Düzenin yabancılaşması

ant

BATILAŞMA

İdris Küçükömer



ANT YAYINLARI 16

Telif Hakkı :
ANT YAYINLARI

Türkiye Yayını :
ANT YAYINLARI
Nisan 1969, İstanbul

Kapak :
İNCİ ÖZGÜDEN

Dizgi :
YÖNET MATBAASI

Baskı :
AHMET SARI MATBAASI

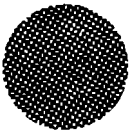
Cilt :
ŞEHİR MÜCELLİTHANESİ

İdris Küçükömer

DÜZENİN YABANCILAŞMASI

Batılaşma

ANT YAYINLARI
Cağaloğlu, Başmusahip Sok. 10/12, İSTANBUL



Önsöz

Bu kitapcık, Akşam Gazetesinde 14 - 17 Ekim 1968 tarihleri arasında "Ortanın Solu" denen akımı eleştirmek üzere yayınlanan dört makalenin genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Buna girişmemde asıl sebep, makalelerin yayınlanmasından sonra çeşitli çevrelerden gelen dilek ve ısrarlardır.

Dört makale içinde bence, "**Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilmedi?**" adlı makale esastır. Ve ilerde belgeleriyle ayrı bir kitap halinde yayınlanacaktır.

Elinizdeki şu kitapcıkta, Osmanlı ve dolayısıyla Cumhuriyet düzeninin nasıl yabancılaştırılmış bir düzen olduğunu ve bunun sonuçlarını özet olarak açıklamak istedim. Bana göre, düzenin yabancılaştırılması ile bugüne kadar gözlediğimiz batılaşma özdeş görünmektedir. Bu ters düşen hareket karşısında, büyük halk yığınlarının kendilerini savunma cephesi giderek kurulmuştur. Ve bu cephe islamcı olarak içe dönük ve kapalı olmaya itilmiştir. İşte bu ikileşmenin getirdiği sonuçları da açıklamakta yararlık gördük. Anlatmak istediğim de budur.

Bu küçük kitabın başlangıcında okuyucuyu yoracak bir anlatımla karşılaşılabilir. Çünkü, bu bölüm büyük ölçüde, uzun tarihi bir süreci açıklanmasında, bir ilk yaklaşımı özet olarak verir. Eğer okuyucu, sabırlı olabilirse, daha sonraki bölümlerde düğümlerin bize göre olan çözümünü bulacaktır. Çözümlemeye çalışırken, tarihi yoğurmak isteyen kişi yada grupların tarih içinde nasıl yoğurulduklarını da göstermek istedim. Amaç, bu arada bazı kişi yada gurupları kınamak değildi. Ancak kullanmaya çalıştığım metod, açıklanan sonuçları getirdi.

Kitapcık hazırlanırken hoca olarak, dost olarak İhsan Ada, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Doç. Dr. Halil Sahillioğlu, Nurkalp Devrim, Dr. Mahir Kaynak, Dr. A. S. Akat, Mehmet Genç, Hüseyin Özdeğer, Enver Meriçli ve Tektaş Ağaoğlu'nun konu üzerinde tartışmalarda ve belgeler hususunda değerli yardımları olmuştur. Kendilerine teşekkür ederim. Fakat burada mevcut iddiaların meydana getirdiği bütünün sorumluluğu elbette dostlara ait değildir.

Eğer bu kadarı ile, Türkiye'de halen mevcut cephe, sınıf ve bağımsızlık meselelerinin anlaşılmasına, ancak ana bazı çizgilerle yardımım olursa, bu, mutlu kişi olmama yeter.

İdris Küçükömer

DÜZENİN YABANCILAŞMASI

1 Türkiye Batılaşamaz!

Sait Halim Paşa şöyle diyordu :

> «Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebebiyet vereceklerdi.»

Yine Sait Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyetin, toplumun sosyal determinizm kanunlarına tabi olması şarttır. Bir milletin siyasi şekli ve faaliyeti ancak ve ancak tarihi ile, mazisi ile, tabi olduğu sosyal ve siyasi usullerle ortaya çıkar.* Benzer görüşlere, Türkiye'de, Doğucu-İslamcı akımın başlıca temsilcilerinde rastlanabilir (M. Akif bunlar arasındadır). Bu akım, son yüzyıl içinde Osmanlı Toplumuna yön vererek onu kurtarmak amacında olan iki ana akımdan biridir. Diğeri Batıcı-laik akımdır. Bu sonuncu akım, tarihi gelişme içinde, islamcı akımın **sözde** ve devamlı anti-tezidir. Batıcı akımın önemli yanı, gerçek bir tezin çıkmasını **önleyen** bir akım olarak gö-

* T. Zafer Tunaya, İslamcılık Cereyanı, S. 56.
Bununla beraber Sait Halim Paşa sonra ittihatcılara karışıp bozulacaktır.

zükmesindedir. Gerek doğucu-islamcı ve gerekse batıcı-laik akımın alt grupları da vardır (Türkçülük, vs. gibi). Türkiye'de halen her iki akım da birbirine karşıt düşmüş bir halde yaşamaktadır. Bunlar arasındaki kavga yada sürtüşme hem Osmanlıların son döneminde ve hem de Cumhuriyet döneminde halk için bir kurtuluş yolu getirememiştir. Bununla beraber, Sait Halim Paşa, Mehmet Akif gibi islamcılar, kendilerine **ilerici denen** Batılaşma yolunu seçenlere (Tanzimatçılara, Yeni Osmanlılara yada Jön Türklere, C.H.P.'ye, vs. ye) göre daha **tutarlı** görünüyorlar. Ve bu bakımdan saygıdeğerdirler. Batıcı-laikler'in, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde iktidarda iken yaptıklarına, getirmeye çalıştıkları kurumlara bakarsak şunları görüyoruz : Batıcılar, batılaşalım derken Batının özellikle askeri, siyasi, eğitim ve bazı kültür kurumlarını aktarma yoluna gitmişler, bu arada **laikliği** bir kurtuluş ilkesi olarak görmüşlerdir.

Batının çok uzun süren tarihi bir gelişim ile ancak vardığı kapitalist düzen gibi bir düzenin yaratılmasının iç ve dış olanağının kalmadığı bir ülkede, Jön Türklerin istedikleri gibi burjuvalar yaratılamayacaktı. Batının ekonomik yapısına has, onun giderek ortaya çıkardığı kurumları taklit etme yoluna girilebilirdi ancak. Böylece batılı anlamda bir «Civil toplum» kurulabilir sanıldı! Oysa bu yoldan batılaşma, yabancı bir sosyal sistemin, giderek emperyalist olacak **kapitalizmin**, ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Nitekim de öyle oldu. Kapitalizm kendisine açık bu ortamdan kolaylıkla yararlandı. Kapitalizm çıkarları için kendine has yoldan Türkiye'ye rahatça girdi. İslamcılar ise, islam kurumlarını yaşatmak ve batının üstün tekniğini ekonomik hayata uygulamak

isterlerken, batılaşma hareketini «taklitçi», «kopyacı» olarak niteliyorlardı. İslamcı denen akım, dini kılığına rağmen, bazı sınıfları, daha doğrusu bazı üretim gücü sahiplerinin ideolojisini biçimlendiriyordu. Fakat ilerde göstereceğimiz gibi, bu akımla bir doktrin çerçevesine sığdırılmak istenen geniş kitleler olacaktı. Ve bunlara **dayanarak,** onlardan **yararlanarak** iktidara gelenler de olacaktı! Batıda devletin sınıfsal yapısı açıkça görülebilir. Oysa, tarihi oluşum içinde sınıfsal yapısı açıkça görülemeyen bir devlette, batıcı-laik grup, ortaya çıkan anarşik ortamda, iktidara **konabilen** bürokratlardı. Osmanlı kosulları altında gelişen bu bürokratlar, bir sınıf olamıyordu. Ellerine geçirdikleri artık ürünü, tekrar üretime yatırarak bu yoldan bir artık ürün elde edebilecek sınıfa dönüşemiyorlardı. Belki içlerinden tekil olarak bazıları bunu yapıyordu. Fakat grup olarak hayır. Üretim gücü sahibi olmadan ve giderek bu sahipliği sağlamlaştırıcı ve üretim güçlerini geliştirici üst yapı kurumları ortaya çıkmadan artık ürünün bir kısmını devamlı alabilmenin olanağı yoktu. Bu ilişkilerle batıcılar gurubu, aydın kesimini temsil eder görünseler de, halkla, hiç değilse bazı sınıflarla tamamlaşan organik bir bağlantı kuramıyacaklardı. Ve gerçekte çoklukla **halka karşı** düşebileceklerdi. İşte bu batıcı gurup, zaman zaman ele geçirdikleri iktidarda olsunlar, muhalefette olsunlar, batıdaki kategorik tarihi gelişme modeline ters düşen bir yönde yürümek zorunluluğu içinde batılaşmaya çalışmıştır. Batıcı akımın bu özelliklerini, batı açısından bakarak değerlendirdiğimizde, onda batının çıkarlarına aracı olmak durumuna düşmüş bir akım niteliğini buluruz. Batı gelişmesi içinde **sözde** bir akımdır bu. Fakat Türkiye'ye has özellikleri, sebepleri elbette vardır. Osman-

lı ve Türkiye tarihine has bir anlamda bürokrat olarak kabul edeceğimiz bu gurup, **üretim güçlerinin daha süratli gelişimini engellemiştir.** Hattâ bazı dönemlerde (özellikle Tanzimatta) açıkça, üretim güçlerinin azalmasına, hattâ tasfiyesine dahi sebep olmuştur. Batıcı akım bu yoldan :

a) Hem doğucu-islamcı, hattâ halkçı diyebileceğimiz akım içinden gerçek bir sınıf hareketinin doğmasını engellemiştir. Ve bununla;

b) Hem de mevcut düzenin temelden reddi (negation)ne gidebilecek bir oluşumun gelişmesini devamlı olarak engellemiştir. Tarihi bir misyondur bu.

Kanıma göre, Türkiye'deki sınıf meselelerinin anlaşılmasında anahtar bu noktadadır. Çünkü :

Bu iki akımın (batıcı-medeniyetçi-laiklik ile doğucu-islamcılık) çekişmesi, kaçınılmaz olarak, **tali** ve daha çok **ideolojik kurumlar** üzerinde süregelmiştir. İşte bu tali çekişmeler zaman zaman son derece şiddetli de olmuştur. **Temel çelişkinin belirlenmesini ve çözümünü** günümüze kadar engelleyegelmiştir. İşte bu engellemedir ki, ister istemez sonunda, kapitalizmin Türkiye'de çıkar sağlamasını kolaylaştırmıştır. Hattâ yine bu **tali kavga** ile başarılan engelleme, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kurtuluş Savaşına rağmen, Türkiye'nin, kapitalizmin kıskacına tekrar girmesinde rol oynamıştır.

Diyeceğim ki, Türkiye kapitalist olmadan Batılaşamaz. Ve dolayısıyla, Batıcıların istediği gibi laik de olamaz. Gerçekte Batıdaki gibi kapitalist (Japonya dahil) bir ülke olamadığı sürece (ki bunun olanakları artık tarihi olarak yoktur), diyeceğiz ki : Bugün anayasası, adalet mekanizması, laiklik ilkesi, NATO'su ve ikili anlaşmalarıyla olsa da; Osmanlıların son döneminde ve Meşrutiyette olduğu gibi Ha-

lifelikle olsa da* bugün mevcut düzenin ekonomik temelinin çok farklı olacağı düşünülemez. Ve buna bağlı olarak büyük halk yığınlarının kaderi de köklü biçimde değişemez. Çünkü, hilafet gibi, laliklik de, siyasi, hukuki, askeri ve eğitim kurumları da sebep olmaktan **daha çok sonuçturlar.**

Fakat bu, onların ayrıca temele etki yapabilecek derecede **sebep olmalarına** engel değildir. Bazı hallerde bu etki çok önemli de olabilir. Nitekim, onların bu etkileri, Osmanlıların son 100 yılı içinde ve Cumhuriyet döneminde, yukarıda değinildiği gibi, temel çelişkinin ortaya çıkmasını ve belirlenmesini engelleyici rol oynamışlardır. Ancak, bu rolün, Osmanlılarda ve Cumhuriyette önem kazanmasını, ekonomik gelişmeyi engelleyici olmasını, iki hususa dikkat edince, kolayca anlayabiliriz.

Bu engelleyici rol :

a) Batı kapitalizminin bu rolü destekleyici koşulları altında oynanabilmiştir;

b) Açıkça bir sınıfsal yapı göstermeyen ve esas olarak içsel sebeplerle anarşiye düşüldüğü zaman, adeta havada asılı gibi duran devletin, batıcı-laik bürokratlar tarafından ele geçirilebilmesinde (kapılmasında) ve kullanılmasında oynanabilmiştir.**

Sözü edilen siyasi, hukuki, askeri, dini v.s. kurumların temele karşıt etkisine rağmen daha çok temele bağlı birer sonuç oldukları kabul edilecektir.

---

* Çünkü islamiyette zekat kurumu sınıf egemenliğine engel değildir. Profesör Seyyid Kutub'un «Zekat vergisi... Bu farz, daimi bir nizam dahilinde servetin aslından her sene yüzde iki buçuk (% 2,5) ile yüzde beşe (% 5) kadardır." (islam ve Kapitalizm Çatışması) dediği vergi, eğer uygulanabilirse, kamu otoritesinin karışmadığı bir sosyal adalet aracı olabilir.

** Batıda belli bir birikimden sonra, sınıflar arasında nisbi bir güç dengesi kurulduğunda devlet mekanizmasında geçici bir bitaraflık, sınıflar üstü imiş gibi bir durum belirebilir. Oysa düzen aslında kapitalist niteliğini devam ettirmektedir. Ve emekçiler ağır basmaya başladığında, faşistlerin kapitalist tabana bağlı kalarak iktidarı kapması mümkündür.

İşte aşağıda, önce, özet olarak bu **daha çok** sonuç oluşun nedenlerinin açıklanması gerekiyor. Ancak bu açıklamadan sonradır ki konumuz, Batılaşma akımının yeni kılığı ile **ortanın solu** adı altında 1965'de ortaya çıkan biçimine gelecektir.

■ Batıda Kapitalist Kurumların Ortaya Çıkışı

Osmanlılar Batının üstünlüğünü daha 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren görmeğe başlamıştı. Daha sonra ona karşı çıkabilme çaresini batının bazı kurumlarını almaya heves etmekte aramışlardı. Bu kurumlar, askeri, siyasi, hukuki ve eğitime ait olmak üzere, zaman içinde gelişen kapitalizm denilen sosyal sisteme has idiler. Bunların ortaya çıkması, güçlenmesi, değişmesi, sermaye mallarına sahip kapitalist sınıfın ortaya çıkışına, güçlenmesine bağlıydı.

16. ve 17. Yüzyıllar, kapitalizmin merkantilist denilen aşamasında önemli bir dönemdir. Bu dönemde burjuvazi, tarihi arenada gittikçe güçlenen, daha doğrusu biriken sermayenin sahibi bir sınıf olarak görünüyordu. İşte bu sınıf, sermaye birikimi ile ortaçağ feodalite düzeninde gedikler açarak onun kapitalizme dönüşmesine yol açmıştı. Feodalite düzeni içinde daha önce ortaya çıkan burjuvalar, ülkelerarası ticaretle birlikte (Lonca sistemi yanında) sınai imalatı da geliştirerek sermaye birikimini artırmaya başlamışlardı. Bu daha çok ticaret sermayesi ve tefeci sermayesi idi. Fakat bu birikimin kapitalist nitelikte bir birikim olabilmesi ve daha büyük ölçüde devamı, feodalite düzenine ait kurumlar yüzünden köstekleniyordu.

Peki, kapitalist gelişme, feodalite kurumlarıyla neden uyuşmuyordu? Bilindiği üzere, her düzende üretim yapılmaktadır. Üretim belli bir teknolojik seviyede üretim araçlarının (toprak, ilkel madde, alet, makine gibi) emek tarafından kullanılmasıyla yapılır. Emeğin ve bu araçların tümüne, mevcut teknolojik seviye ile birlikte üretim güçleri denilir. Belli teknolojik seviye üzerinden yapılan üretimde, bu araçlarla insanlar arasında insan davranışını etkileyen ilişkiler vardır. Ayrıca toplum üyeleri arasında da belli ilişkiler vardır. Üretim ilişkileri denilen bu sonuncu ilişkilerin durumu, bize üretim araçlarının halkta nasıl bölüşüldüğünü, yani üretim araçlarının kimlere ait olduğunu, ve buna bağlı olarak da elde edilen ürünlerin halk arasında nasıl bölüşüldüğünü gösterir. Şu halde, herhangi bir düzende üretim ilişkilerinin temelinde, üretim güçlerinin belli seviyesine dayanan, üretim araçlarının **mülkiyet** şekillerinden herhangi birini bulabiliriz. Tarımsal üretimin esas olduğu feodalitede asıl üretim aracı olan toprağın mülkiyeti, kapitalist sistemde ise sermayenin mülkiyeti insanlar arası ilişkileri belirleyicidir. Bir toplumda esas üretim aracına sahip olanlar, üretim yoluyla elde edilen artık ürüne de sahip olabileceklerdir. Bu çıkarların bilincine varan egemen sınıflar onların korunmasına yarayacak ideolojik kurumları devamlı olarak kurmaya, bu yapıya uygun düşen mevcutları yaşatmaya çalışacaklardır. Aslında kapitalizm gelişirken bu kurumların bilinçli kurulması şart da değildi. Üretim güçlerinde gelişme, toplumda bu kurumların kurulması yönünden itici olacaktır. Onların bağrından doğmasına sebep olacaktır. Bu kurumlar genel olarak önünde sonunda kime karşı olacaktır? Böylece üretimin artırılabilmesi için sa-

hip olmayanlar mevcut koşullar altında sözleşme yapmaya, daha doğrusu koşulları kabul etmeye **zorlanacaklar**dır. Bu zorlamayı, birey **«içine doğduğu», büyüdüğü** toplumda kolayca göremez şüphesiz. Görmenin de koşulları vardır : Üretim ilişkilerinin üretim güçleriyle karşılıklı karmaşık durumu, bize sınıf egemenliğini, sözü edilen zorlamayı görebilmenin ve sınıf çatışmasının seviyesini gösterecektir.

Böylece zaman içinde, egemenler lehine gerekli kanunlar yapılacak; adalet mekanizması bunun emrine verilecek, polis, ordu, eğitim buna göre biçimlendirilmeye çalışılacaktır. Eskiden kalan kurumlar bu hizmeti kabul edecek yada bu role uyacak biçimde değiştiği ölçüde geçerli olacaklardır. (Doğuşundan 250 yıl sonra Roma'nın resmi dini olan hıristiyanlık Ortaçağ koşullarına uyabilmiş, daha sonra kapitalizm tarafından da kullanılmıştır.) Bu yoldan egemenlerin çıkarlarıyla çelişen kurumlar kaldırılacak, yasaklar konacaktır. Gerekli siyasi, hukuki, askeri, v.s. kurumlar da egemenlerin çıkarlarına hizmet ederken, ve mevcut üretim ilişkileri içinde geriye, temele doğru karşı etki yapabileceklerdir. Fakat bu üst kurumların fonksiyonunun ayrıca uzun yada kısa bir dönem otonom olabileceğine daha önce değinmiştik. Bu otonominin sürdüğü zaman aralığı (lag), sonra kapanabilir, kurumun otonomisi kalkabilir ve temelle bağımlı olabilir.* Bu bağımlılığı ulusal seviyede göremediğimizde uluslararası seviyede rahatça görebiliriz.

İşte bu kurumlar bir süre üretimin, daha doğrusu üretim güçlerinin gelişmesini sağlayabilir. Fa-

* Bu otonomiyi bir bölge yada ülke seviyesinde değil de uluslararası seviyede ele aldığımızda yine de bir temelle bağımlılığı gözleyebiliriz. Nitekim Tanzimattan beri Türkiye'ye has bürokratların politik otonomisi bu açıdan ele alınmalıdır.

kat yeni bir gücün gelişmesi karşısında, onu engelleyici olabileceği, kabul edilen genel bir kuraldır. Aşağıda ikinci bölümde Osmanlıların kapitalizme neden geçemediği anlatılırken gösterileceği gibi, **üretim ilişkileri yeni bir gücün ortaya çıkmasını devamlı olarak engelleyebilmektedir.** Bu batıdaki kapitalist gelişmeye benzememektedir. **Nitekim feodalite kurumları,** burjuvaların sermaye birikimini ve daha büyük üretimi **engelleyici,** daha doğrusu feodalite düzeninin kapitalist düzene dönüşümünü, başka bir deyişle, gelişen üretim güçlerinin gerektirdiği yeni sosyal organizasyonuna dönüşünü **köstekleyici** olmuştu.

Fakat kapitalist sınıfın gelişmesini durduramamıştı. Bugünün başlıca batı kurumlarının kökü, batıda bu tamamen durdurucu olamıyan köstekleme ile beliren çelişmeden doğmuştu. İşte bunu anladığımızda, bizdeki batılaşma hareketinin Batıdaki anlamda nasıl **köksüz** olduğu aydınlanır.

Ortaçağ feodalite düzeninde, toprağa sahip feodaller egemendi. Bu feodallerden biri de kıraldı. Fakat kıral diğer feodaller üzerinde tam egemen değildi. Ayrıca kilise (papalık) da dini feodalite olarak egemenliğe ortak idi.* Toprağı, toprağa bağlı serf denen köylüler işleyerek üretim yaparlardı. Üretim genel olarak pazar için değildi. Kırsal feodal bölgede, tarım üretimine yarayacak küçük imalat kesimi de vardı. Yani kırsal bölgeler, kapalı ekonomi niteliğindeydi. Şehirlerde lonca zanaatkarları ayrıca sanayi imalatı yaparlardı. Lonca kuralları, üretimin miktarını, kalitesini, fiyatını, meslek seçmeyi ve eğitimi sınırlamıştı.

---

* Kilise bunu, hem Ortaçağın üretim düzeninde, mevcut teknolojik seviye ile çelişmeyen, düzene uyan dini kurumları ile ve hem de bu kurumların kısmi otonomisine dayanarak topladığı servet birikimi ile sağlayabilmekteydi. Kilise, manastırlar ile büyük topraklara da sahipti. Başka deyişle kilise, dini feodaliteyi temsil ediyordu.

Daha çok mübadele merkezlerinde, uluslararası ticaretin yapıldığı yerlerde kurulup büyüyen şehirlerde ticaret ve tefeci sermayenin sahibi olarak burjuvalar ortaya çıkmıştı. Bunlardan bir kısmı, zamanla kredi verme yolu ile lonca sistemini etkisi altına alacak; kırsal bölgelerde ev sanayiin kurulmasında başlıca rolü oynayacak; sonra ev sanayiinden, bir işyerinde çok miktarda kol emeğini bir araya getirip manüfaktürü (imalathaneyi) geliştireceklerdi. Bu yoldan da verimlilik artacaktı. Bu oluşumda sermaye özel elde toplanırken, emek gücünü satanlar miktar olarak artacaktı. Şehirler bakımından en ilginç gelişme, belediye örgütünün kurulmasıdır. Belediye örgütünün üst kuruluşu meclisleridir. Bu meclislere şehirde oturan soyluların, ruhbanın, çeşitli zanaatkar loncalarının, ticaret ve imalathane burjuvazisinin temsilcileri, sınıflar olarak katılırdı. Bunlar arasında da çatışmalar vardı.

Şehirlerin belediye örgütünün silahlı muhafız yada askerleri de meydana gelmişti. Bu güç, hem şehrin iç düzeni için ve hem de civar feodallerin baskısına karşı kullanılacaktı. Nihayet bu şehirler geliştikçe otonomilerini artıracak, bazıları bağımsız cumhuriyetlere dönüşecekti.

Burada iddia edeceğiz ki, Batıda bu bağımsız şehirlerin ortaya çıkışında en önemli etken şudur : **Feodalitenin içine kapalı üniteleri bütün Avrupa açısından anarşik bir parçalanmayı gösterir. Avrupa'da feodal üretim ilişkileri, merkeziyetçi olmaya elvermiyecekti. Merkezi teokratik mutlak krallıklar, ancak burjuvaların tarihi arenada rol oynamasıyla, yani feodalite düzeninin bozulmaya başlamasıyla ortaya çıkabilecekti. İşte merkezi krallıkların yada merkezi mutlak otoritenin bu yokluğudur ki, şehirlerin bü-**

yürken serflere, köylülere de melce olan ekonomik otonom şehirler haline gelmesine sebep olmuştur. Oysa Osmanlı üretim ilişkilerinin merkezi devleti bu gibi otonom tüccar şehirlerin ortaya çıkmasına engeldi. Buna ilerde değineceğiz.

Kilise kuralları feodalite yararına, serfler yada köylüler aleyhine olduğu için zaman zaman gelişen köylü isyanları hem feodaliteye ve hem de katolik kilisesine karşı yönelmişti. Şehir belediye meclislerinin, kırallara, feodallere ve onların ideolojine karşı direnmeleri, kırallık çapında genel meclisleri (Parlamentoları, Etats Généraux) yaratacaktı. Doğuda benzeri olmayan böyle bir gelişme ile ortaya çıkan bu kurullar, giderek burjuvaların politik arenası haline dönüşecekti. İsteklerini orada ileri sürecek, gereğinde ihtilal hareketlerini orada başlatacaklardı. Orta Çağın büyük şehirlerini süsleyen belediye binaları ve hattâ büyük katedrallerin başlıcaları, belediye örgütü tarafından yapılmıştır. Bu dahi önemli şehirlerin ekonomik gücünü göstermektedir. Avrupa'da gözüken mahalli idarelerin kaynağı, bu şehirlerin yönetiminde bulunabilir.

Bölgeler arasında gümrük duvarları sıkıydı. Kilisenin, düzene uyan, yani feodal üretim ilişkilerini pekiştiren, feodallerin toprak üzerinde ve onu işleyenler üzerinde egemenliğini sağlayan dini ideolojik kuralları vardı. Fakat egemenler olarak, kıral, feodaller ve feodal kilise arasında sınıf içi çelişkiler de vardı. Burjuvalar bu çelişkilerden yararlanacaktı.

Kıral, feodalleri tabi kılmak ister, feodaller buna direnirlerdi. Feodaller şehirleri tabi kılmak ister, şehirler buna karşı direnirlerdi. Papalar bütün feodal düzenin merkezi olmaya çalışır, kıralları tabi kılmak ister, kırallar buna direnirlerdi; köylü isyanları, bu

katolik kiliseye, feodaliteye direnme biçiminde görünürlerdi.

İşte bu koşullar altında, burjuvalar elinde sermaye birikiminin daha da artabilmesi ve bu servetin feodaller, kırallar tarafından gasbedilmemesi için bir sürü başka koşul da gerekliydi.

a) Daha büyük imalat yapabilmek, daha doğrusu daha fazla meta üretimi yapabilmek için daha büyük iç piyasa genişliği sağlanabilmeli idi. Bunun için iç gümrük duvarları kalkmalıydı. Kırsal tarım kesiminde, manüfaktür için gerekli ilkel maddeler (yün gibi) üretimi gelişmeliydi. Bunun için çiftlikler büyümeli, kapitalist nitelik kazanmalıydı. Böylece, kırsal bölgelerle manüfaktürün tamamlaşması sağlanmalıydı. Burjuvalar bu tip çiftliklerin gelişmesini zamanı gelince teşvik edecekti.

Üretimi kısıtlayan lonca sisteminin kurallarına bağlı kalınmamalıydı. İç piyasa dışa karşı korunmalıydı. Dışarıya daha çok satabilmek ve altın gümüş biçiminde servet ithal edebilmek için dışarıdan da ucuz ilkel maddeler sağlanabilmeliydi. Sömürgecilik ülkeyi zenginleştireceği için denizaşırı ticaret (aslında büyük ölçüde yağma, esir ticareti) kıral tarafından korunmalıydı. Bunun için gereken tekelci dış ticaret imtiyazları verilmeliydi. Bunlar merkantilist denilen sistemin gerekleriydi. Gariptir ki, serbest ticaret doktrinine doğru adım, bu merkantilist devlet himayeciliği gerekliliğinden tek yanlı olarak atılacaktı.

b) Başlangıçta burjuva imalathanelerinde ucuza çalıştırılan işçiler daha çok köyleri terkedip kaçan serflerdi. Bunları toprağa bağlayan feodalitenin siyasi, hukuki kuralları kalkmalı; bu insanlar **«hür insan»** olarak ülke içinde hür dolaşabilmeliydi.

Yani burjuvalar, köylerden gelmiş ve birbirine

rakip işsizler yığınından istediği kadarını ucuz olarak işe alabilmeliydiler. Böylece, ücret maliyetini düşürerek artan kâr ile sermaye birikimini hızlandırabilmeliydiler. Bu da seyahat ilkesini doğuracak, daha doğrusu zorlayacaktı. İnsanlar, bir yere bağlı olmaksızın ekonomik çıkarlarını artırabilmekte serbest olmalıydılar.

Fakat daha sonra, şehirlere serfler yerine, yer yer feodalitenin yıkılmasıyla ortaya çıkan köylüler gelecekti. Bunlar topraklardan kovulacak ve üretim araçlarından ayrılacaktı. Aslında bir Ortaçağ kurumu olan serflik bazı ülkelerde kalkmaya başlamıştı (İngiltere'de 15. yüzyılda kalkmıştı). Serfler, toprağa tasarruf eden köylüler haline dönüşüyordu. Gelişen manüfaktür için gerekli ilkel maddeleri içerden sağlamak üzere kırsal kesimin de gelişmesi kaçınılmaz oluyordu. Bu eğilim ile özellikle koyun beslemek için, köylüler kovularak toprakları ellerinden alınacak ve ortak meralar, kamu mülkü olan topraklar, az sayıda güçlü insanın mülkiyetinde tekrar toplanmaya başlayacaktı (yeni aristokrasi).

Burjuvalar bu gelişmeyi desteklerken iki hususu birden sağlayacaktı : aa) Biri, yukarıda değinildiği gibi, içeride ilkel madde bulmak ve kırsal kesimle tamamlaşmak, bb) İkincisi ise, topraklarından kovulan köylüler sayesinde emek gücünü düşük ücret karşılığı arzeden daha fazla işçi bulabilmek.

Demek ki, bir yandan üretim araçları özel ellerde birikir ve temerküz ederken, diğer yandan da ücret karşılığı emek gücünü arzeden bir işçi sınıfının doğup, giderek büyümesi lazımdı. Ve özel ellerde üretim araçları sermayeye dönüşürken, bu sermaye insanlar arasındaki ilişkileri gösteren, tayin eden başlıca bir kurum niteliği kazanacaktı.

Kırsal bölgelerde kapitalist nitelikte çiftlikler kurulması, köylülerin mülklerine el konup kovulması, aslında büyük mülkiyet için küçük mülkiyete olan bir tecavüzdü. Kırsal bölge ile manüfaktür arasındaki tamamlaşma gelişirken, bir yandan kırlar köylülerden **temizlenmeliydi,** öte yandan da bir aralık kurulmuş ev sanayii de tasfiye olmalıydı. Böylece manüfaktürün daha da gelişmesi için iç pazar da **temizlenmeliydi.**

c) Kilisenin ekonomik hayata müdahalesi azaltılmalı idi. Faiz meselesi önce protestanlık hareketi ile büyük ölçüde çözülüyordu. Protestanlık feodaliteye, özellikle katolik kilisesine karşı burjuva ideolojisi olarak çıkıyordu. Gelişen yeni güçlerin, burjuvaların, işçilerin ve bu arada köylülerin egemenlere karşı mücadeleleri bir sapma olarak mezhep kavgalarına dönüşüyordu Dini reform hareketi gelişmişti. Din ve mezhep farkları artık insanlar arasında bir ayırıma sebep olmamalıydı.* Teokratik egemenliğe karşı **laiklik** ilkesi ortaya çıkarılacaktı.

Orta Çağın sonlarında meydana çıkan köylü isyanlarını, şehirler ve burjuvalar destekleyecekti. Çünkü bu isyanlar, daha önce de değindiğimiz gibi, ya katolik kilisesine karşı yada feodallerin bütün mallarının ellerinden alınması ile feodaliteye karşı idiler. Ve bunları bir programa da bağlamış oluyorlardı. (J. Wycliffe doktrinine bağlı** Wat Tyler, John Ball İngiltere'de, J. Huss Çekoslovakya'da, v.b.)

---

* **Bilindiği gibi, Batıda dine dayanan düşmanlık sadece musevilere karşı değildi. Hristiyanlar arasında mezhep farkları zaman zaman büyük katliamlara yol açmıştı.**

** **B. Russell'a göre Wat Tyler, John Ball gibi Ingiltere'deki şehirlilerin de desteklediği köylü isyanı liderlerini, J. Wycliffe etkilemişti. Yine Russel'a göre Bohemya'daki köylü sehirli isyanlarının lideri J. Huss da, J. Wycliffe'in bir takipçisidir (History of Western Philosophy). Osmanlıda Şeyh Bedrettin hareketi, Huss'cu hareket ile aynı çağdadır. Şeyh Bedrettin Simavna'da Papazlarla görüşüyordu. Eğer iki hareket arasında benzerlik ve etki arayan bir araştırma yapılırsa bu çalışma ilginç olabilir.**

Rönesans, gelişen burjuvazinin bireyci, laik görüşlerinin sanat dünyasındaki gelişimi oldu. Bireycilik, hümanizma hareketi içinde savunuldu.

d) İnsanların (aslında ülke çapında politik yetkileri olmayan burjuvaların), kıralın, feodallerin ve ruhbanın yanında, bazı politik hakları olmalıydı. Özellikle vergilerin konma kararlarının alındığı kurumlarda, parlamento yada genel meclislerde kararları etkileyebilmeliydiler. Bunun için söz ve düşünce özgürlüğü olmalı; ekonomi, eğitim, din, aile meselelerinde fert serbest olmalıydı. Kısaca daha sonra insan hakları diye adlandırılacak bazı hakları bulunmalıydı. Ve devlet bu haklara dokunmamalıydı. Bunun için de burjuvaların politikayı etkileyebilmek üzere rey hakkı olmalıydı. Toplum içinde devlete gereği gibi katılmadan olamıyorlardı. Devlete tam katılmalıydılar. Belediye meclislerinde bulunmak yetmezdi. Ekonomik özgürlüğün sonucu olarak **mülkiyet hakkı** üzerinde durulacak ve bunun gasbedilmeyen doğal bir hak olduğu ileri sürülecekti. Aslında bunun gerisinde bir azınlığın (burjuvanın) giderek büyüyecek mülkiyeti korunmak isteniyordu. Bunun için gerekli bir **«sözleşmenin»** yolları aranıyordu.

Aslında bunlarda, Hobbes, Locke gibi politika felsefesi düşünürlerinin, liberal politika teorisindeki deyişle **Civil toplum** yaratma çabalarının kökleri bulunmaktadır.

Burjuvalar bunları kolayca elde edemiyeceklerdi. Merkantilist düzenin gelişme dönemine ancak kıral ile feodaller ve kilise, şehirler ile köyler arasındaki çelişkilerden yararlanarak girdiler. Bunu başarmak için kıralı, diğer feodallere ve kiliseye karşı mali olarak desteklediler. Bu yoldan kırallık merkezileşti. Kırallığın toplarıyla bazen şatoları dahi yıkılan feo-

daller, tam denilebilecek bağımsızlıklarını kaybetti. Papalığın kırallar üzerindeki gücü kırıldı. Böylece bir yandan burjuvalar için kısmen **geniş iç pazar** sağlanırken, öte yandan da **teokratik milli devletler yada kırallıklar** kuruldu. (İngiltere, Fransa, İspanya kıralları gibi).

Merkantilizmin dış olanaklarından, yani yeni kıtaların keşfi ve yağmasından, Doğu Hindistan'ın v.s ülkelerin tekelci imtiyazlarla donatılmış şirketlerle (Doğu Hint Kumpanyaları gibi) sömürülmesinden dış ilkel birikim sağlanıyordu. Bu dıştan birikim oluşurken, içeride de kapitalist nitelikte büyük çiftlik yada malikanelerin kuruluşu ile de ilkel birikim sağlanıyordu. Bu yeni toprak rejimini burjuvalar desteklediler. Fakat ekonomik olarak güçlenen burjuvaların, daha doğrusu özel ellerde birikmiş sermayenin yada üretim ilişkisinin, kıral (ve asilzadelerin) çıkarlarıyla çelişen ve zamanla kesinleşen emirleri olacaktı. Yani, büyümekte olan sermayenin sahipliği (mülkiyeti) kendi kurallarını getirecekti. Nitekim büyüyen kırallıkların gittikçe artan giderleri için başvurulan başlıca kaynaklardan biri, istenildiğinde burjuvalardan alınan vergilerdi. Öyle ise, burjuvalar, egemenlik gücünü tanrıdan aldığını iddia eden kıralların egemenliğini sınırlamak zorunda idiler. Bunlar, demokratik denilen söz, oy özgürlüğünü elde etmek ve parlamentoda karar, yani politik güç sahibi olmakla sağlanabilirdi. İşte bunun için sıçramak üzere şaha kalkan burjuvalar ihtilale de başvurdular.

Önce, İspanya Kırallığına karşı Hollanda'nın zenginleşmiş burjuva şehirleri baş kaldırdı. Uzun süren savaşlar sonunda 1609'da ilk burjuva cumhuriyeti kuruldu.

İngiltere'de parlamenterler uzun süren iç savaşı

kazanarak 1. Charles'ı 1649'da idam ettiler. Yüz yıl sonra Fransa'da 1789 ihtilali oldu. Böylece, biriken sermayeye sahip olan burjuvalar, yada üretim güçlerinin gelişmesini isteyen toplum, giderek kapitalist üretim ilişkilerini pekiştiren siyasi, hukuki, askeri, v.s. kurumları kuracaktı.

Bu arada teokratik egemenlikten laiklik ilkesine geçildi. Mutlak teokratik egemenlik ortadan kalktı. Ve sermaye sahipliğinin emirleri artarak devam edecekti. Bilindiği gibi, üç devrim de gerçek bir demokrasi getirmedi. Oy ve seçilme hakkı bütün halka değil, üretim araçları sahiplerine sağlanıyordu. Sermaye sahipleri asıl egemen sınıf olmaya yöneldiler. (Bu arada İngiltere'de gözlendiği gibi, politik ve kısmen ekonomik güç büyük çiftlik yada malikane sahibi asilzadelerle bölüşülegeldi.) İnsanlar artık gittikçe gelişen kapitalist toplum içine doğacak, orada büyüyecek, eğitilecekti; şartlandırılacaktı. Bununla Civil Toplum kuruldu, dendi! Aslında burjuvalar, kendi sınıfsal egemenliklerini kısmen asilzadelere, işçiler ve köylülere* karşı, politik, hukuki bir sözleşmeyle sağlamaya gidiyorlardı.** Ancak tarihi gelişmelerle bu sözleşmenin koşulları değişecekti.

Daha sonra birikim ve geniş pazar, sanayi devrimini getirdi. Bu bir yandan makineli ve kitle halinde üretim ve öte yandan da işçi sınıfının bir gecikme ile büyümesi demekti. Fakat büyük çapta sermayenin içeride olduğu kadar, dışarıda da yeni emirleri (siyasi, hukuki, askeri, v.s. alanlarda) olacak demekti. Bu yoldan, bildiğimiz emperyalizme geçiş döne-

---

* İngiltere'de bağımsız küçük toprak sahibi köylüler hemen de hiç kalmamıştı.

** Yeni egemen Fransız burjuvazisi 1791'de, işçilerin birleşmesini (koalisyonunu) "hürriyet ve insan hakları bildirisine karşı suikast" olarak niteliyordu. İngiltere'de birleşme yasakları işçilerin zoruyla 1825'de kaldırıldı. A. Tacqueville gibiler, daha sonra, karşı güçlerin gerekliliğini denge için istemek zorunda kalacaklardı.

mine girildi. Batıda üretim güçlerinin daha da gelişebilmesi, henüz kapitalist öncesi üretim düzenlerinde kalmış ülkelerde metropole bağlı pazar tutmayı, ilkel madde kaynaklarına sahip olmayı yada kontrol etmeyi gerektiriyordu. Öyleyse kapitalist öncesi üretim düzenindeki ülkelerde ekonomik, politik, eğitim, v.s. alanlarda işbirlikçiler aranmalı ve yaratılmalıydı. Bunun için, kapitalizmin bazı üst yapı kurumlarının benzerlerinin kurulması oralarda teşvik edildi. (Osmanlılarda batılaşmak için Batı kurumlarının alınmaya başlanmasının tam bu döneme düşmesi, bir raslantı değildi elbet). Kapitalizm bunu yapacak iç grupları da (Osmanlılarda olduğu gibi) buldu.

Bu arada kapitalist ülkelerde sanayi devrimiyle büyüyen fakat fakirleşen işçi sınıfı, kendi varlığı için kapitalizmin emirlerine karşı çıkışlar yaptı. Başarılı sayılamayacak devrim denemelerine girişti. Ve nihayet işçiler, kapitalist düzenin esasta temeline dokunmaksızın bazı kazançlar, tavizler alarak* kapitalizmle büyük ölçüde **tamamlaştılar.** Bu tamamlaşma ile işçiler, sınıf bilincinden uzaklaşırken, tamamlaşmanın maliyetini kısmen kendileri yükleniyorlardı da. Fakat asıl maliyet yada yük sömürge, yarı-sömürge halklar üzerine yıkılıyordu. Yani gittikçe büyüyen işçi sınıfının talepleri, sömürgelerden yapılan istismar ile nisbi olarak karşılanabilir oluyordu. Böylece Batıda sınıflar ve gruplar arasında **geçici ve nisbi** bir denge kuruluyordu. Devlet sanki toplumdaki sınıflardan ayrı, otonom, bitaraf, sınıflarüstü imiş gibi duruyordu. Kapitalistler şimdilik bunu başarmış gözüküyor. **Aslında mülkiyet ve sınıf meselelerini, geçici olarak sömürge ve yarı sömürgelere ihraç etmiş** bulunuyorlar. Buradaki nisbi dengenin geçici olduğunu

* **Mutlak fakirleşme değilse de nisbi fakirleşme devam edecekti.**

kabul ediyorum. Çünkü doğu blokunun büyümesi ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlığı kazanmaları için sömürgeciliğe karşı verdikleri savaşlardaki başarıları, kapitalist ülkelerin onlara yüklediği maliyetten kurtulmalarına sebep olacaktır.

Mehmet Akif, İstiklal Marşı'nda şöyle demişti :

«Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?»

Sömürge ve yarı sömürge milletlerin kurtuluş savaşları işte bu canavarın dişinin sökülmesine yönelmiş savaşlardır. Böylece, kapitalistlerin emperyalizm yolu ile dışarı ihraç ettikleri sınıf meseleleri geri gelecek, yani emperyalizm geri tepecek ve nisbi denge bozulacaktır. Nitekim halen batıda gözlediğimiz rahatsızlıklar, bu geri dönüşün işaretleridir bence! (Mali kriz ve öğrenci hareketleri gibi. Bunların tali sebeplerini, sınıf meselelerinin geri dönüş ortamı içinde ancak yerine koyabiliriz.)*

İşte, işçilerin kapitalistler yanında parlamentolara girmelerine kadar oluşan bu geçici nisbi dengeye dayanan düzen, batıda **«Refah Devleti»** deyimiyle anılan (aslında çeşitli kategoride sömürge halkları **sırtından**) kapitalist ülke işçilerini de sistemle tamamlaştırmayı sağlayan düzendir.

Bu arada kapitalizm niteliğini değiştirerek uluslararası **tekelci kapitalizm**'e dönüştü. Tekelci kapitalizm ile emperyalizm birbirinin sebep ve sonuçları olagelmişlerdir. Tekelci emperyalist kapitalizm yüksek teknolojisiyle, az sayıda büyük firmalarıyla karşımıza çıkar. Öyle ki firmaların gerisinde endüstri ve finans kurumlarının birliği gözükmektedir. Bu fir-

---

Az gelişmiş ülkelerin bağımsızlık meseleleri, kapitalist alemde sınıf meselelerinin çözüm hareketiyle karşılıklı bağlantılı bir oluşum dinamiği içinde çözülebilir gözüküyor. Az gelişmiş ülke halkları bağımsızlık kavgalarıyla milli üretim güçlerini geliştirmeye doğru gittikçe ve bununla ilgili olarak kapitalistlerin üretim güçleri yeterli oranda gelişemezse ne olacaktır? Batıda kapitalizmle tamamlaşan emekçiler, az gelişmiş ülke halkları karşısına çıkmaya devam edecekler mi?

malara bazı marksistlerce (Sweezy, Baran, Monopoly Capital) «çok milletli firmalar» denilmektedir. Fakat aslında bunlar, başta Amerika olmak üzere kapitalist metropollerin, dünyanın yaklaşık olarak 2/3'sini kontrol etmek üzere çeşitli ülkelere uzanmış karmaşık ekonomik egemenlik kollarıdır. İşte bu uluslararası tekelci kapitalizme ve onunla beraber kurulmuş nisbi dengeye karşı, Doğu Blokunun ve sömürgecilikten kurtuluş savaşları veren az gelişmiş ülkelerin birer köklü engel olduklarını söylemiştik. Bu karşı güçlerin gelişme süreci içinde uluslararası kapitalist düzenin yeni nitelikte emirleri olacaktı (Yabancı sermaye, NATO, ikili anlaşmalar v.s. yoluyla). Bu emirler hem gelişmiş diğer ikinci sınıf kapitalist ülkelere ve hem de az gelişmiş ülkelere verilecekti. Bunların neler olduğunu tartışmaya geçmeyeceğim. Fakat «ortanın solu» hareketini değerlendirebilmek için önce Osmanlılarda kapitalist düzene neden geçilemediğini, tarihin, batıda gözlenenden farklı bir süreç içinde, adeta geriye doğru nasıl oluştuğunu açıklamak gerekli.

2 Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi

Türkiye'de şimdi anlaşılmaz biçimde ortaya konan, «Ortanın Solu» diye adlandırılan bir akım var. İşte bu akımı, batıcı-laik akım içinde yerine koyabilmek için, Osmanlıların neden kapitalist bir düzene geçemediklerini açıklamak gereklidir.

Bunun için önce, Batı kapitalizminin merkantilist aşamasının artık iyice geliştiği 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğunun durumuna bakmalıyız. Ve hemen asıl soruyu sormalıyız : Osmanlılarda kapitalist öncesi bir üretim düzeninden yada biçiminden neden merkantilist bir aşamaya geçilememiştir? Soruyu şöyle de sorabiliriz : Tarih, Osmanlılarda 16. yüzyıl ikinci yarısında ve 17. yüzyılda neden sanki geriye doğru işlemiştir? Sorunun cevabını, imparatorluğun üretim güçlerinin seviyesini ve bu güçlerin üretim ilişkileri içinde gelişme olanaklarının var olup olmadığını arayarak verebiliriz.

Kısaca, Osmanlılarda, Batı kapitalizmi gelişme süreci içinde gördüğümüz :

a) Kırsal bölgelerle şehirlerarası ve uluslararası mübadelenin tamamlaşmasıyla gittikçe gelişen **üçlü bir iş bölümü**'nün ve,

b) Bu iş bölümü ile birlikte, üretim araçlarının **özel mülk** olarak sermaye halinde birikimi yolu ile kapitalist bir gelişmenin neden olamadığını açıklamalıyız. Şüphesiz bu olanaksızlık, Batıdaki gibi bir işçi sınıfı gelişmesinin neden olamadığını da açıklar.

Bunu yapmadan önce hemen belirtelim ki, Osmanlı İmparatorluğu gibi yayılmış bir ülkede, **içsel ve dışsal sebepler birbirini karşılıklı olarak etkilemiş ise de ağırlık içsel sebeplerdedir.**

Açıklamalara, önce üretim güçlerine bakarak başlayalım :

1 — Toprak, tarımsal üretimde asıl araçtır. Fakat toprağı işleme ve sulama işlerinin, çağına göre ileri bir teknolojik seviyede olduğunu gösterecek bir işaret de yoktur.

2 — Lonca sisteminde ve mevcut imalathanelerde (manüfaktürde) kullanılan araçların ilkel olduklarında şüphe yoktur.*

3 — Emekçi olarak, reaya denilen (islam ve hıristiyan) köylüler toprağa, daha doğrusu çiftlere bağlıdır (serf değil). Fakat tımarlı arazideki köylüler bu toprakları borç için rehin edebilirler, hattâ toprağın tasarruf hakkını başkasına satabilirlerdi. **Ele alınan çağda tarımda azalan getiri (randıman) vardı.** Bu :

a) Tarımsal üretimin teknolojik yapısından,

---

* Şarlman'ın Harun Reşit'e gönderdiği saatten, kilise kulelerindeki saatlere bağlı robotlardan, teknolojik bir ortamın seviyesini anlayabiliriz. Evliya Çelebi bir arkadaşıyla Viyana'da gezerken bir meydanda dükkanların önünde çalışır görünen müslüman kölelere rastlar ve onlara para yardımı yapmak ister. Arkadaşı, bu paraların efendileri tarafından kölelerin ellerinden alınabileceğini söyleyince akşamın alaca karanlığını beklerler ve o zaman kölelere yaklaşınca bunların makine adamlar olduklarını görürler.

b) Ele alınan dönemde artan nüfustan (Ö. L. Barkan).*

c) Üretim ilişkileri içinde tarımdan alınan artık ürünün, yine tarımda randıman artırıcı, hattâ çokluk mevcut üretim güçlerini muhafaza ettirici yatırımlara tahsis edilememesinden, ve

d) Aşağıda açıklayacağım mekanizma içinde ve yine üretim ilişkilerine bağlı, bunlara katılan karşı etkilerden meydana gelmişti.

Orman tahribi tarlaları kısmen genişletmişti. Fakat buna rağmen, mevcut ve giderek gelişen koşullar altında topraktan azalan getiri (randıman) elde edilmesini durduramazdı. Kaldı ki orman tahribinin erozyonla daha sonra verimi azaltıcı etkisinden de kaçınılamazdı.

Artan nüfusla beraber toprakların verimliliği düşerken, köylüler **çift bozup** köylerini terketmişlerdi. Bunların bir kısmı şehirlere dolmuş, diğer bir kısmı da (Levent, sekban, sarıcı gibi) düzene başkaldırmış, tegallüp olaylarına girişmişti.** Çift bozup şehirlere sığınanlar, eskiden beri kalabalık olan şehirleri daha da kalabalıklaştırmışlardı. Bu şehre gelmiş köylüler, Batıda burjuvazinin manüfaktürde ucuz bir ücretle çalıştırabilir olduğu «serbest insan»a (şehre kaçan serflere ve daha sonra topraklardan kovulan köylülere) sadece emek-gücü arzedebilir bir yığın olarak benzetilebilirler. Hukuken toprağa bağlı kalan bu emekçileri kiralayıcı olabilecek imalathanelerden gerçekten yeterli talep gelebilse idi, mevcut işsiz ordusu içinde ucuza kiralanabilirlerdi. Oysa, mevcut

---

* İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Enstitüsü'nde uzun süren araştırmalar sonunda ortaya çıkarılan değerli iki haritada bunu görmek kabildir.

** Sultan III. Murat'ın reayaya kendilerini koruyabilmek için silahlanmalarını salık veren fermanı, daha 16. Yüzyıl sonlarında imparatorluğun içine düştüğü durumu gösterici bir belgedir (M. Akdağ).

durumunda onların ancak cüzi bir bölümü imalathanelerde çalıştırılabilirdi. Batıda topraklardan kovulan köylülerin, kırsal bölgeleri terketmezden önce yoğalttıkları (tükettikleri) ürünler, kovulma üzerine değişir sermaye, ücret fonları olarak kullanılır olacaktı. Yani birikim unsuru olacaktı. Oysa Osmanlılarda çift bozma aslında üretim yetersizliği ve üretim ilişkilerinin üretimi daraltıcı etkilerinden meydana geliyordu. Ayrıca çift bozanlar, genel olarak artık ürün masseden kitlelere dönüşecekti. Kaldı ki, besin ürünlerinin kıtlığı ve nisbi fiyatların yüksekliği, işçi maliyetinin düşmesine, imparatorluğun diğer koşulları yanında, engel olacaktı. Bu çağda, 17. yüzyıl ortasına kadar Batıda da, ticaret yada mübadele hadleri gıda maddeleri lehineydi (E. H. Phelps Brown ve S. V. Hopkins).*

Ürün yaratan emekçiler olarak reaya dışında bu imalat işçileri ve ayrıca lonca zanaatkarları vardı.

4 — İmparatorlukta madenler 16. yüzyıl ikinci yarısında ekonomik olmadıklarından yavaş yavaş terkedilecekti. Genel olarak madenler 17. yüzyıl sonuna kadar muattal kalacaktı. Bunda mevcut teknoloji ile maden ocaklarında azalan getiriye (randımana) çoktan girilmiş olduğu, buğday fiyatlarının yüksekliği rol oynamış gözüküyor. Osmanlı altın ve gümüş madenleri için, Amerika'dan Avrupa'ya gelen altın ve gümüşün etkisi ayrıca kabul edilebilir.**

5 — Pazarların, panayırların ve uluslararası ticaretin varlığı, ticaret sermayesinin varlığını gösteriyor. Yani, bir miktar meta üretimi muhakkak ki vardı. Yalnız kırsal bölgelerle şehirler arasında birbi-

---

* Batıda hayvan (kayun) yetiştiren çiftlik yada malikaneler büyürken buğday üretimi terkediliyordu. Fakat buğday ihracı da yasaklanıyordu.

** İlerde değinileceği gibi, madenler 18. Yüzyıl başlarında devlet tarafından işletilmeye çalışılacaktır.

rini tamamlayan bir işbölümü ve mübadele herhalde önemli değildi. Bu yok demek değildi. Fakat ayrıca, azalan randıman, nüfus artışı, aşağıda açıklanacağı üzere, üretim ilişkilerinden gelen karşı etkiler, köyler ile imalathaneler arasında mübadeleyi yeterli derecede geliştirmeye engel olacaktı.

6 — Eğer bu mübadele genişleyebilseydi, ticari ve tefeci sermaye, mevcut manüfaktürü geliştirerek sanayi sermayesinin birikimine yol açabilirdi. Bu, yeni üretim gücünün belli bir artışına, yeni bir sınıfın, sermayedar sınıfın (emek gücü arzederek ücret alan sınıfla birlikte) etkili olacak bir seviyede ortaya çıkmasına yarayabilirdi. Bu sınıfın, hem iç ve hem de dış kaynaklardan yararlanarak ekonomik olduğu gibi politik olarak da güçlenme yollarını zorlamasına sebep olabilirdi. Burada şunu hatırlamalıyız : Batı kapitalizminde **ilkel birikim**'in önemli bir kaynağı, Haçlı seferlerinden sonra, Merkantilizmin zorladığı yeni kıtaların keşfi ile birlikte, yeni ve eski dünyanın nüfuz edilebilen bölgelerinde birikmiş servetlerinin yağma edilmesi, esir ticareti ve oralarda kurulan sömürü ağalarıyla sağlanan zenginliklerdi.*

Osmanlılarda çift bozan ucuz emek gücü arzedebilecek yığınların varlığına karşılık, hem sermaye birikimine karşı düşen ve hem de azalan randıman bulunan tarım kesimi ile imalathaneler ve uluslararası ticaret arasında yeterli tamamlaşmaya, **üçlü bir işbölümüne karşı düşen** esaslı engeller vardı. Tarihi süreç içinde birbirine bağlı ve dinamik olarak birlikte ele alınması gerekli olan bu karşı engelleri açıklayalım :

---

* Merkantilistlerin servet olarak daha ziyade değerli madenleri görmeleri kendi tarihi koşulları altında yanlış sayılamazdı. Değerli madenler ve para toplum bakımından sermaye olarak kabul edilmemekle beraber, sermayenin kişilerin elinde birikmesinin bir aracıdır.

7 — Bir yandan, eskiden beri kalabalık şehirlerin beslenmesi güç bir meseleyken, çift bozarak şehirlere dolan köylülerle bu beslenme meselesinin çözümü büsbütün güçleşecekti. Bu, ihracatın kısılmasını teşvik edecekti. Ayrıca gittikçe genişlemek zorundaki ordu ihtiyacını karşılayabilmek için de dışarıya besin ürünleri (özellikle buğday), hattâ bazı sanayi ürünleri ihracı yasaklanmıştı.* Bu sonuncu yasaklama merkantilizmle ters düşerdi.

8 — Öte yandan, dışardan mal getirilmesi (ithalat) şu sebeplerle teşvik ediliyordu :

a) Beslenme ihtiyacını karşılamak için,

b) Merkantilist ülkelerden sanayi ürünleri getirebilmek için. Çünkü, bu çağda Batı teknolojik olarak üstün idi (unutulmasın ki, Galile bile bu çağda yaşamıştı). Batıda bilgi birikimi Haçlı seferlerinden sonra hızlanmıştı. Batının nisbeten üstün sanayi ürünlerine başta sarayın ve konakların ihtiyacı vardı. Bu da açıkça merkantilizmle ters düşerdi.

c) Gümrük vergisi alabilmek için, Doğu ve Batı arasında uluslararası ticareti, daha doğrusu ithalatı teşvik edecek tedbirler alınıyordu. Buna, batı merkantilizminin koloni bulmak, yeni kıtalar keşfetmek için zorunlu olarak açtığı yollar da sebep olmuştu. Nitekim özellikle 15. yüzyılda merkantilizmin itmesile yeni kıtalar, ülkeler bulunmuştu. Bulunan ülkelerin çeşitli zenginlik kaynakları ticaret yollarını değiştirmişti. Böylece, uluslararası ticaret yolları, Orta Doğudan, Akdenizden dışa, Okyanuslara kaymıştı.**

Yukarıda söylenenler açısından bakıldığında,

---

* Kıtlığın yarattığı bu sebep işçilerin içerde asgari bir geçim seviyesinde maliyetlerini ucuzlatmaya ayrıca sebep olamıyacaktı.

** Bilindiği gibi bu değişiklikler, Venedik ve Cenova gibi tüccar sitelerinin sönmesinde başlıca sebep olacaktı.

kapitülasyonların bir lütuf olarak değil, zorunlulukla verildiğini anlamak güç değildir. Eski ve daha sonra verilen kapitülasyonlar için de aynı iddiada bulunabiliriz. Fermanların debdebeli, gösterişli ifadelerine aldanmamalıdır.

Avrupa'nın yeni ticaret yolları, niteliği değişik bir ticaret getirecekti. Bu yollar, kapitalizmin ilkel birikimine açılıyordu. Aşağıda açıklayacağımız gibi, Osmanlı üretim ilişkileri içinde, batıya ve doğuya doğru genişlemiş İmparatorlukta **kara ordusuna dayanılmış ve donanmanın, dolayısıyla gemiciliğin gelişmesi ihmal edilmişti.** Merkantilizm ve ilkel birikim bir bakıma gemiciliğin gelişme çağıdır da.

Bütün bunlar :

a) Hem merkantilizme geçmek üzere, İmparatorluk içinde de **imalat sanayii ve tarımın mübadele ile ve kıtalar arası ilkel birikim sağlayacak yağmacı ticaretle tamamlaşarak gelişmesine engeldi.**

b) Hem de, Batıda özellikle dış ticaretin finansmanını sağlamış ve çok kârlı olmuş kapitalist yan kuruluşlar olarak, bankacılık gibi mali kurumların, sermaye piyasasının çekirdeklerinin Osmanlılarda ortaya çıkmasına engeldi.

Bunlar sermaye birikimine ters düşen süreç içindeki engellerin bir kısmı idi. Üretim araçları ve onunla tamamlaşan mübadele ve taşın araçlarının ilkelliği karşısında onları kullanan insanların düşünce ve inançlarını, bunlara bağlı davranış biçimini anlamak güç olmayacaktır.

9 — Osmanlı üretim güçlerinin gelişmesini durduran, ekonomiyi fasit daire içine alıp, bir durgunluk ekonomisi haline getiren birbirine bağlı, birbirini tamalayan sebepleri açıklamaya devam etmeliyiz. Bunun için üretim ilişkilerini ve ona ait üst, askeri,

hukuki, siyasi, eğitim v.s. kuruluşlarını dikkate almak gerekiyor. Çünkü :

a) Bir yandan elde edilen ürünün kimlere nasıl bölündüğünü ararken, diğer yandan,

b) Devlet harcamalarının neden gittikçe artmakta olduğunu ve,

c) Ekonomide değişik grupların ele geçirdiği artık ürünün, tekrar daha fazla üretim için neden kullanılmadığını ve,

d) Bunların da kapitalist bir birikim ve iş bölümü ile çelişen taraflarını görmemiz gereklidir.

Devletin giderleri gittikçe artmaktadır. Bu artışı açıklamak için, burada önce şu soru sorulabilir : Ürünler kimler arasında ve nasıl dağılıyor?

Emekçinin, **üretim gücü olan reaya, imalat işçisi, lonca zanaatkarları**'nın, yaratılan üründen, genel olarak, asgari bir geçim seviyesinin üstünde gelir sağlamaları imkansızdı. Artan nüfus, tarımda azalan getiri (randıman) ve sonuç olarak gıda maddeleri fiyatlarının nisbi yüksekliği gibi varsayımlar bile bunu açıklamaya yeter. Kaldı ki, üretim yada mülkiyet ilişkileri bunda esaslı sebep olacaktı. O halde, yaratılan ürünlerden emekçilere giden asgari geçimlik diliminden üste kalan artık ürün, kimlere ve nasıl gitmekteydi? Yani emekçilerin karşısında bir sınıf var mıydı?

Emek dışında kalan üretim güçleri sahipliğine bakalım. Önce yeterince neden gelişmediğini araştırdığımız imalat kesimindeki özel sermayeyi ve ona yeterince dönüşemiyen ticaret ve tefeci sermayesini bir yana bırakalım (madenlerin genel olarak muattal olduğunu da biliyoruz).

Bilindiği gibi, asıl üretim aracı olarak toprak Allah adına padişaha aittir. Her ne kadar 16. yüz-

yılda şahıslara ait özel mülk yada çiftlikler varsa da bunlar bütün topraklar içinde büyük bir önem taşımaz. Ayrıca imparatorluğun doğuda sınır ve harp bölgesinde mevcut «hanedan» toprakları (Evliya Çelebi) da bütün imparatorluk içinde tarihi süreci açıklamada ihmal edilebilir.* Allah adına padişaha ait topraklar, has tımar, zeamet verilenlerin tasarrufuna bırakılmış gözükmektedir. (Aşağıda değineceğiz ki köylünün de toprağa tasarruf hukuku vardır.) Bunlar da padişaha biçimi ne olursa olsun, bu tarım alanlarında bir çeşit belli miktarda vergiyi (artık ürünü) verirlerdi. Bu artık ürün, haslardan doğrudan, tımar ve zeametlerden belli miktarda sefere hazır asker beslemek suretiyle dolaylı olarak alınırdı. Yeniçerilerden ayrı olarak, üretim örgütü üstüne **oturtulmuş** bu çeşit askeri ile imparatorluk, devamlı bir **yarı seferberlik halindedir.** Bu hal, Osmanlı devletinin **asker-devlet** yapısını belirtir. Üretime dahil olmadan üstten artık ürün alan bir asker-devlet'ti bu. Artık üründen gelir elde eden padişahın **rütbe verdiği** gruplar vardı. Bunlar :

a) Ulema (ruhban) grubu, ki bunlar şeriatı öğreten ve uygulayanlardı.

b) Yeniçeriler, yardımcı ordu kuruluşları mensupları. (Bunlara giden artık ürünü padişaha gidenden transfer olarak da kabul edebiliriz).

c) Tımarlı sipahi, v.s. diğer yöneticiler.

Emekçiler karşısında bir üretim gücüne sahip olarak sadece padişah vardı. Padişah sınıf olmadığı gibi, onun rütbe verdiği ve istediği zaman değiştirebildiği alt gruplara da bir sınıf olarak bakılamaz. Yani emekçi olmadıkları gibi üretim aracı sahibi de değillerdi. Ayrıca bu gruplardan yönetici ve askeri

* Belki Etlâk ve Buğdan da buna katılabilir.

gurupların Osmanlılarda dışa kapalı olduğu da iddia edilemez. **Yönetici ve askeri guruba girip orada rütbe alabilme yolları açık idi.** Bu, mevcut mülkiyet düzeni içinde imparatorluğun gelişme çağında padişahın egemenliğini artırıcı olacaktı. Çünkü, üretim aracı sahibi olmadan artık üründen bir kısmı alabilmek ve bunu devam ettirebilmek, padişahla ters düşmemeye, ona sadakate bağlıydı. Ayrıca artık üründen bir kısmın elde edilmesine yarayan mevkilerin, eski ve yeni katılan yöneticiler, askerler arasında değişebilirliği, bunların arasında bir **gurup beraberliği (kooperasyonunu)** değil, tersine **rekabeti** teşvik ederdi. Bu rekabet onların gurup olarak güçlenmemelerini ve sadece padişaha (merkeze) tabi olmalarını sağlardı. Bu özellik, **ekonomik gelişmeden** çok **Asyatik despotluğu** sağlayan bir **denge** biçimiydi. Dengenin devamı için bir düstur da vazedilmişti. Bu, **Sivrilen başın ezilmesi**'dir. Bu düstur zaman zaman hem dengenin sağlanmasına ve hem de kişilerde birikmiş servetlerin hazineye aktarılmasına yaramıştı. Çok dikkat edilecek nokta şudur : **Tarımsal üretimin daimi denebilecek yetersizliği, kalabalık nüfus** ile birlikte büyük kitlelerin **yoğaltım meselesini** ön plana çıkarırdı. Bu durumda, artık ürün alabilme küçük devlet yada kuvvetlerin arasındaki rekabeti devam ettiremezdi. Bu rasyonel olmazdı. Ve sonuç olarak **merkeziyetçi** bir yönetimi **yada devleti** zorunlu kılardı. Kısaca, Osmanlı mülkiyet biçimi ve ona bağlı insanlar arası ilişkiler, padişahın **merkezi** egemenliğinin kaynağı olmalıydı.* Bu ilişkiler içinde, ancak

* Roma ikiye ayrılıp Konstantin İstanbul'u merkez yapınca, korku ve kuşku ile büyük oğlunu öldürmüştü. Fatih Sultan Mehmet yeni bir kanun getirmişti. Merkezi otoriteyi sarsmamak için Sultan, veliaht bırakmak şartıyla şehzadeleri öldürmeliydi. Kanaatimce bunda merkeziyetçiliği gerektiren üretim iliskilerinin rolü önemlidir. Fakat bu kanun üretim güçlerinin gelişemediği, Celali olabilen taifenin arttığı Kanuni devrinde, şehzade isyanlarında rol oynamış ve ters etki yapmıştır.

üretim aracı sahiplerinde gözüken **sınıfsal döğüşe kalkabilme** özelliği bulunamayacaktı. Bu hal, Osmanlı Bürokratının (kapıkulunun)* **psikolojik halini, davranışını** belirleyecektir. Bu davranışta, zamanı gelince aşırı kuşku, yalnızlık ve kolay değişebilirlik bir özellik olacaktı.

Osmanlı üretim ilişkilerinin gereği, merkezi - askeri ve yarı seferber haldeki devlet yapısı, batıda feodalite düzeninde ortaya çıkan otonom mahalli yönetimi bulunan, giderek burjuva egemenliğinin ağır basacağı şehirlere imkan vermeyecekti. Hem de büyük Doğu şehirlerinde ticari sermayenin, hattâ bir derecede manüfaktürün varlığına rağmen.

Teferruata kadar inen merkezi otoritenin varlığı ile şehirlerde, ticari ve tefeci sermayesi ve imalat kesiminin bulunmasına rağmen, demokratik şehirlerin otonomisi olamayınca, Osmanlılarda genel meclisin yada parlamentonun başlangıç kuruluşlarını da bulamayız. Bu olanaklara sahip olan Batı burjuvazisinin çekirdekleri, olanakları kendi düzenini getirmek için gayet yerinde kullanmıştı. Söz konusu Batı meclislerinin yarattığı ekonomik, politik, askeri olanakların Osmanlılarda neden bulunmadığını anlamadan ve bunları görmemezlikten gelerek Osmanlıların neden 16. ve 17. yüzyıllarda kapitalist bir düzene geçemediğini açıklayamayız.** Kaldı ki batılaşma ile getirilmek istenen üst yapı kurumlarının tohumları Batının otonom şehir yönetiminde bulunabilir.

Gerçi Ankara'da Ahilerin geçici bir otonomisi olmuştu. Fakat **Fütuhatçı** Ahiler daha başlangıcından beri merkeziyetçi İmparatorluğun kuruluş ve yayılı-

---

Kapıkulu yerine bürokrat deyimi kullanmak belki daha yerinde olabilir. Çünkü kapıkuluna dahil yeniçeriler sonra bürokratların karşısına düşecekti.

Sanıyorum Prens Sabahattin bu durumu görüyordu.

şında rol oynamıştı. Osmanlılarla hiçbir şekilde çatışmıyorlardı. Neticede Ankara Osmanlıların egemenliğine girecekti. Bu örneği Batıdaki şehirlere benzetemeyiz.

Padişahın (sarayın), İmparatorluğun yayılma döneminde egemenliği tamdı; genel olarak, toprak üzerindeki tasarrufu güçlüydü. Yukarıda yapılageien ve aşağıda devam edilecek açıklamalarla gösterileceği gibi, politik ve ekonomik gücün yeniden bölüşümüne, anarşiye gidildikçe, rütbe verilen söz konusu alt grupların politik otonomileri artabilecekti ve ancak 18. yüzyıl sonunda üretim ilişkilerinde oluşan değişiklikle, özel anlamıyla ayan belirecekti.

Yönetici bürokratların elde ettikleri ürün, üretim araçları sahipliğini sağlamaya (sınıflaşmaya), yada pekiştirmeye yaramıyacaktı. Esas olarak yoğaltıma (tüketime) gidecekti. Osmanlı üretim ilişkileri içinde, yönetici bürokrat gruba girmenin toplumun her katından gelenlere açık tutulması ile aralarında rekabet devam ettirilebildiği sürece, bürokratların el koyabildikleri artık üründen daha fazlasını sağlama amacı ile yatırıma gitmeleri beklenemezdi.*

Kaldı ki, **toprağa tasarruf hakkı aynı zamanda köylülere de ait olmuştu.** Nitekim tımarlı alanda zora düşen köylüler, işledikleri toprak karşılığında borçlanabiliyorlardı. Hattâ toprağı işleme hakkını başkalarına satabiliyorlardı ; toprak üzerindeki ağaçları, evleri satabildikleri gibi. Satış olayları 16. ve 17. yüzyıllardan beri olagelmişti.

Ülema şeriatı öğretip uygularken devamlı olarak padişahın toprak ve halk üzerindeki teokratik mer-

* Bu hal, batı feodalitesinde görülen, artık ürünün yatırıma gitmemesi haline benzememektedir.

kezi egemenliğinin fetvacısı olmaktaydı. Yani bu gurubun çıkarları, mevcut mülkiyet ilişkilerini sürdürücü yönde padişahla ortaktı. Bu fonksiyon, yani teokratik egemenliği sürdürücü hizmet, daha iyi yapıldığı sürece verilen rütbe kalabilirdi.*

Yeniçeriler, ahiler, v.s. gibi lonca erbabı, tekke ve dervişleri ile beraber imparatorluğun kuruluşundan beri içiçeydi. Lonca esnafı yeniçerilere belli malları satmaktaydı. Yani, yeniçerilerle lonca esnafının çıkarları beraber gözükmektedir. (Yenilik hareketlerine karşı bir sürü başkaldırma, kazan kaldırma olayı olmuştu. Bu olaylarda yeniçeri, esnaf ve ulema işbirliği yapacaktı).

Yukarda denildi ki, elde edilen ürünlerin nasıl bölüşüldüğüne ve bu arada artan devlet giderleri ile bu bölüşüm arasındaki bağlantıya dikkat edilmelidir. İşte bu bağlantı ile kapitalist öncesi Osmanlı üretim ilişkilerinden, kapitalist üretim ilişkilerine geçilmesine engel olan süreci anlayabiliriz :

Gerçekten de mevcut Osmanlı bütçelerinin de gösterdiği gibi (Ö. L. Barkan), devletin giderleri gittikçe artagelmişti. Çünkü :

a) Uygun tarihi çevre şartlarında İmparatorluk, tek ordusu** ile bazan batıya***, bazan doğuya kampanya açarak kısa süre içinde büyümüştü. **Bu büyüme, kendi hastalığını da beraber getirmişti.** Yani, **bu şekilde belli nicel büyüme, yada yayılma nitel bir güç-**

---

* Bununla beraber ulema grubunun kısmi bir kapalılığı bulunduğuna işaret edilmekte ve söz konusu fonksiyonun az sayıda aile içinde nesilden nesile intikal ettiği ileri sürülmektedir. Fakat bu, rolün onlar arasında yeniden tevziine engel değildi.

** Ordunun tek oluşu dahi üretim ilişkilerinin ve gerekli dengenin bir sonucudur. İkinci bir ordu, dengesizlik ve kuşku getirebilirdi, bölünme sebebi olurdu.

*** Osmanlıların kurtuluş yıllarında batıda daha fazla ilerlemelerin de önemli bir sebebini hatırda tutmak gerekir. Bu, Avrupa'da egemen feodallerin serflerle olan ağır ilişkilerine karşılık, Osmanlı tımar sisteminin serfler için daha iyi olarak kabul edilmesidir. Yani Osmanlılara farklı bir üretim ilişkisi getirilmiyordu (Ö. L. Barkan).

süzlük getirmişti. Bu nicelden nitele, olumsuz sıçramaydı. Genişlemekte olan sınırları emniyet altına almak, nicel olarak daha da **yayılmayı optimumu aşırıcı yolda** kaçınılmaz kıldığından askerliğin büyük ölçüde üzerine oturduğu ekonomiye taşıyamayacağı bir ağırlık yüklüyordu. İşte bu çelişen hali, **hegemonya paradoksu** olarak kabul ediyoruz.* İmparatorluk yayılırken şüphesiz has, tımar gelirleri yanında cizye ve haraç gelirleri de bir derece artabilecekti. Artabilecekti ama, bunun yanı sıra ordu ve yönetim giderleri de artacaktı. İstila dursa dahi geniş sınırları koruyabilmek için daha fazla asker gerekecekti (yayılan ordunun nitel gücü azalmıştı çünkü). Bu hal, askerlerin ve diğer hizmetlilerin yetiştirilmesinde eskiden uygulanagelen yerleşik kurallara artık uyulmamasına, yani eski kuralların çözülmesine sebep olacaktı (Sultan I. Ahmet'e verilen rapor : Kitabı Mustatab). Bu biçim bir hareket bir yandan asker miktarını ve teçhizatını, yani giderleri artırmaya, öte yandan da nitel güçsüzlüğün yoğunlaşmasına sebep olacaktı. Ve bu bozulma ile artık Türkler de yeniçeri olacaklardı.

b) Devlet giderleri, artan nüfusu devlet hizmetlerinde çalıştırma (istihdam) zorunluluğu ile de artmıştı. Kırsal bölgelerde azalan getiri ve nüfus artışı ile köylüler bir yandan şehirlere dolarken, öte yandan da levent, sekban, sarıca, v.s. kitleleri kırsal bölgelerde anarşik unsurlar haline geliyorlardı. Şehirler-

---

* Şimdi Vietnam dolayısıyla Amerika için gözlediğimiz gibi. Fakat Amerika'nın paradoksu çağı ve düzeni sebebiyle Osmanlılarınkinden farklıdır. Osmanlıların üretim güçleri (teknolojik seviyesi ile) yetersiz kalmıştı. Amerikanınki ise, bugünkü yüksek teknolojisi ile üretim güçleri yetersizliğinden doğmamakta, Amerika üretim ilişkileri gereğince yapılan harcama modelinden doğmaktadır. Kapitalizmin büyük ve asıl kalesi olan Amerika üretim kapasitesi ile dışarda uyguladığı metodları içerde uygulamaya mecbur kalarak faşizme saparsa, ki sapabilir, bir süre kapitalizm sürdürülebilir. Fakat bu hal Amerika'ya sınıf mücadelesini getirebilecektir. Demokratların, liberallerin büyük bir kısmı muhtemelen sosyalist olmaya başlıyacaklardır. Bu süreç bir devrime kadar gidebilir.

de, kalabalıkların beslenmesi meselesi yanında, onların çeşitli yönlerde kullanılmaya hazır, düzen için tehlikeli kitleler olacağı açıktı. Kırsal bölgelerde ise, sözü edilen kitleler (Şehzade isyanlarında olduğu gibi) çeşitli amaçlarla kullanılabilirdi. Bu arada tagallübe geçmek en açık ve kolay yoldu. Unutmamalı ki, Celali İsyanları Kanuni'nin zamanında da görülür. Hattâ Suhte (medrese öğrencileri) isyanlarına da Anadolu'da Kanuni'nin son zamanlarında rastlanır (M. Akdağ). İşte bu, aslında sonuç olan, batıda görülen ve bir program teklif edilen köylü ayaklanmalarından farklı başkaldırma, tegallüp olayları, giderek kısmen sebep olmaya da dönüşmüştü. Ve Anadolu'da üretim biçimini değilse de mübadele olanaklarını olumsuz yönde etkileyebilirdi. İşte bu kitleleri, mevcut koşullar altında, üretim güçleri yeterince genişleyip massedemiyorsa, bunları kullanmanın asıl yolu olarak devlet kapısı kalmaktaydı. Yani, bunlara sarayda, askeri ve diğer hizmet kurumlarında yer verilmesinden başka önemli açık bir yol kalmamaktaydı. Bunların hizmete alınmalarında, alınmayıp işsiz kalan diğerlerine karşı kullanma amacı da vardı elbet. İşte burada zaman zaman uygulanan devletçiliğin istihdam edici yanı gözükmektedir. Böylece eski kurallar terkedilerek askere ve diğer devlet hizmetlerine daha fazla adam alınırken, bunların etkinliğinin nitel olarak düşmesi normaldi. Ve bu iş hızlandıkça, onunla ters yönde olarak devlet giderlerinin etkinliği de azalacaktı. Bu azalış giderek hızlanabilecekti. Burada şu önemli soru sorulabilir : Devlet, artan giderleri* ile talep yaratarak piyasa genişliği sağlayamıyor mu idi? Bu yoldan imalat sanayiinde bir gelişmeye yol açmıyor mu idi? Bugün kapitalist ekonomilerde üre-

* Hattâ yönetici bürokratların artan lüks giderleri.

tim ilişkileri sebebiyle yeterli taleple massedildiğinden dolayı satılamayan mallar (artık ürünün bir kısmı), talep edilmeden kalabilirdi. Ve bu işsizliğe sebep olabilirdi. Fakat devleti kontrol eden egemen güçler, devlete yaptırdıkları çeşitli, özellikle gittikçe artan silahlanma harcamaları ile bu massedilmeyen artığı massettirmeye çalışırlar. Böylece kapitalizm yürütülmek, daha doğrusu **onarılmak** istenir. Oysa, Osmanlılarda artan devlet giderleri için kaynak aranırken, başvurulan yollar, daha çok üretimi azaltıcı nitelikte olmakta, **tarımdaki azalan randımanın ilave bir sebebi haline gelmekteydi.**

Gerçekten de, Osmanlı üretim ilişkileri içinde, devletin artan giderlerini karşılamak üzere kaynakları nasıl bulduğunu görmeliyiz. Sonra bu yoldan üretim ilişkilerinin, yeni üretim gücü artışını nasıl engellediğine dikkat etmeliyiz. O zaman Osmanlı ekonomisinin durgunluğa, hattâ gerilemeye nasıl düştüğünü daha kolay anlayabiliriz. İşte bunun için bir adım daha atalım.

Eğer, devlet giderleri artarken bunların karşılanmasını sağlayacak gelirler ona göre artmıyorsa ve bu uzun bir dönem sürüyorsa, bu takdirde mevcut üretim ilişkileri, giderek niteliğini değiştiren bir dönüşüme uğrayacaktır. Bunu ve sonuçlarını göstermek bizim için önemli bir adım olacaktır :

10 — Gittikçe artan devlet giderleri nasıl karşılanabilirdi? Bunun iki ana yolu vardı. Bunlar, devletin el attığı iç ve dış artık ürünlerin (devlet gelirlerinin) artırılması yollarıydı. Osmanlılarda ele aldığımız dönemde bu iki yolun olanaklarına bakalım :

a) **Dış Gelirler :**

aa) Dış gelirlerden istila gelirlerinin artışı, imparatorluğun optimal yayılmayı zorunlu olarak aşma-

sı (hegemonya paradoksu) ile durmuş yada azalmıştı. Kaldı ki istila kendi giderlerini de beraber getirirdi. Nitekim Batıda, tarihi bir gelişme olarak merkantilist genç burjuva sınıfı ile kıralın bir süre beraberliğinden milli kırallıklar kurulmuştu. Burjuvazinin rolü ile kurulan bu kırallıklar batıda **uluslaşma** hareketinin de başlangıcıdır. İşte bu kırallıklar, daha üstün teknolojisi ve ona bağlı ordu ve donanmasıyla Osmanlıları hem batıda ve hem de doğuda artık durdurmuştu.* Viyana iki defa kuşatıldı. Preveze zaferinin tarihi 1538'dir. Fakat, hemen de bütün donanmanın yetişkin denizci çoğunluğu (Uluç Ali ve 15 kadar kadırgası hariç) ve bir kısım hazine ile mahvolduğu İnebahtı (Lapento) yenilgisinin tarihi ise 1571'dir. İki tarih arasında (1538 — 1571) çok yıl yoktur. Preveze'den birkaç sene sonra Turgut Reis, Venedikli A. Doria'nın yeğenine esir düştü. Senelerce forsalıktan sonra, büyük fidye ödenerek kurtarılabildi. Ve İnebahtı yenilgisinden sonra kurulan, Uluç Ali Paşa emrine verilen yeni donanma, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın söylediği gibi bir donanma değildi. Niteliği değişik, daha güçsüz bir donanmaydı (Sir Charles Petrie). Bu koşullar, dış **ganaim**'i, bundan böyle (—) eksi ganaim haline getirecekti.

bb) Ayrıca dış ticareti (kapitülasyonlar vererek) teşvikle alınan gümrük vergisi biçimindeki artıktan, yeterli bir gelir yükselişi beklemek için ortada bir sebep yoktu.

b) **İç Gelirler :**

O halde, devlet giderlerini karşılamak üzere başvurulacak esas yol, yaratılan ürüne ve mevcut servetlere el atarak daha fazla artık ürün elde etmekti.

* Bu dış gücün etkisi, Osmanlı iç dünyasının dinamiğinin sonuçlarından ayrı düşünülmemelidir.

Bunun için, vergiler artırılacak, vergi alma yolları değiştirilecek ve sık sık enflasyona başvurulacaktı. Batıda olduğu gibi kapitalist gelişme ile doğan, borç para alınabilecek yeterli mali kurumlar da mevcut değildi.* Bu yollar, üretim güçlerinin artışını (sermaye birikimini) durdurucu, asıl tarımsal bölgelerde azalan randımanı hızlandırıcı olabilecekti. Nitekim has, tımar, zeamet erbabı, tarımdan daha fazla artık ürün almaya kalktıklarında, (saraya vergi vermek ve daha çok asker beslemek için) köylüler daha fazla çift bozacak, mevcut düzeni tanımayarak şehirlere kaçacaklardı. Yada Celali isyanlarına katılacaklardı. Bu da özellikle mübadeleyi güçleştirerek, merkantilist imalat sanayiini teşvik edebilecek bir meta ticaretini engelleyen fasit daireyi kuvvetlendirecekti. Devletin fazla gelire ihtiyacı olduğu artık varsayıldığından, toprakların padişah adına tasarrufu daha fazla gelir vaadedene, yada vergi müteahhidine (mültezime) verilecekti. Hazinenin ayni'den çok, **nakdi gelire** ihtiyacı artmıştı. Bu arada eskiden fevkalade arızi hallerde alınan **Avarız** adlı vergi «imdadiye-i seferiye» diye ordunun zahiresini, harp levazımını, menzil hizmetlerini sağlamak üzere **Avarız Akçesi** adı altında daimi ve nakdi vergiye dönüştürülecekti (İslam Ansiklopedisi). Ayrıca, hazinenin nakdi gelire ihtiyacı yanında, ateşli silahların (tüfek, top gibi) daha çok kullanılmaya başlanmasıyla, tımarlı süvari askerlerin önemi azalıyordu. Bu da tımarların hem has'a çevrilmesine ve hem de vergilerin artık nakit olarak istenmesine daha fazla yol açıyordu. 1682'de Osmanlılarla Avusturya arasında başlayan savaşta Lehistan, Venedik ve Rusya da Osmanlılara karşı çıkmıştı. Uzun

* 16. yüzyıl başlarında padişahın borç para alma olayı daha sonra görülmemektedir.

süren savaşta hazine hemen tamamen boşaldı.* Bu halde, esasen artmış giderleri karşılamak için,

a) Tımarlar has'a çevrilirdi.

b) Haslar da kaydı hayat şartlarıyla mahallin ileri gelenlerine (geniş anlamda ayanlara) satışa çıkarılırdı.** Gerçi Batıda, manüfaktürün gelişmesi için gerekli ilkel maddelere olan ihtiyacın zorlamasıyla, köylülerin kovulduğu topraklar, ortak meralar ve kamu toprakları da büyük çiftlikler yada malikanelerin sınırları içine alınmıştı. Böylece kırsal bölgeler manüfaktüre meta arzedecekti. Oysa, Osmanlılarda sözü edilen toprak satışları böyle bir kapitalist ihtiyaçtan doğmamıştı.

c) Mali gelir kaynakları (mukataa) da yine satışa çıkarıldı. Bunun başlangıç tarihi 1694'dür (İslam Ansiklopedisi). Kısa bir zaman sonra mukataaların satışı durduruldu ve önce satılanlar geri alındı. Fakat toprakların malikane olarak satışı devam etti.

Bu değişiklik nitel bir dönüşümü getirecek, aşağıda değinileceği gibi, **asıl anlamıyla ayanın** ortaya çıkmasına ve mülkiyet düzeninin dönüşmesine yol açacaktı. Bu işlemlerle tımar sistemi bozuluyordu. Sözü edilen, 1682'de başlayan savaşta buğday fiyatları görülmemiş bir şekilde yükselecekti.

Bu koşullar altında eskiden beri karşılanması güç olan ulufeler, 17. yüzyılda ağırlığını elbette büsbütün duyuracaktı.

Bu arada, giderleri karşılamanın Fatih Sultan Mehmet zamanından beri klasikleşmiş diğer bir yolu olan ayarı düşürülmüş para çıkarmaya, yani enflasyona, kaçınılmaz olarak çok daha sık başvurulacaktı.

---

* Osmanlılarda iç ve dış olarak iki hazine vardı. İç hazine padişahın, dış hazineyi, Devlet hazinesini dengeye getirmek üzere gerektiğinde kullandığı hazine idi. Sözü edilen, Viyana kuşatmasını da kapsayan savaşta iç hazine tamamen boşaltılmıştı (Halil Sahillioğlu).

** İlk satış fermanları kalın defterler halinde mevcuttur.

Bu da yeniçeri ve esnaf işbirliğini daha sıkı bir hale getiren sebeplerden biri olacaktı.*

Özetlersek, devletin gittikçe artan acil giderlerini karşılamak üzere, normal hattâ zorlayarak başvuracağı iç kaynaklar yetersiz kalmıştı. Bütün bu koşullar, **imparatorluğun üretim güçlerinin gelişmesini durduracak, hattâ onları eritecek tarihi objektif bir tuzağı, yada kapanı yaratacaktı.** Söz konusu kapan bir sonuç iken, koşul haline gelecek ve koşul - sonuç ilişkisi devamlı bir devinmeye uğrayacaktı. Ve kapan giderek daha daralacak, daha kapanacaktı. Buradan, mevcut varsayımlardan çıkarılacak başlıca sonuç şu olacaktı : **Bu kapan içinde önceden birikmiş servetler iç talana** uğrayacaktı. Bu, aritmetik kesinlikte, kaçınılmaz bir sonuçtu. Şu halde, ticari alanda ve imalat sanayiinde o çağa kadar biriken servetler bu kapanın dışında kalamıyacaktı. Oysa Osmanlı düzeninde ticaretle imalatta sivrilen başlar önce ezilmiyordu. Zorunluluk bu alanlara da el attıracaktı.

Osmanlı ticaret ve imalat kesimi, batıda burjuvazinin gelişme çizgisinde otonom şehirlerden de yararlanarak kurduğu ekonomik, hukuki, hattâ askeri savunma gücünü kuramamıştı. Eski fermanlar ne derse desin, yeni koşulların amansız fermanları karşısında bu zümreyi koruyacak bir güç yoktu.

Burada Osmanlı bürokratının yada kapıkulunun, artık üründen aldığı dilimi kaybetmemek, yada onu artırmak için, yukarda değindiğimiz, birbirleriyle **rekabet halinde** olmalarından doğan kişiliğini, psikolojisini, yalnızlığını da hatırlamalıyız. Daha çok mülkiyet ilişkilerinin sonucu olan bu kişilik, söz konusu kapanın daralmasında ayrıca rol oynayacaktı. Kişile-

* Ulufe ödemeleri, bütçe açıkları ile sosyal ve politik olaylar arasında Dr. Halil Sahillioğlu ilginç ilişkiler kurmuştur. "Osmanlı İmparatorluğunda Sıvış Yılı Krizleri."

rin ellerinde birikmiş servetler için, egemen saray içinde emniyet sağlayıcı dostluklar aramaları, yani entrikaya girmeleri kaçınılmaz olacaktı. Bu da servetlere el atmayı hızlandırırdı.

Ticaret alanına kadar uzanan iç talanın, ilginç bir örneği, IV. Sultan Murat'ın Bağdat Seferi'ne çıkarken, Büyük Galata tüccarlarından Hacı Kasım'ın servetine, mevcut yedi mahzenine kurşun dökerek el atmasıydı (Evliya Çelebi). Tarihi kapan ile, tarih batıya göre sanki geriye doğru yürürken, yukarda değinilen yeni üretim ilişkilerini de getirmeye başlayacaktı. Ve onun yeni fiili gerekleri olacaktı.

Bu tarihi kapan içinde artık :

aa) Ticaret ve tefeci sermayesi imalat sanayiine (manüfaktüre) yeterli bir derecede akamıyacaktı;

bb) Böylece sermayeye sahip burjuva sınıfı ortaya çıkmayacaktı ;

cc) Aynı zamanda, emek — gücünü «serbest piyasada» ücret karşılığında satarak geçinen işçiler bir sınıf olarak yeterli bir büyüklük kazanamıyacaktı. Şüphesiz bu arada kapitalist manüfaktür yeterli olarak gelişemeyince Lonca sistemi devam edecek ve orada çalışanlar da üretim araçlarından ayırıcı bir süreç ile işçi haline gelemiyecekti.*

dd) Manüfaktürün ve yeni sınıfın talebi yada zorlaması olmadığından, kırsal bölgelerde yerli **manüfaktürle tamamlaşan** çiftlikler kurulamıyacaktı. Gerçi giderek piyasa için üretim yapan çiftlikler ve malikaneler (ayan) ortaya çıkacaktı. Fakat bu özel mülkiyette sanayi sermayesi büyümeksizin olacaktı.

ee) Ticaret ve tefeci sermayesi, kapitalist gelişmeye has yan kuruluşlar olarak bankacılığa, hele **dev-**

* ileride göstereceğiz ki, Osmanlılarda bu işi batı sanayii 19. yüzyıl içinde yapacaktı.

lete borç vermeye (kapitalist kamu borçları kurumuna) ve sermaye piyasası kuruluşlarına da şüphesiz gidemiyecekti.

Söz konusu kapan içinde bunlara gidebilmek için ne gibi olanaklar kalmıştı ki? İşte bu kapan içinde, tarihi sürecin üretim ilişkileri, imparatorluğa kendi kanını emdirerek üretimde gelişmeyi engellemişti; ve ekonomiye durgunluk ekonomisi niteliğini getirmişti. Bunun kalıntısı Tanzimat'a, daha doğrusu 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Anlaşması'na kadar sürmüştü. Fakat, bu üretim güçlerinin gelişememesi, zaman zaman patlamalara sebep olmuştu.

Analizin halkaları, burada birbirine bağlanmış ve kapanmıştır. Belki, analizde sebep - sonuç karışıklığı ile bir başka mantıkla bir çevrisellik olduğu iddia edilebilir. Buna karşı diyeceğim ki, üretim güçleri ile üretim ilişkileri ve onun üst kurumları arasındaki karşılıklı bağlılıklara dikkat edilebilirse, iddianın doğru olmadığı anlaşılacaktır.

Yukarıda söylediğim gibi, koşullar sonuç yaratmış ve sonuçlar da koşul olmuş ve böylece tarihi devinme sanki geriye doğru yürümüştür.

Bu çerçeve içinde tarihi olayları yerine koyabiliriz. Nitekim çift bozan emekçiler, Kanuni Süleyman'a karşı iki şehzadenin ordu toplamasında, Celali isyanlarında bir programa bağlı olmaksızın kullanılmışlardı. Celali isyanları bilinçsiz bir sınıf hareketidir (Reayada mevcut potansiyeli sarayla ters düşmüş sipahiler, v.s. kulllanmıştı).* Devletin hizmete alma olanaklarının, yani Osmanlı tipi istihdam edici olanak-

* Osmanlılarda, ütopik fakat açık bir program teklif ederek ortaya çıkan, batıdaki köylü ayaklanmalarına benzeyen bir sınıf hareketi oldu. Bu 15. yüzyıl başlarında Timur karşısında uğranılan yenilgi ile merkezi otorite zevıflayınca, ortaya çıkmıştı. Bu, Şeyh Bedrettin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal hareketiydi. Simavillk de denen bu hareket bir bekıma, Babekilik, Batınilik, Karamita, Mahide, Babailik gibi eski fakir halk hareketlerinin devamıdır.

ların yeterli derecede bulunmamasından da bir isyan doğdu. Bu da **suhte** (medrese öğrencileri) isyanıydı. Suhtelerin, bürokrat guruba bir ucundan dahil olma ümidinin kaybolmasından, Anadolu'da yer yer mahkemeleri ve idam kararları ile yıllarca süren bir hakimiyet kurdukları görülür. Bu isyan da bir sınıf hareketi değildi. Fakat bu patlamalar, üretim güçlerinin gelişememesinin, tıkanmasının sonucu idi. Fakat ne de olsa, sonraki olaylar için sebep olmuşlardı.

Bütün bunların sonucu özet olarak :

1) Batı merkantilizminde olduğu biçimde, sanayi üretim aracı sahibi sermayedar yeni bir sınıf ve üretim araçlarından ayrılmış emek gücü satan işçi sınıfı ve batıda görülen kurumlar (bankalar, sermaye piyasası gibi) ortaya çıkamıyordu.

2) Temel üretim aracı kalan toprağa genel olarak sahip padişahın bu sahipliğine dayanan kurumlarda çözülme başlıyor, ve bu giderek büyüyordu. Böylece, padişahta toplanmış politik güç bölünüyordu. Bölünme (anarşi) ile beraber yeni üretim ilişkileri filizleniyor, yada eski ilişkiler nitelik değiştiriyordu.

Nihayet 18. yüzyıl başına gelince, Batının üstünlüğü kabul ediliyor ve bir kapıkulu yada bürokrat olarak Damat İbrahim Paşa'nın temsil ettiği bir **«yenilik»**, daha doğrusu **batılaşma** hareketi başlıyordu. Yeniçerilere ve onlarla içiçe olan lonca esnafına göre bu yenilik küfür sayılacaktı. Bu yeniliğin iki özelliği vardı :

a) Batıyı tanıyarak oradaki gibi yaşamaya özenmek. Nedim'in şiirlerinde anlattığı biçimde yaşamak. Bu görünüşü ile dönemin ismi «**Lale Devri**»dir. Lale'li hayatı, sarayla bürokratlar birlikte yaşamıştı. Bürokrat, Lale devrinde, aşağıdan bireyci bir gelişme

olmaksızın, sanki **Osmanlı Rönesansı**'nı getiriyordu. İbrahim Müteferrika'nın matbaa kuruşu bu dönemdedir.*

Oysa Batıda Rönesans, belli bir ekonomik ve sınıfsal gelişme ile birlikte gelmişti. Rönesans'ta hümanizma akımı içinde bireyci bir görüş gelişiyordu.

b) Osmanlı imalat sanayii batıda olduğu gibi bir gelişme gösterememiştir. Devlet hemen 18. yüzyıl başında sanayi tesisleri (batıdakilere benzer fabrikalar) kurmak ve muattal vaziyette duran madenleri işletmek istemişti. Bu devletçilik hareketi, asıl Lale devrinde yürütülmek istenmiş, sanayii korumak istediğiyle birlikte ele alınmıştı. (Benzer hareket Ruslarda da aynı çağda başlamıştı). Kurulan fabrikalar, bir kârlılık hesabı içinde kurulmadıklarından ve batının da bu gelişmeyi durdurucu bazı karşı tedbirleri sebebinden iyi gitmemişti.

Lale devri, masrafçı yaşantısı ile İstanbul halkına (esnafı, yeniçerisi v.s.), onun değerler sistemine ters düşmüştür. Öte yandan sanayileşme hareketi, istihdam edici bir fonksiyona sahip olsa dahi, **yeniçeri-esnaf çıkarlarına karşı** düşmüştü. Yani esnafın, yada mevcut işyerlerinin işlerine sekte vurucu nitelikteydi.

İşte yukarıki iki özellik birlikte, **Patrona Halil patlaması**'na sebep olmuştu. İsyan, hem Lale'li yaşantıyı ortadan kaldırmış ve hem de sanayileşme hareketini dağıtmıştı. Yine tekrar edelim ki, temeldeki asıl sebep, üretim güçleri yeterli şekilde genişleyemezken eski güçlerin de karşısına çıkılmasıydı.

İşte bu Lale Devrinde, yaşantısı ve devletçiliği ile bugünkü «Ortanın Solu» denen hareketin çok küçük bir çekirdeği görülebilir. Ve aynı zamanda, bu

* O dönemde İstanbul'da, 90 bin kadar hattat olduğu söylenir.

dönemin yenilik hareketinin bütününe karşı çıkan esnaf, yeniçeri, ulema birliğinde* kendini savunan, içine kapanık bugünkü islamcı - doğucu halk cephesinin bir geçmişini bulmaktayız.

Kısaca burada, **Osmanlı Toplumunda bugüne dek süregelen ikileşmenin** açıkça belirmeye başladığı görülebilir.

3) Çıkaryolu bulunmayan objektif tarihi kapanının içinde, artan giderleri karşılayabilmek için 17. yüzyıl sonunda tımar sistemi yıkılmaya başlıyordu. Tımarlar has'a çevrilirken, hasların malikane olarak kaydı hayat şartıyla satılması başlıyordu. Burada ekonomik ve politik güçte bölünmelere doğru bir adım atılıyordu. Tımar sistemi bozulunca, vergi aracısı, yada mütcahhidi olan mültezimlerin adedi çoğalıyordu. Köylüler bu defa tımarlı sipahi yerine, daha fazla mültezimle karşılaşıyordu. Mültezimlik bir kazanç, servet edinmenin daha kârlı bir yolu oluyordu artık.

4) Servetlerin bir kısmı da vakıflarda **sığınak** buluyordu. (Kapitalist nitelik taşımasa da üretim yapan vakıflarda dolaylı bir mülkiyet olacaktı). Bu ise, devlet gelirlerini azaltıcı bir yol oluyordu.

5) İmalat sanayii gelişemeyince, Lonca sistemi, hem yenilik hareketlerine karşı ve hem de devamlı olarak ayarı düşürülerek (tağşiş edilerek) çıkarılan paraların yarattığı enflasyona karşı kendini korumak isteyecekti. Bunun için loncalar 18. yüzyılda tersine dönüş olarak, daha disiplinli oluyordu; değerler sistemine bir açıdan daha sıkı sarılmaya itiliyordu. Bu arada, esnaf yeniçeri ocağına kaydoluyor, yeniçeriler esnaf oluyordu. Böylece yeniçerilerin mikta-

* Enver Ziya Karal bu birliği, yeniçeri, ulema ve İstanbul halkının meydana getirdiğini söyler (Batılaşma Hareketleri).

rı artıyordu. Daha önce değinildiği gibi, devlet hizmetlerine (bu arada yeniçerilik ve diğer askeri, v.s. hizmetlere) adam alma usulleri iyice bozuluyordu. Nitekim yeniçeriler, eskiden hristiyan çocuklarından devşirilirken artık Türkler de yeniçeri olmaya başlıyorlardı. Yeniçeri miktarı artarken sipahilerin miktarı düşüyordu. İstanbul ve Selanik gibi şehirlerde nüfusun önemli bir bölümünü yeniçeriler meydana getiriyordu.*

6) Gıda maddeleri fiyatlarının hiç değilse 17. yüzyıl ortalarına kadar olan nisbi yüksekliği dolayısıyla, melce arayan bir kısım ticari sermaye ve tefeci sermayesi, yeterince gelişme olanakları bulunmayan manüfaktür yerine, eyaletlerde çiftlikler, malikaneler kurmaya gidiyor yada önceden mevcut özel çiftlikler genişliyordu.** Mevcut koşullar altında, üretim aracında özel mülk olarak birikim, temel üretim aracı olan **toprakta** fiili temerküzü zorluyordu. Böylece, **ana üretim aracında temerküzden dolayı, mülkiyet rejimi ve üretim ilişkileri fiili olarak değişmeye başlıyordu.**

Para halindeki sermayeye en elverişli, adeta sığınak olabilecek yerin toprak olması gibi sebeplerle, giderek 18. yüzyılda, ister özel mülklerin yada çiftliklerin genişlemesiyle olsun, ister şehirlerde ileri gelen tefecilerin, mültezimlerin, tüccarların temel üretim aracına (toprağa) sahip olmaya gitmeleriyle olsun, esas **anlamıyla ayan** ve **derebeyler** belirmeye başla-

---

* 18. yüzyıl sonunda 60.000 kadar nüfuslu Selanik'te aileleriyle birlikte yeniçerilerin 28.000 - 30.000 kadar oldukları ileri sürülür. Félix - Beaujour. Ocağın ortadan kaldırıldığı tarihte yeniçeri miktarının 200.000 olduğu kaydedilir (Acemi oğlanlar hariç).

** Daha 16. yüzyıl sonlarında köylüler azalan randıman, artan nüfus gibi sebeplerle sıkıntıya düştüklerinde çift bozmadan önce kadı, müderris, şehir ve kasaba halkından paralı kimselerden borç alıyorlardı. Bu borçlar mevcut koşullar altında geri ödenemeyince, toprakların tasarruf hakkı köylülerden borç verenlerin eline geçmeye başlamıştı. Böylece özel büyük çiftlikler belirmeye başlayınca bunları devlet ezmek istemişti. (M. Cezar).

mıştı. Tımarların has'a çevrilmesi ve hasların malikane olmak üzere satışı ile, mahalli olarak güçlenen bu ayan yada eşraf, tarihi bir oluşumun sonucu olarak ortaya çıkmışlardı. Bunlar güçlenirken imparatorlukta ekonomik, politik, hattâ askeri gücün bölünmesinde, ilave bir sebep olacaklardı. Öyle ki, merkez aleyhine mahalli olarak güçlenme, **tagallüp** olaylarıyla birlikte gelişecekti. Ayanın yada eşrafın aralarındaki rekabetten dolayı aynı zamanda **mütegallibe** oluşu ve büyümesi kaçınılmazdı. Özellikle Kaynarca Muahedesi'nden sonra, ayanın bir kısmı, diğerlerinin vergi toplama hakkını dahi ellerinden zorla almış, hattâ ilave vergi toplamaya dahi gitmişti (M. Cezar).

Ayan arasındaki toprak kavgaları, toprakta temerküze yol açmıştı.* Ayanda büyüme ile Merkezi otorite daha da zayıfladıkça, ayanın bölgesel kısmi egemenliği, merkezi hükümetçe bir **aracı otorite** olarak kabul edilecekti. Öyle ki, bu aracı - otorite, tımar sistemi bozulduğundan,

a) asker toplama ve,

b) asayişi sağlama işlerinde rol oynıyacaktı.**

Gittikçe büyüyen çiftliklerin önemli bir özelliği, **dere içlerinde,** vadilerde, alçak bölgelerde sanki bir **koloni** hareketi gibi kurulmalarıydı (Traian Stoianovich). **Derebeyi** kavramı ile bu kuruluş yerlerinin ilgisi kabul edilmektedir. Hattâ 18. yüzyıl sonlarında büyük çiftliklerin, tarım ürünleri (pamuk gibi) ihracatını geliştirdikleri görülür. Bu ihracata yönelme feodal bir özellik değildi. Fakat yerli manüfaktürle olmaktan çok, dış kapitalist kuruluşlarla tamamlaşan bir kapitalist eğilimdi.

---

* Tarihi Cevdet (M. Cezar).

** Mahallin ayanının bir ara halk tarafından seçimi olayı bizim için önemli değildir. Kuvvetli olan mütegallibenin seçilmesi normaldi. Kaldı ki bu geçici bir haldi.

Yukarda değinilen mülkiyet biçimindeki fiili değişiklik, ayan yada derebeyinin güçlenmesiyle doğacak ve gelişecekti. Bu da yeni üretim ilişkileri getirecekti. Nitekim eyaletlerdeki ayan 18. yüzyıl sonlarında iyice güçlenecek, yer yer merkezi otoriteye karşı duracaktı. Toprağa dayanan, yeni beliren bu egemenlik, askeri gücü de gerektirecekti. Büyük çiftlik yada malikanelere bağlı olarak ortaya çıkan bu büyük toprak temerküzü tegallüple de beslenirken bir kısım halk üretim aracından ayrılıyordu. Tarihi **gizli işsizlik,** sanayileşme olanağı bulunmayınca yaygın olacaktı. Nihayet kul olmaya hazır nüfus zaten vardı. Bunların bir kısmı üretimde çalışma yerine ayanın askeri olabilecekti.

Bazı ayanın onbinleri bulan askeri olacaktı.* Biz. ayanın toprak üzerinde yeterince güçlendiğini, 1808'-de Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın başrolü oynayarak Sultan III. Selim'e kabul ettirdikleri **«Sened-i İttifak»**la anlıyoruz. Ve bir ayan olarak Alemdar Mustafa Paşa, sadrazamdır da. Görünüşte ayan bununla, devlet meselelerinin **kendilerine danışılarak çözülmesini saraya kabul ettirmişti. Senedi İttifak'ı sadece bu biçimde görmek, yanlış değilse bile, gerçeği belirtmeye yetmez, eksiktir.** Bana göre, **onun asıl önemli yanı, fiili büyük toprak mülkiyetinin saraya kabul ettirilmesidir.** Çünkü büyük toprak sahiplerinin devlet meseleleri üzerinde egemenliği, fiili toprak mülkiyetinin sonucudur. Bu, yeni üretim ilişkilerinin açık işaretidir. Bu, aynı zamanda yeni bir sınıfın belirdiğinin işaretidir de. Buna göre, eğer Osmanlılarda, İngilizlerde olduğu gibi, bir Magna Charta aranacaksa,

---

* Mesela 15 - 20 bin kişilik kuvvete sahip ayan olarak Gümülcine ayanı Tokatcıklı Süleyman, Rusçuk ayanı Trinsniklioğulları Umer ve kardesi İsmail Bey gibi, zikredilebilir. (İ. H. Uzunçarşılı - İslam Ansiklopedisi).

bu, çok defa zannedildiği gibi Tanzimat Fermanı'nda değil, olsa olsa Sened-i İttifak'da bulunabilir. Gerçi saray, bu yeni ekonomik ve politik güç bölüşümünü, Sultan II. Mahmut zamanında kabul etmemeye çalışacaktı. Dış savaşlar yanısıra, ayana karşı iç savaşlar da verilecekti. Sultan II. Mahmut eski düstura uyarak, başlıca ayanın «başını ezmiş»ti. Fakat bununla genel olarak toprak mülkiyetinin fiili olarak ayan yada eşraf elinde kalması engellenememiştir. Bu tarihi süreç kesilemezdi artık.

Gerçi, Damat İbrahim Paşa ve Sultan III. Selim'in yaptığı gibi, Sultan II. Mahmut'un da bazı yenilik hareketleri olmuştu. Mesela: Mahmut'un kıyafet değiştirmesi, yarı Avrupalı görünüşü; Harbiye ve Tıbbiye'nin kuruluşu; orduya elbiselik kumaş yapacak fabrikaların kuruluşu; Avrupa'dan gelen kumaşların sınırlanması gibi (**E. Z. Karal, Batılaşma Hareketleri**). Fakat bunlar, çürüyen bir yapıya sadece üste sürülmüş merhem gibi gelirdi.

İmparatorluk artık takatsizdi.

İçte kapitalist bir üretim biçimine geçemeyen bu imparatorluk, tamamen takatsiz düştüğü bu dönemde, önünde sonunda batırıcı nitelikte bir fırtınaya yakalandı. Bu fırtınanın dalgaları, delinmiş, çürümüş Osmanlı teknesinin bordasını aşarak, onu istila edecekti. Fırtına dışsal bir etkendi. Bu ana kadar gelişen oluşumda asıl etkenler içseldi. Dışsal etkenler tali seviyede kalmıştı. Fakat artık, dışsal etken daha önemli hale geliyordu.

Söz konusu fırtına :

a) Osmanlı üretim güçlerini tasfiye ettirici.

b) Giderek imparatorluğu yarı sömürge haline getirici,

c) İmparatorluğun arta kalan varlığını ancak süründüren bir dengede tutucu,

d) Nihayet yıkıcı olacaktı.

İşte bu fırtına, Batı kapitalizminin yaptığı birikimden niteliğini değiştirerek sıçradığı **sanayi devrimi'nden doğmuştu**. Daha önce değindiğimiz gibi, sanayi devriminin Avrupa'ya ve onun dışındaki ülkelere verilecek yeni emirleri vardı. Bu emirler, Sened-i İttifak ve sonrası ile çok iyi uyuşacaktı. Nitekim, tarihi kapitalist üretim ilişkilerine bağlı üst **Batı müesseselerini alma prensibi, içerden bir sınıf tarafından getirilmekten daha çok, açıkça dışardan kapitalizmin zorlamaları ile getirilecekti.** Elbette içerde buna yatkın grupları kapitalist alem artık kolayca bulacaktı. Tarihi koşullar, yalnız olanlara, bulursa iç, bulamazsa dış dayanaklar aratacaktı.

3 Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamit

İmparatorluk, üretim ilişkileri içinde tarımda azalan getiri, nüfus artışı, ihracatı kısıcı, ithalatı teşvik edici eğilimleriyle birlikte genişleyip hegemonya paradoksuna düşmekle (İmparatorluk yayıldıkça yayılmak zorunda kalmakla), nicel genişleme nitel güçsüzlüğe dönüşmüştü. Bu, üretim güçlerinin gelişmesini engelleyen fasit tarihi bir kapan yaratmıştı.

Böylece, aslında üretim güçlerinin özellikle sanayi alanında gelişmesi olanakları yitirilmişti. Padişahın temel üretim aracı üzerinde ve politikada egemenliği bölünmeye uğramıştı. Koşul-sonuç-koşul devinmesi içinde, dışta ağır yenilgiler devam ederken, Batı'nın askeri, teknolojik üstünlüğü kabul edilmişti. Bu üstünlüğe karşı çıkmak Batı'nın bazı kurumlarını almakla mümkün olur sanılırdı!

Meşhur **devleti kurtarma** çabalarının yada yenilik hareketlerinin başlangıçta padişahtan gelmesi

normaldi. Temel üretim aracının başlıca sahibi o idi. Mevcudu savunma, önce padişah için amaç olacaktı. Yenilik hareketleri, toplum açısından, üretim güçlerinde kapitalist bir gelişmeye bağlı olarak büyüyen yeni bir **iç sınıf** olmaksızın getirilmişti.* İmparatorlukta temel çelişki, padişah ile reaya arasında olmakla beraber, kısmen padişahın rütbe verdiği yönetici zabit, bürokrat yada kapıkulu taifesi ile reaya arasında gözükmüştü. Bu hal, bürokratların politik güce, bir sınıfa dayanmaksızın açıkca el attıkları dönemlerde daha belirli olmuştu. Buna rağmen sömürülen reayadan bilinçli bir sınıf hareketi, koşullar mevcut olmadığı için gelemiyecekti.

Yenileşmeye önce ordudan başlanmak istenmişti. Oysa yenileşmeye, üretim ilişkileri içinde karşı çıkacak güçler vardı. Bunlar şunlardı : Yeniçeriler, lonca esnafı ve ulema. Loncalarla, tekke ve yeniçeriliğin, imparatorluğun kuruluşundan beri iç içe ilişkiler içinde olduğunu söylemiştik.

Yeniçerilik, artık tarihi olumlu fonksiyonunu yitirmiş bir kuruluştu. Çünkü kısmen silahlarda ve stratejide meydana gelen değişikliklere uyamamaktan ve kısmen de eski yeniçerilik kurallarının artık uygulanamamasından dolayı eski niteliğini kaybetmişti. Yeniçeriler artık yeni koşullara uyamıyordu. Eğer yeniçeri ocağında çağa uyan bir değişiklik yapılmak istenirse, yeniçeri ocağına mal satan esnaf (Loncalar) ve ona yaslanmış tekkeler bundan zarar görürdü. Yenilikler, orduya ve diğer eğitim alanlarına da girince, şeriatı öğreten ve uygulayan zümre olarak ulema (ruhban)nın statik ve dini bilgi alanı bu yeniliklerle çelişirdi.

---

* Toprakta temerküzün ortaya çıkardığı ayan yada eşraf, işaret edileceği gibi, yenilik hareketlerine kısmen katılacaktı.

Orduyu değiştirmek, Batı'nın merkantilist milli krallık yada sonraki meşrutiyet ordularına benzer hale getirebilmek için gerekli koşullar yoktu. Batı'da, bu işte genç kapitalist sınıfın doğrudan yada dolaylı rolü olmuştu. Nitekim burjuvalar, üretim güçlerini geliştirebilmek, iç pazarı genişletebilmek için lonca sistemine karşı çıkmıştı ; kilise kurallarını değiştirmek istemişti, feodal düzenin iç gümrük duvarlarının yıkılmasına çalışmış ve bunları başarmak için feodallerin egemenliğinin kırılması yolunda kıralla işbirliği yapmıştı. Daha sonra kendisi ile tamamlaşan kırsal malikane sahiplerile birlik olabilmişti. Yukarıda anlatıldığı gibi, Osmanlıda böyle bir sınıf yada benzeri ortaya çıkamadı. Bu sebeple orduda, eğitimde v.s. yenilik hareketi, üretim güçlerinde olumlu bir gelişmeye dayanmayan, geriye doğru yürüyen tarihi süreç içinde, ancak gidişi önlemeye çalışan **köksüz, tutarsız ıslahat** hareketleri olarak kalacaktı. Bunun için üst yapıda girişilen sınıf gücüne dayanmayan yenilikler,* yeniçerileri, hele 18. yüzyılda kendilerini savunmak için yeniden güçlenen **yeniçerileşmiş esnafı** ve ulemayı karşısında bulurdu (Patrona Halil İsyanında olduğu gibi).

18. yüzyıl sonuna doğru tarihi objektif kapan içinde, padişahın politik ve ekonomik gücü iyice bölünmüş bulunuyordu. Eyaletlerde ayan yada derebeyi, hâlâ ana üretim aracı olarak kalan toprak üzerinde fiili mülkiyetini hukukileştirmek ve bunu garantilemek için politik haklar arıyordu. Bu zorlamanın, Alemdar Paşa aracılığı ile 1808'de Sened-i İttifak'ı getirdiğine yukarıda değinilmişti. Diğer yandan padişahın rütbe verip sonra ya padişahın yada yeni-

* Yalnız ayan, 19. yüzyıl başında yeni mülkiyet düzeni için yenilik hareketine katılmıştı.

çeri - esnaf - ulemanın isteği ile sürülen, idam edilen, servetleri hazineye mal edilen sivrilmiş bürokratlar da canları için olduğu kadar, sağladıkları büyük servetler için de emniyet isteyeceklerdi. Bir sınıf olmadıklarından, güçlerini üretim araçlarından ve onlara bağlı kurumlardan almadıklarından, bu bürokratik zümre, kendisini savunmak amacı içinde olacaktı. Bu amaçla yenilikten yana olan padişahları, yenilik diye kapitalizmin zorlamaları altında Batı'nın üst müesseselerini almak üzere ikna etmeye çalışmaları, normaldi. 19. yüzyıl başında Batı'dakilere benzer mülkiyet v.s. gibi kurumların alınmasında bürokrat ile ayan beraberlik içinde olacaktı. Fakat ayanın güçlenmesi, otonomisi, merkezi hükümetin zayıflamasıyla sağlamlaşacaktı. Aslında ayan bir sınıf olmaya doğru giderken, bürokrat grup, padişahın artık bölünmüş politik gücünün bir kısmına sahip olarak, o gücün kısmi otonomisinde barınacaktı. Sonra zaman zaman iktidara el koyabilecekti. Ve bu yoldan, artık ürünün bir bölümünü masseden bir grup olarak kalacaktı ; ta 1960 sonrasına kadar!

Burada, biri içeride diğeri dışarıda meydana gelen iki gelişmenin birbirine nasıl uygun düştüğünü açıklamak lazımdır.

a) **İç gelişme :** Ayan ve bürokratların yeni hukuki bir mülkiyet sistemi isteği ve onunla birlikte bazı batısal haklar sağlanması isteğidir.

b) **Dışarıdaki temel gelişme :** Batıdaki kapitalizm (önce İngiltere) makinalı ve büyük çapta üretimle sanayi devrimine ulaşınca, bunun gereği olarak pazar ve ilkel madde sağlamak üzere diğer ülkelerden istekleri, daha doğrusu emirleri olacaktı. Dış gelişme budur. Osmanlılarda ayan ve bürokratların bazı Batı kurumlarını almak istemeleri, kapitalist ale-

min isteklerine uyuyordu. Sanki dünyanın ortasında imiş gibi duran geniş Osmanlı ülkelerinde, dış kapitalist isteklerin gerçekleştirilmesi için gerekli ortamın hazırlanmasına, batılaşma hareketi, hayret edilecek bir biçimde uyuyordu. Bürokrat serveti için melce ve devamlı politik güç arıyordu. Ayan ise fiili büyük toprak mülkiyetine hukuken de kavuşmaya çalışıyordu. Fakat, bunların istedikleri üst yapı kurumları alınırsa, bu, Osmanlı kapısını kapitalizme ardına kadar açacaktı.

Kapitalizmin sanayi devrimi yanında, Avrupa'da romantik milliyetçi akım da gelişiyordu. Takatsız Osmanlı İmparatorluğu, Türkler yanında, çeşitli ırkları, dinleri kapsamanın bölücü, çelişik meseleleri ile de karşı karşıya geliyordu. Avrupa'daki milliyetçi akım, kapitalizmin zorlamaları ile birlikte bu çelişikleri körüklüyordu. Azınlıkları korumak ve onlara bağımsızlık vermek adı altında, kapitalist ülkeler Osmanlı-azınlık ve müslüman-hristiyan çelişkilerinden de yararlanarak Osmanlı ülkelerini önünde sonunda bölüşmek amacında idiler. Üst burjuva kurumları ve hakları imparatorlukta tanınırsa, bu hakları sağlayan güçlü bir sınıf olmadığından, anarşi halindeki imparatorluk, daha çabuk dağılacaktı. Daha çok yukardan ve dışardan gelen hürriyet ilkeleriyle, ayrı ırklar, ayrı milletlere dönüşecek, demokratik denilen haklarla üst yapıda kavga verilirken, **istenen mülkiyet hakkı ile** Osmanlı ülkesi, kapitalizme daha açık hale gelecekti.

Lale devrini sona erdiren Patrona Halil ayaklanması gibi, Üçüncü Selim'in devlet eliyle fabrika kurmaya çalışmasını da kapsayan **Nizamı Cedit** denemesi de, ulema-esnaf-yeniçeri birliği karşısında yenik düşmüştü. Batı kurumlarını alabilmek için çalışanlara karşı, bu ulema-yeniçeri-esnaf birliği, islamcı

akımın gittikçe büyüyen çekirdeğini meydana getirmişti. Bu akımın zamanla daha belirli olacak bir özelliği de, bu tarihi süreç içinde artacak olan gavur yada yabancı düşmanlığı (xenophobia)dır. Bu düşmanlığın temelinde, tarihi gelişme içinde, dini sebepten daha çok emperyalizmin getirdiği temel bir çelişki bulunmaktadır. Bilinçli olarak görülmeyen bir çelişkidir bu.

Nitekim, bir yandan üretim güçlerinin mülkiyetinde değişikliğe yol açan tarihi kapan içinde, müslümanlar için (ister tüccar, ister tefeci, ister mültezim, ister mülk sahibi olsunlar) daha çok toprağa (büyük çiftlik ve malikanelere) yönelme rasyonel oluyordu. Diğer yandan, batı kapitalizmi Osmanlı ülkeleri üzerinde etkisini geliştirirken, kurduğu ticari ve özellikle finans ilişkilerini, bir kısım azınlıklar aracılığı ile örgütlemeye koyulmuştu. Bu azınlıklara sonradan genel bir adla **Levanten**'ler denilecekti. İmparatorluğu bölen azınlıkların milliyetçilik hareketleri de bir yandan gelişirken, işte bu Levantenler, emperyalist Batı ile beraber gözükeceklerdi. Kapitalist gavurun Osmanlılardaki bir kolu sayılacaklardı. Aşağıda, Tanzimat bürokratının, hattâ Tanzimat padişahlarının (Abdülhamit'e kadar) Batı ile ve onun iç kolu Levantenlerle aynı safta görünüşlerini ve bundan dolayı gavur diye sınıflandırıldıklarını, islamcı-doğucu (olmaktan başka çaresi kalmayan) halka nasıl karşı düştüklerini açıklamaya çalışacağız.*

19. yüzyıl başlarında yukarıda sözü edilen islamcı-doğucu cephe çekirdeği karşısında, başlangıçta

---

* Cumhuriyet döneminde Batıya, daha doğrusu gavura karşı oluştan ayan kalıntısı ve eşrafın bir kısmının yararlanmaya çalıştığı görülüyor. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar biriktirdiği servete kâr alanı ararken, savaştan sonra ekonomik hayatta kalmış Levanten kalıntılarının yerini alma gayretini de göstermişler, uluslararası kapitalizmle doğrudan doğruya ilişki kurmaya yönelmişlerdir. Buna meşhur varlık vergisi de yardımcı olmuştu. Diğer bir kısım ise, Levantenlerle işbirliği yapmağa koyulmuşlardır.

«devleti kurtarmak» isteyen padişahın yanında, bürokratlar ve ayan vardı.

İmparatorluğun anarşik takatsizliği içinde, ayan kendi bölgesinde kısmi otonomisi ile (bu feodalite değildir) halka merkezi hükümetten daha yakın gözükebiliyordu. Fakat ayanın, kendi mülkiyetini resmen sağlayabilmesi için, bürokratlar ve padişahla beraber karşı cephenin bölünmesine (yani şeyhülislamı da kandırarak), yeniçeri ocağının kaldırılmasına yardım etmesi gerekiyordu. Ayan bu harekete katıldı. Ocak kaldırılınca yenilik denilen batılaşma yolu açılmış oldu. Fakat 18. yüzyıl sonunda acemi oğlanları ile miktarı 400.000 kadar olduğu dahi iddia edilen yeniçerilerin, cüzi bir miktarı öldürüldüğüne göre, geri kalanları ne oldu? Her halde islamcı cephede kaldılar.

Ayan, ileride yeni bir sınıf olarak toprak mülkiyetini sağlayan hukuki isteklerini kısmen de olsa elde edince, batılaşma akımından ayrılacak, genel olarak islamcı cepheyi tutar gözükecektir. Bunun iki sebebi vardı :

a) Büyük toprak mülkiyetinin geriktirdiği politik güç, padişah gücünün zayıflamasıyla artacak bir bürokrat güç ile çelişirdi.*

b) Eskiden padişah ve onun rütbe verdiği bürokratlarla ve ayan arasındaki temel çelişki şimdi artık kısmen ayan yada eşraf ile köylü arasında olmaya başlıyordu. Mevcut üretim tekniği içinde, islamcı cepheye yanaşık görünme bu çelişkiyi gizlerdi.

Yeniliğin şahsa bağlı hareketlerle olamayacağını, bunun ancak «müesseseleşmekle» olabileceğini, batının medeni denen kurumlarının alınması gerektiğini

---

Bu, bir yerde, merkezdeki bürokrat ile ayan arasında artık - ürünü paylaşma kavgası demekti. Ki bu kavga yada rekabet zaman zaman günümüze kadar süregelmiştir. Ayrıca, burda söz konusu ayan, daha çok imparatorluğun Avrupa ve Batı Anadolu kesimindekiler olabilir.

savunan ve bunu yapmaya koyulan Mustafa Reşit Paşa'yı iyi anlamak gerekir. Kanaatimce «Devleti Kurtarma» adına batı kurumlarını savunan ortanın solunun ilk paşası odur. (Bu arada Lale Devri'nin Damat İbrahim Paşası da hatırlanabilir). Batılaşma adı altında gelen yenilikler, **«mal emniyeti», «servetlerin müsadere edilememesi»** gibi, Osmanlı mülkiyet sistemini hukuken değiştiren, teba arasında eşitlik, kardeşlik, v.s. gibi bazı değerlerin (laikliğe doğru da adım atarak) kabul edildiği Gülhane Hattı Hümayunu, 1839'da toplar atılarak, büyük bir merasimle ilan edildi.

İşte bu noktada durmak, hem de çok durmak gerekir. Çünkü Gülhane Hattı Hümayunu'ndan bir yıl önce (1838'de), bir anlaşma imzalanmıştı. Bu, sanayi devrimini geliştirmekte olan İngiltere'ye Osmanlıların verdiği en ağır kapitülasyon imtiyazlarını kapsayan **İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşması** idi. Anlaşma, Mustafa Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında imzalanmıştı. Kanaatimce bu ticaret anlaşması, Gülhane Hattı Hümayunu'ndan, diğer adıyla Tanzimat Fermanı'ndan daha önemlidir.

Benzer imtiyazlar kısa zamanda batı ülkelerine ve Rusya'ya da verildi. İşin önemi şuradadır : 1838 Ticaret Anlaşması yapılmadan önce, Batı'nın makineli sanayi ürünlerinin dünya piyasalarını, bu arada özellikle Osmanlı v.s. pazarları etkilemeye başlamasıyla Osmanlılarda o zamana kadar yaşayagelmiş imalat sanayii kesimlerinde işsizlik ve bunun ardından da tezgah ve atelyelerde azalma başlamıştı.* Bu, açıkça üretim güçlerindeki bir gerilemenin, tasfiyeye gidişin

* Mesela, 1810'dan evvel İskodra'da müslin üreten tezgah sayısı 600 iken 1810'dan sonra birden 40'a inmesi; yine 1800'den önce Tırnova'da dokuma tezgahlarının sayısı 2.000 iken, 1830'da bunların 200'e inmesi gibi... (Urguhart).

işareti idi. Osmanlı üretim güçlerindeki bu ön tasfiye, artık ağır basacak dışsal etkinin, yaklaşan büyük fırtınanın habercisi, çan sesleriydi. Bu hal, apaçık ortada gözükürken, kıraldan fazla kıralcı olarak, batı kapitalistleri lehine tam bir liberalizm uygulanmasına razı olmak nedendi? İngiliz Ticaret Anlaşması ile **Yeddi Vahit** sistemi kaldırılmıştır. Bu sistem devletin ekonomik hayatta sahip olduğu gelir sağlayan tekelci nitelikte kontrol haklarını kapsıyordu. İmparatorlukta herkes mal alıcısı ve satıcısı olamazdı. İşte bu haklar, bütün yerli tekelci sistem, (yerliler için ağır bir takım kısıtlamalar olduğu halde), yabancı tacirler için kaldırıldı. Yabancılar % 5 gibi düşük gümrük resmi ödedikten sonra Osmanlı ülkelerine istedikleri malı getirip serbestçe satabilirlerdi. Hattâ sadece dışarıdan getirdikleri malları değil, Osmanlı topraklarında üretilen herhangi bir yerli malı da bir yerden alıp diğer bir yerde serbestçe satabilirlerdi. Böyle bir liberalizm, sanıyorum, dünyada ilk defa uygulanıyordu. Çünkü, liberalizmin ilk şampiyonu, sanayi devrimini ilk kez yapmış İngiltere'de bile durum böyle değildi. Nitekim İngiltere'de İthalat Tahditleri Kanunu (Corn law), daha çok mera halindeki büyük toprak sahibi aristokratlara karşı, dışarıdan ucuz gıda maddeleri getirilerek emek maliyetini düşürmek isteyen sanayicilerin zoru ve iktisatçı D. Ricardo'nun sözcülüğü ile ancak 1846 yılında yürürlükten kaldırıldı. Oysa Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın tarihi bundan sekiz yıl önce (1838) idi.

Ve bu anlaşma yapıldığında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, anlaşmayı yapmak üzere İstanbul'a gönderilen (daha sonra elçi olan) H. L. Bulwer'i tebrik etmiş ve **anlaşmayı bir şaheser (Copa d'opera)** diye nitelemişti.

1849'da aynı Lord Palmerston Avam Kamarası'nda :

> «Ticaret münasebetlerinde Osmanlı Devleti bütün diğer devletlerden ziyade müsaadelerde bulunmaktadır,»

diyecekti.

Lord J. Russell, 1853'de :,

> «Osmanlı Devletinin istiklaline dokunmak, Devleti Aliyenin son mutedil (gümrük) tarifeleri sayesinde iyi bir hale gelmiş Büyük Britanya ticaretinin mutlaka büyük miktarda azalmasına sebep olur,»

diyecekti.*

Bu anlaşma ile İngilizlerin yardımı sağlanarak Mısır meselesinin, yani M. Ali Paşa işinin çözüleceği iddiası, yukarıdaki veriler altında bir mantık taşımamaktadır. Çünkü Yeddi Vahit usulü kalkınca, Mısır hazine gelirleri azalacak ve M. Ali ordusu takatsiz düşecekti. Peki esasen takatsiz Osmanlı hazinesi ve küçük de olsa mevcut ve Batı ürünleri karşısında eridiği belli olan yerli Osmanlı sanayii ne olacaktı? Bu anlaşma, iddia edildiği gibi Ruslara karşı da ittifak yaratamazdı, keza kısa zaman sonra benzer imtiyazlar Ruslara da verilmişti.**

Mesele ne idi? Dünyanın en liberal imtiyazlarını veren bu anlaşmayı, M. Ali meselesinde kurtarılma vaadi ile hasta Padişah II. Mahmuda hayatının son

---

* Yukarıdaki ifadeler, İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan yolu üzerindeki Osmanlı İmparatorluğu'na karşı uzunca bir süre devam edecek İngiliz dış politikasının özünü açıklar.

** 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Anlaşması ve onu izleyerek diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan anlaşmalar dizisi ile Osmanlı ülkeleri bu batılı ülkelerin ortak bir pazarı haline geliyordu. Bugün aynı Batıda bir ortak pazar vardır. Ve bu pazara Türkiyenin kabulünde benzer ilişkilerin bulunması şaşırtıcı değildir. Zamanla Ortak Pazar olmanın bazı koşulları elbet değişecektir.

günlerinde İngilizlerle beraber kabul ettiren bürokrat, Mustafa Reşit Paşa'dır. Burada çok ağır bir soru işareti yatmaktadır. Tarihi zorunluluk, Osmanlı bürokratını talihsiz olarak, **Levantenlerle birlikte** batının işbirlikçileri durumuna itiyordu.

Değişik ülkelere de benzer imtiyazlar verildi. Makineli batı sanayii, mevcut ve gelişememiş Osmanlı imalat sanayiini, lonca sistemini ve esnafını 40 - 50 sene içinde genel olarak sildi süpürdü.* Peki, bu üretim güçlerinin, dramatik bir yoldan tasfiye olmasıyla, ona bağlı iş sahipleri, esnaf ve onlarla iş bölümü içinde ilişkisi olan diğer üreticiler, çeşitli halk yığınları ne oldu? İşte soru? Bu halk, yeniçeri kalıntılarını da kapsayan islamcı-doğucu görüntüde halk cephesinin içinde yer almak zorunda idi şüphesiz! Küçük bir azınlık da, Tanzimat bürokrasisinin getirdiği yeni memuriyet kadrolarında bürokrat olmak için iş aradı durdu.

1840'da da tımar sistemi tamamen kaldırıldı.

Bürokratlar Tanzimat Fermanı ile bu defa, gerçekten batılı görüntülü yeni bir Lale Devri başlattılar. Bu dönem aynı zamanda balolar dönemidir. Bu defa, kaplumbağaların mum taşıdığı lale bahçeleri yerine saraylar, elçilik binaları seçiliyordu. İstanbul'da elçiliklerde, saraylarda ve Osmanlıların Avrupa elçiliklerinde verilen bu balolarda bürokratlar batılı dostları ve levantenlerle beraber eğlenirken, işsizlik artıyor ve yerli üretim güçlerinin yok olması son derece süratle devam ediyordu. Bu baloların benzerlerini, hattâ devamını, daha sonra C. H. Fırkası döneminde, yoğaltım mallarının kıtlığının yarattığı koşullar altında, Anadolu kasabalarında halkın nefreti altında verilen cumhuriyet balolarında görmemek mümkün mü!

---

* Osmanlı sanayi sayımı bunu açıkça göstermektedir.

Nihayet üretim güçleri tasfiye olurken, devletin artan gelirlerini karşılama olanağı daha da azaldığından, Tanzimat bürokratı dış borçlanmayı savunmaya başlayacaktı. 1854'de ilk defa olarak 3,3 ve 1855'de 5,5 milyon Osmanlı altını değerinde, fakat İngiliz lirası üzerinden borçlanmalar oldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin, batı finans baronlarının vesayeti altına düştüğü dönem açılmış oldu. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere çıkarları açısından korumak isteyen Lord Palmerston'un başrolü oynadığı Kırım Harbi için batılı ile ittifak yapılmıştı. Yine bu sırada, asıl merkezi ve sermayesi dışarda **Osmanlı Bankası,** yani emperyalist bankası kurulmuştu. İmparatorluk Tanzimat dönemine gelinceye kadar, Sultan II. Mahmut'un sert gözüken tutumuna rağmen, tam bir anarşik duruma düşmüştü. Bunun bir işareti de 1839'da İmparatorlukta hayli ayarı bozuk (mağşuş) ve çeşitli paraların tedavül etmesiydi. Sultan Abdülmecit'in cülusunun ikinci yılı, bu para anarşisine, Osmanlıların ilk defa tedavüle çıkarmaya başladığı kağıt para da dahil oldu **(Ş. Baban, Tanzimat ve Para).** Ki, bu yoldan kolayca enflasyona sebep olunuyordu. Osmanlılarda, içerde kapitalizme geçilemeyince, kapitalizmle birlikte gelişen mali kurumlar, bu arada bankalar da aşağıdan itibaren gelişememişti. Gerçi Galata sarraf yada bankerleri var idi ise de, bunlara asıl anlamıyla banka denemezdi. Bunlarla yapılan banka kurma deneyleri de başarılı olmamıştı. İşte bu ortam içinde, **Osmanlı Bankası** diye bildiğimiz emperyalist banka, iki safhada kurulmuştu. Birinci, **Bankı Osmani'**dir. Bu banka, Kırım Savaşı'ndan sonra 1863'de İngiliz finans grubunun teklifini Sadrazam Reşit Paşa'nın kabul etmesiyle kuruldu. Fakat daha sonra,

a) Paris ve Londra piyasalarında akdedilen istik-

razlar için yabancı sermayedarlar ile Osmanlı Hükümeti arasında aracı rolünü oynayabilmek,

b) Piyasaya banknot çıkarma imtiyazı verilerek merkez bankası yaratmak,

c) Osmanlı Devleti'nin hazinedarlık işini görmek üzere Âli ve Fuat Paşa'ların kabulü ile 1863'de **Banka Osmani Şahane** (Banque Imperiale Ottomane) adı ile yeni bir banka kuruldu. Birinci Banka, sermayedarlarıyla bu ikinciye katıldı. İngiliz sermayedarlar dışında, Fransız ve Hollandalı sermayedarlar da katıldı. Bu bankanın emperyalist niteliğini açıklamak üzere, Burhan Ulutan'ın **«Bankacılığın Tekamülü»** adlı eserinden bir parçayı aşağıya aldım :

1863 senesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa Fransa ve İngiltere'den akdettiği istikrazların tamamına yakın bir kısmı Osmanlı Bankası'nın tavassutu ile akdedilmiş olduğu gibi, 1879'da Rüsumu Sitte (tütün, tuz, pul, içki, saydiye ve ipek öşrü) İdaresinin, 1881'de de Düyunu Umumiye İdaresinin teessüsü, tahvil ve tevhidi düyun muameleleri ve İngiliz sermayesiyle inşa edilen bütün şömendüferlerle bu şömendifer hatlarında tatbik edilen (kilometre teminatı) usulü Osmanlı Bankası tarafından hükümete kabul ettirilmiştir. Keza, Reji İdaresiyle Ereğli Maden Kömürü, Balye, Karaaydın, Terkos, Liman, Gaz Şirketleri gibi teşekküllerin teessüsünde ve bilahare cumhuriyet devrinde bahsi geçen şirketlerin ve idarelerin tasfiyesinden sonra alacaklarının transferinde Osmanlı Bankası son zamanlara kadar çok faal bir rol oynamıştır. Osmanlı Bankası'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadığı rolü anlamak üzere, 1863 ve 1875 mukavelelerinin esaslarını gözden geçirmek faydalı olacaktır.

a) 1863 ve 1875 imtiyaznamelerinin başlıca hükümlerini şöyle hülasa etmek mümkündür :

1) Osmanlı Bankası, merkezi İstanbul'da bulunan bir Osmanlı şirketi olduğu halde, imtiyaznamenin 7 nci maddesi mucibince, biri Paris'te, diğeri Londra'da, hissedarlar tarafından intihap edilmiş iki idare komitesi mevcuttur ki, ban-

kanın halkiki hakimi ve idarecisi bu komitelerdir. Buna mukabil, İstanbul'daki idare meclisi bir şekilden ibarettir.

İmtiyaznameye göre İstanbul'daki idare meclisi, bir umum müdür, üç müdür ve üç idare meclisi azasından terekküp etmekte idi. Umum müdür ile üç müdürün doğrudan doğruya Paris ve Londra komiteleri tarafından; geri kalan üç idare meclisi azasının da Osmanlı Hükümeti ile istişareden sonra, gene Londra ve Paris komiteleri tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştı. Maamafih, daha bidayetten itibaren İstanbul İdare Meclisi'nin vazife ve salahiyetlerini Paris ve Londra komitelerinin istedikleri gibi tayin ve tesbit etmek hakları kabul edilmişti.

2) Hükümet, bankayı, imtiyaznamede Nazır (Haut Commissaire) adı verilen bir komiser marifetiyle murakabe edecekti. Ancak, bu komiserin «Bankanın İstanbul'daki idare meclisi ve komitelerle* bilittifak» tayin edileceği hükmü mevcuttu.

3) Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Osmanlı Bankası'ndan başka hiçbir müessese banknot ihracı hakkına sahip olmadığı gibi devlet de kağıt para ihraç edemezdi (Madde 12). Banka ihraç ettiği banknotlara mukabil 1/3 nisbetinde altın bulundurmak mecburiyetinde idi.

4) İmtiyaznamenin en mühim ve ağır hükümlerinden birini teşkil eden 13. maddesi mucibince banka, devletin **en vasi salahiyeti haiz ve bütçeleri dahi kontrol etmek yetkisine sahip bir hazinedarı idi. Banka, idare meclisi azasından birini bütçe komisyonuna göndermek hakkına sahipti. Devlet, bütçesinin mufassal bir suretini her sene bankaya tevdi etmek, bilcümle varidatını, hiçbir bankanın tavassutu olmaksızın, Osmanlı Bankası'na ita ve teslim etmek; gerek memleket içindeki ve gerek memleket dışındaki bilcümle tediyatını keza hiçbir bankanın tavassutu olmaksızın, Osmanlı Bankası marifetiyle yaptırmak mecburiyetinde idi. Ayrıca, ahvali mübreme ve fevkalade dışında hükümet, Osmanlı Bankası'na tevdi edilen bütçede kayıtlı tahsisatı hiçbir suretle tecavüz edemezdi.**

Aynı maddenin son fıkrası mucibince, Osmanlı Bankası, devletin yıllık varidatından, Düyunu Umumiye taksitlerinin tediyesi için lüzumlu mebaliği tefrik etmek ve mezkur

* Paris ve Londra komiteleri.

taksitlerin tediyesini temin eylemek mevkiinde idi. Bu suretle banka, yalnız Osmanlı maliyesinin murakıbı olmakla kalmıyor, aynı zamanda ecnebi alacaklıların da hukukunun hamisi oluyordu.

Maamafih anlaşmanın bu hükümleri hiçbir zaman tatbik edilememiştir. Esasen İkinci Meşrutiyet'e kadar devletin muntazam bir bütçesi de olamamıştır. 1911'de getirilen Fransız Maliye Müfettişi M. Laurant'ın bu hususun tatbikini tavsiye eden raporu da, Meclis'in Maliye Komisyonu tarafından reddedilmiştir.

5) Ayrıca hükümetin, gerek dahilde ve gerek yabancı memleketlerde ihraç edeceği tahvilat, bono vesair evrakın satışı Osmanlı Bankası'nın inhisarına verilmişti.

6) Banka, bilcümle hazine muamelatından % 0,5, ihracına tavassut ettiği tahvillerden de % 1 komisyon alacaktı. Ayrıca hükümet, bankaya, şubeler ikramiyesi ismi altında bir tahsisat ödemekle mükellefti. Fakat devlet, bankanın kârlarından hiçbir hisse alamazdı.

Dünya tarihinde hiçbir zaman, değil yabancı bir müesseseye, hattâ milli teşekküllere dahi tanınmamış olan bu derece vasi salahiyet ve kudretle teçhiz edilen Osmanlı Bankası, Birinci Dünya Harbi başladığı vakit hükümetin emirlerine ittiba etmeyi red ve diğer memleketlerin merkez bankalarının aksine olarak devlet ihtiyaçları için banknot ihracını kabul etmediğinden...

Üretim güçlerinin tasfiyesiyle eş-anlı olarak ilerleyen batılaşma hareketleri sonucunda, **kaçınılmaz** olarak **İmparatorluk, Düyunu Umumiye** Anlaşması'na sürüklenecekti. Bana göre batılı emperyalistlerin sert notası karşısında Abdülhamit'in devletin iflasının ilanı olarak kabul edilen meşhur **Muharrem Kararnamesi** (1881) aslında onun eseri değil, sadece önceden gelen tarihi bir gelişimin, ekonomiyi istila eden emperyalizmin kaçınılmaz sonucudur

1858'de toprak kanunu ile toprak mülkiyetinin sağlanması yoluna girilmişti. Bu kanun, büyük çiftliklerin içinde yer alan, sayısız köylerde oturan köy-

lülerle, ayan yada eşraf arasındaki ilişkileri ihmal etmişti (Ö. L. Barkan). Bu ihmal, büyük toprak mülkiyetinin tanınmasından başka bir şey değildi. Bugün Anadoluda çeşitli bölgelerde köylüler, ayan kalıntısı aileler ve ağalar arasında süregelen çelişme, bu konuda muhtemelen kasden yapılan ihmal ile yaratılmıştı.

Bu arada tasfiye olan sanayii korumak için, **Islahı Sanayi Komisyonu** kuruldu (1866) ve daha sonra **Islahı Sanayi Mektepleri** açıldı (1867). Sanayii korumak için başvurulan başlıca tedbir, Batıcı bürokrat kafasına uymaktadır. Bu tedbir, Batı'da tarihi gelişme sonucu ortaya çıkan şirketlere özenilerek, **mevcut esnafı şirketler halinde birleştirmektir. Üretim araçlarının daha ileri tekniğe yönelebileceği yeniden üretilmesi süreci,** önce tarihi içsel sebeplerle, ardından batı kapitalizminin tasfiye ettirici etkisiyle kesilmişti. Bu kesilmeden sonra şüphesiz, böyle köksüz tedbirler hüsranla biterdi ve öyle oldu.

Yine aynı dönemde danıştay, yargıtay benzeri bir şûra, batı tipi ticaret kanunları v.s. alınmıştı. Batı kapitalizmi, artık bilinen her şeyiyle imparatorluğa girip onu dağıtıyor ve kendine gerekli olanı da kontrol altına alıyordu. Balolar gibi, batılı görüntülü yaşantı yanında kültür emperyalizmi eğitim kurumlarıyla ve zorunlu olarak giriyordu ülkeye. 1863'de Amerikan Koleji açıldı. Anadolu'da, özellikle doğuda Amerikan misyoner okulları kurulmuştu. Robert Kolej azınlık komitecilerinin yetiştirildiği bir yer olmuştu. Daha sonra doğudaki Amerikan misyonerlerinin Ermeni-Kürt çatışmasını açıkça körüklediği görülecekti (**J. Haslip**). «Batıya açılan pencere» denilen Galatasaray Lisesi 1868'de açıldı. Diğer okul, kolej ve benzeri misyon kuruluşları kurulmaya

devam etti. Batı kapitalizmi, Ortaçağa da uymuş hristiyanlığı misyonerleri ile emrine almış, dünyanın dört bucağına salmış ve Osmanlı ülkelerini de bu arada ihmal etmemişti. Bu misyonerler üretim araçları ellerinden çıkan yerli halklara sükunet tavsiye edecek, esir ticaretini tasvip edecekti. Doğuda, Afrika'da, papaz kapitalizmin sembolü olacaktı.

Yine bu arada, **feminist** hareketler de görülüyordu.

Üretim düzeninin aşağıdan gelen gerekleri olmadığı için, Osmanlı toplumunun üst yapısında (A. H. Ongunsu'nun işaret ettiği gibi) garip bir ikileşme gerekiyordu. İslami hukuk yanında, Avrupai hukuk kurumları yer alıyor, medreseler yanında asri denen okullarda eğitim yapılıyordu. Müslümanlara ayrı, azınlık hristiyanlara ayrı hukuk uygulanıyordu. Şüphesiz bu kuruluşlarda yer alan ve yetişenler birbirleriyle ahenk içinde birlikte olabilecek değillerdi.

Mevcut koşullar altında, **bürokratlar arası rekabet,** iktidardaki Tanzimatçıları tenkit eden bir gurup meydana getirdi. Bu muhalif **Yeni Osmanlıların,** daha ileri sayılan hürriyetçi yada meşrutiyetçi bir görünüşleri vardı. Ayrıca Tanzimatçıların yabancı sermaye severliğini de zaman zaman eleştirdikleri görülüyordu. Hürriyet mücahidi olarak da kabul edilen gurubun hareketiyle **Birinci Meşrutiyet, Kanunu Esasi'**yle 1876'da ilan edildi. İleri bir devinme imiş gibi anlatılagelen bu yenileşme hareketleri ile yukarıda değindiğimiz **toplumca ikileşme** büsbütün belirecekti. Çünkü, **ikileşme** yada **iki cephenin** artık iyice belirmesinde bazı olayların adeta **eş-anlı** yada **aynı dönemde oluşması'**nın oynadığı rol önemlidir. Şöyle ki :

a) Tanzimat'ın son yılları ve Meşrutiyet dönemi (kısa da olsa) Batı kapitalizminin emperyalist aşa-

masının kıtaları paylaşma döneminin tepe yıllarıydı. Kıtalar pazar olarak, ilkel madde kaynakları olarak paylaşılıyor ve bunun için çeşitli savaşlar oluyordu.

b) Yerli sanayiin, lonca sisteminin, bu yoldan sanayi üretim güçlerinin azalması, hattâ tasfiyesi ve işsizliğin yayılması kaçınılmaz oluyordu.

c) Batılaşma, medeni olma adına, yeni anayasa ve parlamento kurulmasıyla laiklik ilkesine gidilirken, **padişahın teokratik** egemenliği kısıtlann aya çalışılıyordu.

Bunların eş-anlı oluşmasının sonucu şöyle olabilecekti :

Halk, üretim güçleri tasfiyesinin ve işsizliğin nedenini ya batılaşma ile kolayca girmiş olan emperyalizme, yada üst yapı kurumlarının, bu arada kültür kurumlarının alınışına (gavurlaşmaya) bağlayabilirdi. Halk, olaylar yerine oturdukça kendine karşı olan bu gelişmenin yanında değil, karşısında olabilirdi. Ve laikliğin getirilişine bu arada şahit olan halk yığınları, giderek teokratik hükümdar Sultan Abdülhamit'in yanında yer alırdı. Sarayda büyük bir yabancı düşmanı olarak yetiştirilen Sultan Abdülhamit, 1890'da «Ne yapmalı?» diye sorduğunda, kendisine verilen iki projeden İzzet Bey (Paşa)'in **İslam birliği** projesini kabul etmişti.* Böylece, tanzimat döneminin, batıcı bürokrat gurubu ile padişah beraberliği de bozuluyordu. Gittikçe artan yönetici bürokrat egemenliği, üretim aracı büyük toprak sahibi ayan yada eşraf egemenliği ile de iyice çatışırdı. Jön Türkler, muhalif bürokratlar olarak, önce Tanzimat bürokratlarına, daha sonra Sultan Abdülhamit'e karşı hürriyet mücahidi olarak ortaya çıkmışlardı. Bu gurup,

* (John Haslip, Yahya Kemal). Yahya Kemal Siyasi ve Edebi Portreler adlı hatırılarında, ikinci projenin Mizancı Murad Bey'e ait olduğunu söyler.

ortanın solunda ikinci paşa diyebileceğimiz Mithat Paşa ile iktidara gelişlerinde, yukarıda göstermeye çalıştığım eş-anlı olaylar içinde **en azından talihsiz bir rol** oynamışlardı.*

Bürokratlar (Tanzimatçılar olsun, Jön Türkler olsun) Batıda bulundukları uzun süre içinde oradaki sınıfsal hareketlerin (1830, 1848, 1851, 1871, v.s. nin) batı demokrasilerindeki yerini sanki hiç görmemişler, (Ali Süavi hariç) böyle bir şey yokmuş gibi davranmışlardı.** Onlara, yalnız bu yanlarıyla dahi, Batıyı gerçekte anlama olanağını bulamamış bürokratlar olarak bakabiliriz. Fakat emperyalizm için gerekli ortamı yaratan hareketleriyle ve işbirliği yaptıkları iddia edilen iç ve dış bölücü çevrelerle, İmparatorluğun dağılmasında gerçekten talihsiz tarihi bir rol oynamışlardı. Bunlar, emperyalizmin Osmanlı üretim güçlerini tasfiye yolu içinde, büyük ölçüde islamcıların ve padişahın, daha doğrusu Abdülhamit'in karşısına düşmüşlerdi. Tarihi şartlar sonucu olarak, gerçek bir ekonomik güce sahip olan bir sınıf yada sınıf öncülüğünde getirilmemiş kapitalist batısal dokulu bir anayasayı, tasfiyeci, istilacı batıya karşı ters düşmüş, islamcı çerçeveye sığınmış, kökü tarihin derinliğinde halk cephesi karşısında kim savunacaktı?*** Bu gerçek görülemezse, anlaşılamazsa, Sultan Abdülhamit'in meşhur 113. maddeye dayanarak Mithat Paşa'yı sürdürdüğü ve Meclisi Mebusanı işlemez hale getirdiği de iddia edilecektir. Bu yorum, biçimsel bir anayasa hukuku anlayışıyla ancak yapılabilir!

---

* Birinci Meşrutiyet için yapılan gösterilerde yer alan medrese talebelerinin hareketine şüphe ile bakılmakta, tertip olduğu dahi söylenmektedir (T. Z. Tunaya).

** Osmanlı Millivetcisi (?) Namık Kemal'in 1871 Paris Komünü lehine bir yazı yazmış bulunması asıl fikir ve davranışlarına göre önem taşımaz.

*** Mithat Paşa sürüldüğü zaman arkasından halkın ayaklanacağını muhtemelen ümit etmişti. Bir iç sınıfa bağlı olmayan Osmanlı bürokratı iktidarda iken yalnızdı. İktidardan düşünce büsbütün yalnızdı.

Nitekim, bugüne kadar tarihlerimiz böyle yazılmamış mıdır? Eğer amaç, mevcut koşullar altında sadece imparatorluğu korumak olarak alınırsa, batıcı bürokrat Jön Türkler karşısında büyük bir denge taktikçisi Abdülhamit'i vatan haini olarak kabul etmek imkansızdır. Tekrar edeceğim, Abdülhamit'in imzaladığı **Muharrem Kararnamesi** ile gelen Düyunu Umumiye, **emperyalizmin koşulları içinde, bürokrat batılaşma olaylarının ekonomide yarattığı kaçınılmaz bir sonuçtur.** Burada, Sait Halim Paşa'nın başlangıca koyduğum, tutarlı ifadelerini hatırlatacağım. John Haslip, İttihad ve Terakki Komitesi'nden söz ederken şöyle yazıyor* :

> Her ne kadar komitenin başındakiler ekseriyette Yahudi ve Arnavut asıllı kimseler idiyseler de, Resne ve Manastır kışlalarında «Türkiye Türkler içindir» parolası dillerde dolaşıyordu.

Yine 1908'in hemen sonrası için,

> «Türkiye Türkler içindir», «Boyunduruktan kurtulalım!» sloganlarıyla iktidara gelmiş olanlar (İttihadçılar), şimdi imparatorluğu yeniden teşkilatlandırmak için tekrar yabancılardan ibaret bir heyeti davete mecbur olmuşlardı. Bu suretle maliyede bir Fransız, gümrüklerde de bir İngiliz bulunuyordu. Bir başka İngiliz de uzun zamandanberi ihmal edilmiş olan deniz kuvvetlerini

---

* İttihad ve Terakki'nin 1907 Kongresi kararlarından ilginç 6. Madde aşağıdadır. Amaç Abdülhamit'i tahttan indirmektir.

6. Madde — Neşriyatı ihtilaliye!

Kongre, neşriyatı ihtilaliyenin efkarı ahalisinde husule getirdiği tesir ve inkilabatı nazarı dikkate alarak Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca resaili müteselsile neşrini ve bunların teşkilatı dahiliyeleri vasıtasile tevziini tahtı karara aldı. Bilhassa köylülere, memurine, asker ve zabitana, ulemaya, sunufu aliye eshabına ve kadınlara hitaben intibahnameler yazılacaktır.

ıslaha memur edilmişti... Ticaret Odası'nda bir Alman, jandarma teşkilatında da bir İtalyan çalışıyordu.

Batılaşma hareketlerini yürütenler, mülkiyet-sınıf meselelerini, iktidar ve sınıf ilişkilerini, bunun organik bağlantılarını dikkate alamıyorlardı. Bu ise onlara, batı kapitalizminin çemberini kırıcı, onun boyunduruğundan kurtarıcı nitelikte ve üretim güçlerinde gelişme sağlayacak başka bir yolu adeta kapıyordu. Durum bu olunca, islamcıların dediği gibi, batıcılar, kendileri asri yaşasalar da, gavur yaşantısının taklitçisi olmaktan ileri gidememişlerdi. İslamcılar emperyalizmin, gavurluğun karşısına çıkmışlar, batıyı yermişlerdi. 31 Mart ve benzeri olaylar, hattâ Menemen olayı, batı emperyalizminin derine inen koşulları içinde **üst yapıda islamcı ve batıcılara verdirilen kavganın tek yanlı olmayan örnekleridir. Bu olayların tarihi yeniden yazılmalıdır bence.**

Bu tarihi gelişme içinde bürokratların zabit ve sivil karışık bir takımı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde örgütlenirken, tasfiyeye uğrayan tezgahlar, tasfiyenin sebep olduğu işsizlik ve onlarla işbölümü içinde olan diğer üretim alanlarında meydana gelen yaygın işsizlik sebebiyle halkın büyük bir bölümü ve ayan yada eşraf, ulema ve nihayet padişahla islamcı halk cephesinde birleşecekti.

Bürokratik Jön-Türk hareketine dahil olanların Sultan **Abdülhamit'e karşı** Paris'te 1902 yılında yaptıkları kongre son derece önemlidir. Bu toplantı Osmanlı toplumunda artık iyice beliren ikileşmenin, daha doğrusu batıcı bürokratlar ile onlara karşı olan islamcı-doğucu halk cephesine dayanılarak **fırkalaşma eğiliminin çekirdeğini ortaya çıkarmıştır.** Ve bugüne kadar gelen üst yapıdaki, temele indirilemeyen

kavga ile yaratılan fasit daireyi biçimlendirmiştir. Kısaca Abdülhamit'in taktikleriyle imparatorluğu muhafaza etmek amacına karşı, Jön Türk hareketi, toplumun bölünmesinden cemiyetleşme, sonra da fırkalaşma biçiminde yararlanmıştı.

1902 Kongresi'nde hedef, a) Abdülhamit'i devirmek ve, b) sonra nasıl hareket edileceğini kararlaştırmaktı. Her iki hususta Jön Türkler arasında metod farkı vardı.

Gerçi, Abdülhamit'e karşı, askeri kuvveti, devirme hareketine katmakta aralarında anlaşma vardı. Fakat, bunu Osmanlıların yalnız başlarına başaramayacağını ileri sürerek, yabancı devletlerin de **müdahalesi** gereklidir, diyenler vardı. Ve buna karşı çıkanlar da vardı. Müdahaleci görüş bilhassa azınlıklara mensup Jön Türklerce destekleniyordu. Prens Sabahattin, yabancı müdahalesinin, müdahale edenlerin kendi çıkarlarına göre hareket etmemeleri şartıyla kabul olunabileceği gibi **safça** (?) bir telif yolu tavsiye ediyordu.

Doktrin açısından da fark vardı. Gerçi her iki gurup da **burjuva sınıfının yaratılmasında** ittifak halinde idiler. Bir gurup, merkeziyetçi bürokratik niteliğini devam ettirip, **devlet mekanizmasıyla yerli kapitalist burjuvaları yaratmak istiyordu.** Diğer gurup ise, ademi merkeziyetçi idi. Ve burjuvaların ortaya çıkmasının ancak devletin ekonomik hayata katılmaması ile sağlanabileceğini kabul ediyordu, klasik liberal görüşü benimsiyordu. Batıdan esinlenen bu görüş, orada kapitalizmin aşağıdan yukarı gelişmesinin, merkezi devlet baskısından kurtulma ile ve ülkenin mahalli yönetimi sayesinde olduğunu kabul etmektedir. Merkeziyetçi gurup, bu görüşün, imparatorluğu parçalayacağına kanidir. Oysa, özellikle milli

sanayie ait üretim güçlerinin hemen de tamamen tasfiye olduğu, kaynaklarına emperyalistlerin el koyduğu yarı sömürge halindeki bir imparatorlukta, iki tarafın da görüşü bir anlamda ütopikti.

Farklı görüşe sahip Jön Türkler, iki guruba ayrıldı. Merkeziyetçi bürokratlar, **Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti**'ni kurdular. Diğerleri ise; **Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti**'ni kurdular. Söz konusu ayrılık için Profesör T. Z. Tunaya şöyle demektedir :

> Ve bu ayrılık - yahut muhalefet - 1908 kapısından girecek, fırkalar teşkil edecek, bütün bir imparatorluğun insanlarını iki hasım kampa bölecek tohumlarını serpecektir.*

T. Z. Tunaya, politik çatışmada bu iki kampa bölünmeyi (bilgimize göre) ilk defa ortaya koyan kimsedir. Bizim için önemli olan, mevcut iki kampı bürokratların paylaşma olayıdır. Her iki grup da meşrutiyeti savunduklarından **seçim işi önem kazanıyordu,** fikirler ortaya atılırken **dayanılacak kitleler de aranacaktı elbet.**

Terakki ve İttihad Cemiyeti, daha eski kuruluş olan İtihad ve Terakki Cemiyeti ile aynı yoldaydı. İki cemiyetin yönetiminde aynı kişilerin de yer aldığı görülüyordu. Başka cemiyetlerin de iltihakıyla neticede 1908-1918 döneminin **İttihad ve Terakki Cemiyeti** ve sonra da Fırkası ortaya çıkmıştı. Prens Sabahattin'ci cemiyet ise, şeklen İttihad Terakki ile 1908'de birleşmiş görünür. Aslında onun iddialarını kabul eden fırka olarak **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**'nı görüyoruz.

---

* Türkiye'de Siyasi Partiler, Sahife : 107. Hatırlamak lazımdır ki bizim için son derece yararlı olan bu eserin yayın tarihi 1952'dir.

Gerçekten de İttihad ve Terakki Fırkası, tarih batıcı bürokratik geleneği temsil edecekti. Hürriye ve İtilaf ise daha çok yine tarihi yeniçeri-esnaf-ule ma birliğinden doğup gelen **muhalefet cephesine da anacaktı; temsil** etmeyecekti.

Bu muhalefet cephesi daima ülke halkının ek eriyetine **dayanmıştır.** Seçim fırsatı ortaya çıktığın a halk cephesinden büyük ölçüde bu **destek** sağlan ıştır. Bu toplum bölünmesinin zincirleme gelişimini urulmuş cemiyetler, fırkalar ve guruplar itibariyl şağıdaki tabloda gösterdik.

SOL YAN **Yeniçeri - esnaf - ulema birliğinden gelen doğucu - islamcı halk cephesine dayanan :**	SAĞ YAN **Batıcı - laik bürokratik geleneği temsil eden :**
JÖN TÜRKLERİN PRENS SABAHATTİN KANADI	JÖN TÜRKLERİN TERAKKİ VE İTTİHAD KANADI
HÜRRİYET VE İTİLAF	İTTİHAD VE TERAKKİ (önce cemiyet sonra fırka)
İKİNCİ GURUP	BİRİNCİ GURUP
(Birinci Büyük Millet Meclisinde Müdafaai Hukuk Cemiyetinde)	(Birinci Büyük Millet Meclisinde Müdafaai Hukuk Cemiyetinde)
TERAKKİPERVER FIRKA	C. H. FIRKASI (PARTİSİ)
SERBEST FIRKA	
DEMOKRAT PARTİ	C.H.P. - M.B.K. (MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ)
ADALET PARTİSİ	C.H.P. (ORTANIN SOLU)
?	?

Bu tabloda gerek sol yandaki, gerek sağ yandaki blokta birbirini kronolojik sıra ile izleyen kuluşları görüyoruz. Her blokta aşağıya doğru (za-

manımıza kadar) taşınan tarihi bir misyon vardır. Tablonun sol yanı, yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen, gerçek ve büyük kitlesiyle islamcı-doğucu cepheye **dayanan** kuruluşları göstermektedir. Sağ yanda ise devleti kurtarmak (?) için daha çok batıcı-laik bürokratik geleneğin **temsilcileri** olan kuruluşları görüyoruz.

Dikkat edilirse, sağ yanda bulunan gurup için **temsil eden,** sol yanda bulunan gurup için de **dayanan** ifadelerini kullandım. Gerçekten her iki tarafın başında da, bürokratları görmek kabildir. Bu bize bürokratlar arası çekişmenin onları nerelere sürüklediğini, bu çekişmelerle önceki fikirleriyle çatışan farklı fikirlere geçebileceklerini gösterir. Nitekim, İttihat ve Terakki'de, Millet Meclisi'nde Müdafaai Hukuk Cemiyeti içinde, İkinci Gurupta da sivil, asker bürokratlar vardır. Hattâ bu Gurupla eski ittihatçıların ilişkisi vardır. Önce Mustafa Kemal'in Birinci Gurubu'nda olan dört meşhur Paşa, Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Refet, Cafer Tayyar Paşalar ve Rauf, Dr. Adnan Bey'ler, Terakkiperver Fırka'nın kurucuları yada yöneticileri arasında yer almıştı. Bu parti ile de İttihad Terakki'nin ilişkisi gözükmektedir. Serbest Fırka kuruluşunda da benzer özellikler vardır. Demokrat Parti kurucuları da öyledir.* Adalet Par-

* **Samet Ağaoğlu, Kuvay-ı Milliye Ruhu'nda (1964 baskısı) şöyle yazmaktadır :**

Memleketin idaresi, başında yine Halk Partisi'nden ayrılmış liderler bulunan, fakat büyük kitlesi bu partiye hemen her zaman yabancı başka bir partinin eline geçti.

Yine aynı eserde liberal eğilimli Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar için şöyle denilmektedir :

Havzai Fahmiye (Zonguldak kömür madenleri) kanununun hazırlanarak kabul edilmesinde İktisat Bakanı sıfatıyla Celal Bey en büyük rolü oynadı. Birinci Büyük Millet Meclisini ve tarihini sosyalist bir görüşle tetkik ve tahlil ederken Celal Bey'in çalışmaları önemli bir mahiyet almaktadır. Celal Bey «Ben sosyalist dota'yım» diyerek sosyalist görüşünü bir siyasi program şeklinde açıkça ortaya atan ilk bakandır.

Sabiha Sertel, yeni yayınlanan «Roman Gibi» adlı eserinde Fuat Köprülü ile kendisi arasında geçen bir konuşmaya yer vermiştir. De-

tisi de kısmen öyledir. Fakat taban olan kitlenin niteliği çok farklıdır. Bazı kimselere göre fikir ve dayanılmak istenen kitle bir yana, Türkiye siyasi mücadeleleri şahıs mücadeleleridir. Aslında bu görüş sadece bürokratlar arası mücadele için geçerlidir de.

Yukarıdaki tablo, kitabın başında değindiğim fasit daireyi açıklamaktadır. Sınıf meselelerinin neden ortaya çıkamadığının anahtarını da vermektedir. Batıcı-laik bürokrat, batılaşma ile devleti kurtarmak isterken, yeterli derecede üretim güçleri yaratamadığından, tarihi büyük halk cephesiyle ters düşmektedir. Böylece iki cephe arasındaki mücadele kızışınca, **laik** batıcılar ile **dindar** doğucular arasında bir mücadeleye gelip dayanmaktadır. Bürokrat (sivil, subay) **laik**, güya **ilerici** sayılacak, emperyalist kıskacı içinde bürokrat oyunlarıyla içine kapanan islamcı - doğucu kamp ise, gerici (mürteci) sayılacaktı!..

İşte bu oyun, tarihi olarak **kaçınılmaz üst yapı oyunu olarak devam** edegelmektedir. Bu oyunu devam ettirmekle :

---

mokrat Parti kurucularıyla Sertel'lerin beraber çıkarmayı tasarladıkları «Görüşler» Dergisi hazırlığı sırasında yapılan bu konuşma şöyledir :

— Bu derginin çıkmasını hepimiz istiyoruz. Günlük gazeteler, bin bir kayıtla bağlıdırlar. Kapanmak korkusu içindedirler. Biz, fikirlerimizi serbestçe söyliyeceğimiz bir dergi istiyoruz. Bütün emelimiz memlekette bütün fertlere eşit haklar tanıyan, demokratik bir rejim kurmaktır. Halk Partisi devrimci bir parti olarak ortaya çıktı. önemli işler gördü. Fakat bugün bu devrimci hüviyetini kaybetti. Hattâ faşistlerle işbirliği yaparak, memleketin kredisini kırdı. Hürriyet, demokrasi namına ne varsa hepsini ciğneyip geçti. Bugün halkımız hürriyete susamış bir durumdadır. Biz bu hürriyetleri, eşitlik haklarını sağlamak için ortaya çıktık.

— Söz, düşünce, inanç hürriyetlerini kabul edeceğinizi anlıyorum. Esitlikten ne kastediyorsunuz? dedim.

Köprülü ayağa kalktı, odada dolaşarak konuşuyordu :

— Vatandaşların yalnız kanun karşısında esit olması yetmez. Bir tarafta büyük servetler yapan, halkı soyan zümreler gelişirken, geniş kitlelerin açlık ve sefalet içinde sürünmesi en büyük eşitsizliktir. Biz bunu önlemeğe çalışacağız.

— İşçilerin serbest sendika kurmasına, teşkilatlanmasına, haklarını savunmasına imkan verecek misiniz?

— Elbette... Şimdi parti programı hazırlıyorum. Bütün bu istekler programda yer alacaktır. Ben, şahsen memleketin sosyalizme gitmesine de taraftarım. Fakat arkadaşlar bu konuda benimle beraber değillerdir.

a) Hem bürokratlar iktidar olarak artık üründen önemli bir pay almakta ve,

b) Hem de emperyalizm, çağına göre değişik usullerle ülkeyi yarı sömürge haline getirmektedir. Kısaca, halk cephesinden **sınıf meselelerini dikkatle ele alan bir öz ortaya çıkması önlenmektedir.** Fakat değişen tarihi koşullar altında bu oyun ilanihaye devam edebilir mi? **Edememenin objektif koşullarına doğru bir gidiş,** artık Türk toplumunda, görülmektedir. Onun içindir ki, tablonun altına soru işareti koymak istedim.

Şimdi bu özetleyici tablodan İttihad Terakki bürokrasisine dönelim.

1908 Meşrutiyeti ile İttihad ve Terakki Cemiyeti, imparatorluğa hakim olmuştu. Devlet cemiyetin eline geçmişti. **Fakat Osmanlı Devletini ele geçirmek, toplumu ele geçirmek değildi.** Oysa onlar **toplumu, daha doğrusu halkı elde edeceklerine, devleti elde etmek istemekteydiler ve bu yoldan elde edilen yada kapılan devlet, kurtarılabilir sanılıyordu.** Devletin toplumda (hiç değilse bazı sınıflarla) organik bütünlüğü olmaksızın kuvvetli olamıyacağını, kurtulamıyacağını göremiyen* Osmanlı bürokratı, devlet gücünün temelini de anlayamıyacaktı. Türkiye'nin politik eliti böyleydi ve hep böyle kaldı. Sıçranarak elde edilen iktidar nisbi bir yalnızlığa mahkumdu. Fakat geçici de olsa sıçranarak iktidar kapılabiliyordu da. Çünkü,

a) Yarı sömürge halinde bulunan,

b) İçerde açık sınıf çelişkileri görülmemiş, sanayi sermayesinde özel yerli bir birikim gelişmemiş, ve buna paralel olarak ücret karşılığı emek-gücünü

* Doğrusu Osmanlı toplumu içine doğmuş bürokrat için görebilmek güçtü.

arzeden bir sınıfın yeterince gelişmediği, laiklerle-islamcılar arasındaki tali çelişki ile eşraf-köylü çelişkisinin gizlendiği bir ülkede iktidara sıçranabilirdi.

Fakat sanayi üretim güçleri genel olarak tasfiye olmuş ve artık gelişmekte olan dış tekelci kapitalizmin uluslararası koşulları altında milli üretim güçleri geliştirme olanaklarının yetersiz bulunduğu bir ülkede iktidar, halkın asgari ihtiyaçlarını asgari bir seviyede dahi (beslenme, giyinme, barınma gibi) karşılamak olanağını da bulamazdı. Bilindiği gibi, **yoğaltım (tüketim) mallarının kıtlığı merkeziyetçi bürokrasinin temelli bir sebebidir.** Bu kıtlık, bürokratlar batılı gibi yaşarken, demokratik eğilimleri despotizme dönüştürebilirdi.

Bu koşullar altında hürriyet mücahitliği ile 1908 Meşrutiyetine gelinince, Türkiye tarihinin dürüst denen bir seçimi yapıldığı iddia edilir.* (Fakat sonra, Ankara'da kurulan Birinci Büyük Millet Meclisi seçimine kadar dürüst bir seçim yapılamıyacaktı).

İttihad ve Terakki ciddi bir rakibinin bulunmadığı seçimleri alarak parlamentoyu doldurdu. Fakat birkaç ay içinde mecliste büyük bir muhalefet grubu belirdi. Mevcut koşullarda bu kaçınılmazdı. Parlamento dışında da «çığ gibi büyüyen» muhalefet ortaya çıkmıştı. Aslında, **serbesti, bürokratın karşısına hemen halkın muhalefetini getiriyordu.** İktidar olan İttihad ve Terakki'ye açık iki yol kalıyordu :

a) Hürriyetçilik adına yapılan politika, kısa zamanda İttihad'çıların azınlık olabileceğini gösterirken, (ayrıca bazı azınlıkların milliyetçilik hareketlerinin de geliştiği ortamda), **anarşiyi seçmek,** ki bu İttihadcıların iktidardan düşmesi demekti.

* F. W. Fray, Halide Edib'e atıfta bulunarak, 1908 ve ilk Büyük Millet Meclisi seçimlerinin nisbeten açık ve dürüst seçim gözüktüğünü söyler. The Turkish Political Elite.

b) Bünyelerine uygun olan, daha merkeziyetçi, halktan giderek tamamen kopulmaya yol açacak şiddet yolunu seçmek.

Mevcut ortamda ikinci yolun seçilmesi normal olanıydı.

Ve 31 Mart 1909 vakası oldu. Aslında yorulmuş, artık ihtiyarlamış olan Sultan Abdülhamit tahttan indirildi ve Selanik'e sürüldü. H. Ertürk, İttihad'çılar için, «Yeni devrin küşadını Yıldız yağmasıyla yaptılar,» der.* Yıldız Sarayı'nda 33 yılda birikmiş mücevherden halılara, avizelere, perdelere, mutfak takımlarına, mobilyalara, hattâ oyma işlemeli kapılara varıncaya kadar her şeyin yağma edildiği yazılır. Bu yağma üzerine Tevfik Fikret meşhur;

«Yiyin efendiler, yiyin, bu han-ı iştiha sizin»

mısralı şiirini yazmıştı. Daha önce, İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde Abdülhamit, kendisini halkın arasına girerek, Jön Türklere karşı gelmeye zorlayan İzzet Paşa'ya şöyle diyordu :

> «Ben artık ihtiyarladım. Fakat yaşadığım müddetçe, dahili harbe sebebiyet verdiğim asla söylenmiyecektir.»

Sonra imzaladığı bir kağıdı İzzet Paşa'ya uzatarak :

> «İşte, Avrupa'nın herhangi bir yerine gitmenize müsaade eden ferman... Tekrar İstanbul'a gelirseniz, eski günlerinizin çok değişmiş olduğunu göreceksiniz. Türkiye artık sadece küçük bir memleket olacak... Demokrasi bir mezhep mücadelesi haline gelecek... Zan-

* İki Devrin Perde Arkası.

netmem ki milletim, bugünkünden daha mesut olsun...»*

Önce, Osmanlı İmparatorluğunun aslında çöktüğünü ve bunun nedenlerini açıklamıştık. Fakat Türkiye'nin sadece küçük bir memleket olarak kalışı, imparatorluğun batışı, İttihad ve Terakki idaresince hızlandırıldı. Yeni devlet, bu enkaz altından çıktı.

1909-1911 örfi idare dönemidir. Muhalefet, 1911'de İttihad'çıların bürokratik,

a) Sekiz kişilik bir Merkezi Umumi istibdadına;

b) Ordunun (zabitlerin) siyasetin içinde olmasına karşı birleşik cephe kurdu.** Bu cepheye Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası gibi fırkalar yanında, Osmanlı Sosyalist Fırkası mensupları da katıldı (T. Z. Tunaya). Ortaya Hürriyet ve İtilaf Fırkası çıkmıştı. Fikir yapısı, ademi merkeziyetçi Prens Sabahattin'in görüşlerine dayanıyordu. Bu fırka, kuruluşunun hemen arkasından İstanbul'da yapılan ara seçimi İttihad'çılara karşı kazandı. Bu kafi bir alarm idi. 1911 ve sonraki seçimler artık açık ve dürüst, yani meşru seçimler değildi. Osmanlı devlet-asker birliği, İttihad Terakki'de tekrar kurulmuştu. Muhaliflerin tenkitleri karşısında Düyunu Umumiye'nin başındaki Türk müdürlerden Hüseyin Cahit Yalçın,

> «Ordu resmen Cemiyete dahil değildir. Cemiyetin kulüplerine devam etmiyecek, Cemiyet ile münasebette bulunmayacaktır. Fakat aynı zamanda Cemiyetten çıkmış değildir.»

diyordu (Tanin). Yani subaylar cemiyetin hem için-

* John Haslip.

** Üçüncü olarak, Osmanlı yerine Türkcülüklerine karşı olma da zikredilebilir.

de ve hem de dışında idi. Bu ne demekti? Sadece içinde demekti.

Fakat, seçimlerin ve hükümetin gayrimeşruluğuna karşı olan ve ordunun sadece vatan savunması ile görevli olmasını isteyen yeni bir zabit gurubu ortaya çıkmıştı. **Bu Halaskâr Zabitan Grubu** idi (1912). Bunlar, Prens Sabahattin'in fikirlerinden de esinlenmişti. İşte bu zabit gurubu, seçimleri bilinen gayrımeşru usullerle alan İttihad'çıları iktidardan düşürdü. Serbest seçim yapmak ve zabitlerin politikadan ayrılmasını sağlamak üzere Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın **büyük kabine'si** kuruldu. Nazım Paşa Harbiye Nazırıydı. Halaskâr Zabitan Gurubu Balkan Harbi'nde iken «Bâbıâli Vakası» oldu. İttihad'çılar Bâbıâli'yi bastılar ve Nazım Paşa'yı öldürdüler. Böylece tekrar bırakmamak üzere iktidarı zorla aldılar. Balkan Harbi de kaybedildi. Fakat İttihad'çılar bu arada Türkçülüğü iyice benimsediler.

İttihad Terakki'nin genellikle 19. yüzyıl Osmanlı bürokratlarına has diğer bir yanına işaret etmek gerekir. Bunlar da «devleti kurtarmak» iddiası ile iktidara geldikten sonra nüfuz ticareti ve **nepotizm** yanında, **emperyalist-levanten-bürokrat işbirliğine** girmiş ve bunu yürütmüşlerdi. İngilizler yerine kısmen cermen kapitalistleri ikame etmek neticeyi değiştirmezdi.

Şehirlerin kamu işletmelerinde, madenlerde, v.s.'de artık yabancı sermaye firmaları gelişirken şüphesiz bunlarla beraber bir miktar emek gücünü satan işçi sınıfı da ortaya çıkıyordu. İttihad Terakki idaresi, özellikle yabancı sermayeye ait şirketlerde 1908 yılında yer alan grevleri zaman zaman asker ve polisle zorla bastırmıştı. Yabancı sermayenin zoruyla meşhur **«Tatili Eşkal Kanunu»** çıkarılmıştı. Em-

peryalistlerle işbirliği içine itilen ve Batı tipi **burjuva yaratmak** isteyen İttihad'çılar, ancak, belli deyimle **komprador** yaratabilirdi.

Gerçekten de adamları ve akrabalarıyla bunu da bir derecede başardılar. İttihad Terakki için anlamlı bir adı, Yahya Kemal koymuştur. Bu ad **«İktidar Tekkesi»**dir. Ülke içinde bir sınıfa dayanmadan zaman zaman iktidar olabilen ve artık üründen önemlice bir kısma el atabilen hem 'Osmanlı ve hem de Cumhuriyet bürokratları için bu isim konulabilir. İktidar tekkesine mensup İttihad'çıların bir kısmı firma sahibi oldu.

Fakat önemli olan başka bir kuruluştan söz etmeliyiz : **İtibarı Milli Bankası** adıyla kurulan bir banka vardı. Bürokratların artık üründen pay almasının bir metodunu gösterdiği için bu bankaya değinmekte yarar vardır.

I. Dünya Harbi içinde, aslında bir İngiliz, Fransız, Hollanda, bankası olan Osmanlı Bankası ile münasebetler kesilmişti. Harp, bu arada diğer bazı yabancı banka şubelerinin de faaliyetlerini durdurmuştu. Bunun üzerine bir milli bankaya ihtiyaç duyulmuştu. İşte bu durumda, 1917 yılında 4 milyon lira itibari sermaye ile İtibarı Milli Bankası kuruldu. Bir kanunla, Ergani bakır madenlerinin işletilmesi ve Ergani'den sahile yapılacak demiryolu hattının imtiyazı bankaya verildi **(Burhan Ulutan, Bankacılığın Tekamülü)**. İlginç olan yön şudur :

a) **Yarısı ödenen sermayenin mühim bir kısmı hükümete aitti.**

b) **Bankanın kurucuları o dönemin nüfuzlu şahsiyetleri, devlet adamlarıydı.**

Demek ki, bu banka birtakım firmalar kurarak (madencilik dahil) kazanacağı kârlardan iktidarda-

ki bürokratlara servet sağlayacaktı. İşte bu **Devlet-Bürokrat Bankası** daha sonra rastlanan **İş Bankası**'nın ilk modelidir (Nitekim 1927'de ikisi birleşmiştir). Fakat asıl önemli olan taraf, bu hareketle bürokratların küçük bir azınlığında sınıflaşma yada burjuvalaşma eğiliminin ortaya çıkmasıdır. Bu hareketi, devleti kullanarak **ilkel birikim yapmanın bir yolu olarak niteleyebiliriz.** Batı merkantilistlerinin yaptığı gibi sömürge yağması ve esir ticareti yapabilecek değillerdi ya!

Bürokrasiden yararlanıp üretim aracı sahibi olmak üzere tekil hareketler her zaman olmuştu. Fakat kitle halinde bir sınıflaşma olayına gelecek bölümde, **Ordu Yardımlaşma Kurumu** sebebiyle değinilecektir.

İttihad'çılar devrim yada ıslahat olarak başka neler yapıyordu? Kadınlara hürriyet, şefkat, «kadınlı erkekli müsamereler», şapka ve harf devrimi için hazırlıklar.* Kooperatifçilik ve yerli malı kullanma propagandaları.

Aynı İttihad Terakki'ciler, zamanın sosyalist olduğu iddia edilen dergileri ve kişileriyle temaslar kurarken, öte yandan bazı sosyalistleri öldürtmüş, gıyaben ölüme mahkum etmiş yada sürdürmüştü (Mete Tuncay). Fakat sırası gelince, 1917'de Stockholm'deki uluslararası sosyalistler toplantısına delege göndermeye kalkmışlardı. Fakat bu delegeler toplantıya kabul edilmemişlerdi. Bu olaylar, meşhur Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'a atfedilen solculara söylenmiş bir sözü hatırlatmaktadır insana.**

Daha önce, göstermeye çalıştık ki, **Roma Sulhu**

---

* Yahya Kemal şöyle yazıyor (o sırada Paris'tedir):
«Cemal Bey'in (Paşa) Üsküdar Mutasarrıfı olduğunu, arada entariyle gezmeyi kaldırdığını, Meşrutiyetin iik ıslahatından biri olarak işittim».
Şüphesiz bu erkeklerin entariyle dolaşma yasağıdır.

** «Komünizm gerekirse onu da biz yaparız» mealinde. Türkiye'deki bürokrat davranışı apaçık kılan bir sözdü bu.

gibi bir **Osmanlı Sulhu olamamıştı.** Ve göstermeye çalışmıştık ki, 16. ve 17. yüzyıllarda devinen koşullar, üretim güçleri gelişmesini durdurmuştu. Üretim güçleri gelişemeyen büyük, fakat anarşik imparatorluk, 19. yüzyıl'a girerken artık bitmiş bulunuyordu. Bu bitkinliği içinde imparatorluk, dış politikada dengeye oynamak zorunda kalıyordu. Nitekim, iş başına getirilen bazı sadrazamların' yada vezirlerin bazan İngiliz taraftarları, bazan da Rus taraftarları olarak seçildikleri dahi görülmüştü. Tanzimat dönemi sanayi üretim güçlerinin tasfiye dönemidir. Üretim güçleri tasfiye olan ülke, tasfiye edenlerin ya sömürgesi yada yarı sömürgesi olurdu. Üretim kapasitesi düşen ülkeye giren yabancılar, Düyunu Umumiye ile ülkenin sadece ekonomik kaynaklarını değil, politikasını da ipotek altına alırdı.* İşte Abdülhamit bu koşullar içinde imparatorluğu üstadı olduğu dengeci taktiklerle muhafazaya çalıştı.**

Üretim güçleri yetersiz ve onlar da artık yabancı boyunduruğunda bulunan imparatorlukta, hürriyet şarkıları ile iktidara gelenler, sözü edilen **ekonomik yetersizlik** ve **bağımlılık** içinde ya anarşi ile halkın kendilerini iktidarlardan itmesini yada despotluğu seçebilirlerdi, demiştik. Onlar, kaçınılmaz olarak ikinciyi seçtiler elbet. Ve «devleti kurtarmaya» devam için seçtiler. Onlar, emperyalist dünya koşulları için-

---

* Zaman zaman Japon kalkınmasından Türkiye için ders alınmasına işaret edilir. Türkiye'nin ne Tanzimattan önce ne sonra zamanımıza kadar olan tarihi koşulları, Japonların Tokugawa ve Meiji dönemleri koşullarıyla karşılaştırılamaz.

** Siyonizm ve bugünkü israil Devletinin babası sayılan Dr. T. Herzl'in hatıratı, Osmanlı Düyunu Umumiye borçlarının konsolide edilmesi ve hafifletilmesi karşılığına rağmen Abdülhamit'in oyalayarak siyonistlerin tekliflerini kabul etmeyişinin hikayesinden ibarettir (Yaşar Kutluay, Siyonizm ve Türkiye).

Abdülhamit hiç bir şekilde müsrif değildi. Son derece mütecessisdi. Her şeyi öğrenme merakı vardı. Kapitalist finans kurumlarının işleyişini, daha şehzadeliğinde bizzat Galata bankerlerinden öğrenmeye çalışmıştı. Hattâ borsa oyunlarına girmişti. Bu arada değerli kağıtlardan (esham, tahvil, yabancı para gibi) bir portföyü olmuştu.

de, kumar oynamaya mecburdular, harbe girmeye mecburdular. Ve girdiler. Onlar için devamlı iktidarda olmanın başka yolu kalmamıştı. Gerçi padişahın iktidarı yerine kendi iktidarlarını kurmuşlardı. Fakat, devleti kurtarabilmek için, İstanbul muhafızı meşhur Cemal Paşa'nın dediği gibi «gelecek nesillerin rahat etmesi için» iktidarlarının devamlılığı gerekti. Bunun için bir sıçrama şarttı. Bu harpti. Harple birinci perde kapandı. Sévres Muahedesi ile imparatorluk tasfiye oldu.

İkinci Meşrutiyette, islamcı çerçeveye sığınmış halk ile laik bürokrat kavgasının devamını gördük. Cumhuriyet döneminde de aynı kavgayı görüyoruz maalesef. Kavga, batıcı olmaktan dolayı ilerici (?) denilen laikler ile dinciler arasında bir üst yapı kavgası halinde bırakılmıştır. Böylece, temel çelişkilere inmeyecek biçimde şartlanan Türkiye ikiye bölünmüştür. Bundan ise, sadece emperyalizm yararlandı. Bugün de öyle görünmüyor mu?

Aslında Osmanlı ve Cumhuriyet bürokrat gurubu, kapalı bir gurup değildir. Toplumun bütün katlarından bu guruba sızma olanağı vardır. Batıcı-laik bürokrat guruba, subayların büyükçe bir kısmını da katmak gerekir. Fakat söz konusu subaylar, aydın denilen bürokratlar olarak, **emperyalizmin ekonomideki etkilerini, hem de bütün sanayiin tasfiyesi ve işsizlik ile sonuçlanan süreci** anlamak olanağını bulamadılar. İşte bundan dolayı, adına kendilerinin devrim yada reform dedikleri hareketlerinde halk ile gerçek organik bir bağlantıyı sağlayamadılar.

Tarihi toplum dokusu kapitalist olan batının üst yapı kurumlarını, Türkiye toplumunun başka dokulu yapısına dikmeye, ona bağlamaya çalıştıkça, ve buna bağlı olarak kapitalist yetiştirmeye gayret ettikçe

ne olacaktı? Şu olacaktı : Bir bünyenin kendisine takılan başkasına ait dokusu farklı böbreği yada kalbi atmak istemesi gibi, Türkiye'nin tarihi toplum yapısı da batı kurumlarını kabul edemeyecekti. Ve yetiştirilmek istenen kapitalistler de batılı emperyalistlerle işbirliğine gitmek zorunda kalacaktı.

Halkının katılabileceği bir biçimde gelişmeyen devrim yada reform hareketi, yalnızlığa, soyutlanmaya, hattâ bunların sonucu olarak yapılan bürokratik zorlamalarla, halka karşı düşmeye mahkum oluyordu. Bu zıtlaşma, Anadolu toplumunun tabanındaki çekirdek yada tohumun yeşermesini önlemekte, onu hattâ çürütmektedir.

4 Son Bürokrat Paşaya Sorular ve Stratejik İp Uçları

Kısaca batılaşma, batı toplumuna girme, «Civil toplum» yaratma çabaları, kökü dışarda, yani batı kapitalizminde olan ve mevcut yerli üretim düzeninden kopuk yada onunla bir türlü tamamlaşamayan sözde bir **«kültür devrimi»** gözükmektedir. Mevcut üretim güçleri sahiplerinin ve halkın büyük bölümü, üst kültür devrimi hareketini (anayasasından sanatına kadar) kabul edemiyecek, hattâ tepki gösterecektir. Tepkinin dini görünüşüne aldanmamalı. Onun gerisindeki tarihi gerçeği anlamalıyız. Batıcı-laik bürokratın, bu dini görünüşü kendi iktidarı için istismar etmesini doğru teşhis etmelidir. Bu takdirde, Türkiye toplumunun yamalı, yırtık, ikileşmiş halini ve emperyalizme eskiden olduğu gibi açık oluşunu daha iyi anlayabiliriz.

19. yüzyıl başlarında ayan, bürokratlarla işbirliği yapılmıştı. Bu büyük topraklar üzerindeki fiili mülkiyetini hukukileştirmek isteyen ayan için gerekliydi.

Tanzimat giderek bu durumu nisbeten sağladı. Fakat batıcı bürokrat ile daha fazla birlik olamazdı. Önce de değinildiği gibi, bürokratların bir üretim aracına sahip olmaksızın hem iktidar ve hem de artık ürünün bir bölümüne el atabilmesi, ayanın çıkarlarıyla çelişirdi. Hele mevcut sanayi kesiminde üretim güçlerinin tasfiye olduğu bir ekonomide, bu çelişki gittikçe daha kuvvetli olabilirdi. Fakat bu, onların birlikte olmalarına, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi açık bir işbirliği yapmalarına engel değil. Bürokrat iktidar grubu, üretim gücünü temsil eden sınıf olmaksızın politikanın geçici otonomisini devam ettirmek istiyordu. Üretim gücünü temsil etmeyen bir politik güç geçicidir. Artık burada söz konusu olan bürokrat, politik güce devamlı olarak sahip olmak isteyen ve bu yoldan artık ürünün bir kısmına el atan ve bunu yaparken üretim güçlerinin gelişme hızını yavaşlatan, gelişmeyi durduran, bu güçlerin tasfiyesine sebep olan nitelikte rol oynayan yöneticiler gurubudur.*

Osmanlıların son yüzyılında ve cumhuriyet döneminde bürokratlara açık gibi gözüken yolları tespit edebiliriz. Önce politik güç ile ekonomik güç arasındaki ilişkileri yeterince değerlendirme olanağını bulamıyan, fakat politik iktidarda kalarak artık ürünün büyükçe bir kısmına devamlı el atmak isteyenleri ele alalım. Bunları, 1-3'e kadar almaşık olanaklar halinde sıralayacağız :

1 — Ya üretim araçları sahiplerinin karşısına çıkar gözükürler,

2 — Ya onların emrine girerek emekçilerin karşısına çıkabilirler.

* Osmanlı ve onun devamı olan Cumhuriyetin iktidar arayan bürokratlarının, halen batıda görülenlerle, Rusya'dakilerle ve kendilerine karşı kültür devrimi yapılan Çin bürokratları ile tarihi gelişme açısından farklılıkları vardır.

3 — Yada bir gurup (yerli) üretim aracı sahibinin karşısına çıkarken diğer bir kısmının (yabancı sermayedarın) bilinçli, bilinçsiz emrine girebilirler.

Bu arada bazı bürokratlar sadece dayanıklı yoğaltım (tüketim) mallarında değil, üretim aracı olan servetleri de biriktirmeye giderler, böylece tekil olarak sınıf değiştirirler. Bunun kitle halinde yapılmasına aşağıda (4) de işaret edilecektir.

Politik güç ile ekonomik güç arasındaki ilişkileri gurup olarak anlayanlar için de iki almaşık olabilir :

4 — Bürokrat gurup, sadece, devamlı garantisi olmayan artık ürün elde etmekle kalmaz. Üretim aracı sahibi olmaya, bu arada kapitalist olmaya başlar. Daha doğrusu kapitalist sınıfa girmeye başlar. Bunda önemli olan tekil hareketler değil, büyük bir bürokrat gurubunun sınıflaşması yada bir (iç yada dış) sınıfa katılmasıdır.

5 — Kendisini, emekçi halk yığınları ile özdeş görmeye yada onların yandaşı olmaya başlayan bürokrat, artık yukarıda belirtilmiş anlamda bir kimse olmaktan çıkar. Eğer bu almaşık gerçekleşirse, tarihi Osmanlı ve Cumhuriyet **bürokratının** (sivil olsun, subay olsun) niteliğini değiştirmesi ile karşılaşmış olacağız. Bu kitapcıkta yapmaya çalıştığım analizle vardığım sonuçları, biraz da bu sonuncu (5 inci) guruba girmeye açık olan bürokratlara sunmak istiyordum. Bürokratlar içinde, niteliğini değiştirmeye açık olan ve giderek olabilecek bir gurup elbette vardır. Bürokratların büyük çoğunluğunun, şimdiye kadar oynadığı rol, kendilerinin **halk için** demelerine rağmen, büyük ölçüde **halka karşı** düşmüştü. İşte bu analiz, bir yandan da bunu ortaya koyabiliyorsa, sanıyorum **bürokratın kendi tarihi yerini tesbit etmesiyle, bunun bilincine gelmesi** ile sonunu (5 inci)

guruba giriş ancak olacaktır. Bu gurup, düşünce ve eylemiyle halkın içinde halkla beraber olacaktır. Tarihin artık geri değil, ileri işleyen seyrine, gerçek halk gücüne katılacaklardır.

Bu sıralamadan sonra, yer yer bunlara uyan örnekleri özellikle 19. ve 20. yüzyıl bürokratlarımızdan vererek bugüne gelebiliriz.

Tanzimat ve Meşrutiyet bürokratı, politikadaki kısmi otonomisine dayanarak emperyalizmin emirleriyle paralel düşen talihsiz rolü oynamıştı. Böylece imparatorluğun dağılmasına, **yerli** sanat ve sanayiin (olan kadarı ile) tasfiyesine (aslında üretim güçleri tasfiyesine) sebep olmuştu. Bu yoldan kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalan halkı karşısında bulmuştu. Bürokratlar, meşrutiyet hareketleriyle laik devlete gitmek (yani padişahın teokratik egemenliğini sınırlamak) isteyince, padişahı ve ulemayı daha fazla karşısında bulmuştu. Ayrıca toprak egemenliği ile politik güce sahip olmak isteyen ayan ile de zaman zaman karşıt düşmüştü. **Bu, sınıfsız, hattâ büyük ölçüde halksız bir yoldan** devleti kurtarmak isteyen, yada **«medeni toplum»** kurma gibi bir iddiayı taşıyan hareketti. Bunu, genel olarak, yukarıda verdiğimiz şıklardan üçüncü'ye uyan bir bürokratik gelişim olarak niteleyebiliriz. Çünkü, batıcı bürokratlar, Batı kurumlarını almaya çalışırken, bir yandan **yerli üretim güçlerinin tasfiye edilmesinde** talihsiz tarihi rolünü oynuyordu. Böylece bu **güçlerin sahiplerinin karşısına çıkmış oluyordu.** Fakat, öte yandan da emperyalizm Osmanlı ülkelerini boyunduruğu altına alırken, aynı batıcı bürokratlar, **batı kapitalist sınıfların** en azından **paraleline, onların yerli ortakları haline düşmüş** bulunuyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai yıkılışında İt-

tihatçı bürokrat azınlık, tarihi ve büyük ölçüde kaçınılamaz rollerini oynamıştı. Onların ileri gelenleri dışarı kaçmış, Abdülhamit'in söylediği sonuca gelinmiş, Anadolu dahi istilaya uğramıştı.

Yabancı istiladan Kurtuluş Savaşı içinde, **bürokratların,** büyük toprak sahibi **ayan kalıntısı**'nın yada eşrafın bir kısmı ile geçici, fakat apaçık bir **işbirliği** vardı. Bu işbirliğinin gelişmesi, Türkiye'nin yazılı tarihlerinde halen karanlıkta duran önemli bir noktadır. C.H.P. Lideri İsmet İnönü'nün sık sık değişik dergi ve gazetelerde, gerekli görüldüğünde, tekrar ve tekrar yayınlanan hatıralarında gördüğümüz bazı kısımlara burada değinmek gerekiyor. Anadolu'da düşman istilası üzerine harekete geçen, bağımsızlık savaşı vererek düşmanın ilerlemesini (muntazam ordu kuruluşuna değin) engellemiş bulunan, hakiki gerillaların meydana getirdiği **Kuvvei Seyyare** vardı. C.H.P. lideri, bunların halktan* vergi topladığı, koyun, v.s. gıda maddeleri aldığından şikayet etmektedir. Açıklanması gereken nokta burada evvela, söz konusu halkın kim olduğudur. Aslında bu eşraftır. Milli kurtuluş hareketinde gerillaların finansmanı elbette önemlidir. Açıklanması gereken diğer bir nokta, **Kuvvei Seyyare****, **bürokratlar, eşraf ve halkın ilişkileridir.** Bu ilişkiler, savaş sonrası Türkiye'sine hakim ekonomik görüşü açıklayıcı olacaktı. Olmuştur da. Nitekim savaştan sonra 1923'de yapılan **İzmir İktisat Kongresi**'ne hakim olan hava, söz konusu **bürokrat-eşraf işbirliğine** hakim olan havadır.

Bürokratın **«Devleti kurtarma»** çabaları içinde

---

* Yer yer bunların zenginler olduğu da ifade edilir gerçi.

** Kuvvel Seyyarenin başında bulunan ve bir zaman Büyük Millet Meclisi'nin kahramanı addedilen Çerkez Ethem, Ankara'daki bürokratlarla çatıştı. Kaçınılmaz olan bu çatışma, Ethem'i Yunanlıların yanına itecek trajik bir olaydır. Şüphesiz Yunanlıya katılma hiçbir yoldan bağışlanamazdı.

tutumunu, yerini açıklayan, belirten, son derece önemli, hattâ tarihi diyebileceğim açık ve dramatik ifadeleri, yine C.H.P. liderinin Ulus Gazetesi'nde yayınlanan hatıratında buluyoruz. İkinci İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye doğru göçen ve içinde subay ve ailelerinin de bulunduğu bir kafileye rastlanır. İ. İnönü şöyle diyor hatıratında :

> «Kafileyi durdurdum. Subayları bir kenara topladım. İçinde bulunduğunuz vaziyeti bilesiniz. Bundan başka, subay olarak da yerinizi bilmelisiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, dedim. Kimse işitmesin **millet düşmanınızdır.»***

Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılışı da küçük bir azınlık kararıyla olmuştu. Nitekim, 29 Ekim 1968 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde İ. İnönü, Cumhuriyetin nasıl ilan edildiğini açıklamaktadır. Bilindiği gibi Anadolu'nun ilk meclisi için yapılan seçimin, 1908 Meşrutiyet seçimi gibi, baskısız yapıldığı kabul edilmektedir. İşte bu meclisteki mebuslar, Anadolu'nun temsilcileriydi. Fakat Cumhuriyet'e şiddetle karşıydılar. Söz konusu hatıralara göre, küçük bir azınlık, aldığı kararı, ekseriyete rağmen kendine has usullerle kabul ettirmişti.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki politik kuruluş **Müdafaai Hukuk Cemiyeti** idi. Bu cemiyet içinde **bürokratlar arası rekabetten** iki gurup ortaya çıktı : Birinci ve ikinci guruplar. Birinci Gurup Mustafa Kemal'in Gurubu sayılıyordu. İkinci Gurupta gerçi İttihad Terakki'nin bir nüvesi vardı. (Bu İttihadcı nüve, sonra Terakkiperver Fırka'da, giderek Demok-

* Ulus, 17 Mayıs 1968.

rat Parti'de de bulunacaktı). Fakat bu İkinci Gurup aslında Osmanlı Hürriyet ve İtilaf Fırkası paralelinde idi. Çünkü, **seçim mekanizması söz konusu olduğundan** Osmanlı toplumundaki ikileşmeden ortaya çıkan ve giderek ekseriyet olabilecek **islamcı-doğucu cenhenin güclerine dayanmak zorunda idi. Bu güçlere dayanmak üzere işbirliğine** itilecekti.

Bu itiliş, bürokratik tarihi mirası taşıyan Birinci Gurubun ve sonra onun dönüştüğü C. H. Fırkası'nın azınlık olduğunu hemen gösterdi. Nitekim Mustafa Kemalci Birinci Gurub'a dahil olanların dahi çoğu cumhuriyetin ilanına karşı idi. İkinci Gurup, dayandığı kitleyi bilerek kuvvetli bir muhalefet yapmıştı. Bu hikaye, önce değindiğimiz gibi, bürokratik İttihad ve Terakki'nin de başından geçmişti. 1908 meşru, dürüst seçimlerinin hemen arkasından «muhalefet çığ gibi büyümüştü».

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçiminde İkinci Gurup'tan kimse namzet gösterilmedi. Serbest seçim yoktu artık. İttihad Terakki'nin «Merkezi Umumi» hakimiyeti, C. H. Fırkası'nda tekrar kurulmuştu. İttihadçılar döneminde, Cemiyet-Zabit içiçeliği vardı. Mustafa Kemal bunun yarattığı rekabeti ve sonuçlarını görmüştü ; zabitler kışlaya sokulmuştu. Fakat, batılaşma hareketleri ile kuşatılmış bir çerçeve içinde zabitler, C.H.P. liderleriyle sıkı bir biçimde bağlı idiler.

İlerde ne zaman serbest seçim yapılmak istenirse, İttihad'çıların ve Birinci Büyük Millet Meclisinin hikayesi bazı değişikliklerle tekrarlanacaktı.

Bu **bürokrat yalnızlığı,** buhranlı günlerde ve iç ve dış sınıf baskıları altına düşülünce, rahatça gözlenebilir. O zaman bir destek yada dayanılacak güç aranır. Bu güç içerde bulunmazsa, dışarda aranır. Mü-

tarekede bazı bürokratların (Halide Edip ve Dr. Adnan Adıvar, Refet Paşa, İsmet Paşa gibi) bir ara **Amerikan mandası** istemeleri bundandır.

Y. K. Karaosmanoğlu, «Politikada 45 yıl» adlı ilginç kitabında, kendisinin yer aldığı Devrim denilen hareket içinde bürokratların yalnızlığını itiraf etmektedir. Karaosmanoğlu, eğer devrimci bir-iki lidere birşey olsa, bütün devrimlerin yokolacağı korkusunu açıkça belirtmiştir.* **Devrimleri Koruma** sloganı da aslında bu yalnızlık korkusundan ortaya çıkmıştı. Devrim denilen şeyler kime karşı korunacaktı? Neden devrimlerin korunması gençliğe bırakılmıştı? Halk nerede idi, köylü efendimiz nerede idi?**. Devrimler, kimler için korunacaktı? Bu sorular şimdi ısrarla sorulmalıdır bence.

Bütün didinmesine rağmen bürokratik yalnızlık, halktan kopukluk (eşraftan değil) neden devam etti cumhuriyette? Osmanlıların son dönemi ile cumhuriyetin ilk yıllarının (Mustafa Kemal dönemi de diyebiliriz bu yıllara) bir farkı vardı. Osmanlıların son döneminde emperyalizm, madenlere, demiryollarına, çeşitli tekel alanlarına, kamu hizmeti denen çeşitli işletmelere yabancı sermayenin temsil ettiği üretim ilişkileriyle girmişti. Emperyalizmin kaçınılmaz bir sonuçu olarak Düyunu Umumiye İdaresi çeşitli ekonomik kaynaklara ve politikaya el atmış bulunuyordu. Savaş emperyalizm ile Anadolu halkı arasındaki çelişkiyi **geçici** olarak çözmüştü. Çözüm geçici yada eksik idi. Yani meseleyi temelinden çözmemişti. **Gavur askerini denize dökmek milliyetçilik için bir şarttı, giderek yabancı firmaları millileştirmek de şarttı. Fakat bunlar yeterli şartlar değildi.** Milliyetçiliğin,

* Bu korku yada endişeyi Kılıç Ali'nin İstiklal Mahkemeleri hatıralarında da bulabiliriz.

** Onlar cahil (?) kabul edilecek ve harf devrimi gelecekti.

tamamlayıcı başka şartları da vardı. Çünkü, nasıl oluyordu da temel çelişki, şimdi yine Anadolu halkı ile emperyalistler arasındadır. **Bu çelişki, tekrar nereden çıkmıştı ortaya? Bunun sebebi, Cumhuriyet döneminde üretim ilişkilerine daha doğrusu mülkiyet ilişkilerine esastan dokunamayan yönetimdir.** Aslında dokunmak istemiyordu bürokratlar.*

Tanzimat ve Meşrutiyet bürokratı, Osmanlı mülkiyet sistemini değiştirmiş, ayan ve bürokratın serveti müsadere edilemez olmuştu. Ve miri topraklar üzerinde ayan yada eşrafın fiili tasarrufu, köylüler aleyhine mülkiyete dönüşüyordu. Bu arada bürokrat kendine has yollardan servet sahibi olabiliyordu. Suyun başında idi. İmparatorluk sadece dıştan paylaşılmıyordu; içerden de paylaşılıyordu! Bürokrat kendine de akan servetin akış biçimi karşısına çıkamazdı. Kısaca, bugün tekrar aynı çelişkinin ortaya çıkmasının sebebi, asıl devrim ve düzen değişikliği sağlayacak yoldan, yani ekonomik yapıdan yeterli biçimde geçememektir. Düzen temelinde ve ona bağlı değerler sistemiyle değişmiş miydi? Hayır. Öyleyse Kurtuluş Savaşı tamamlanmamıştı. İkinci bir kurtuluş savaşı değil, başlayanın tamamlanması söz konusudur Türkiye'de!

Bu koşullar altında 1923 İzmir İktisat Kongresi yapıldı. Burada, hiç bir anlamlı yenilik yoktu. Bürokrat - ayan kalıntısı - eşraf işbirliği gözükmektedir. Bürokratların işçileri küçük bir denge unsuru olarak kullandıkları dikkati belki çeker.**

---

* M. Kemal Atatürk'ün, ölümüne yakın Dolmabahçe Sarayı'nda yaptığı vasiyetname ile hazineye ve C.H.P.'ne ve cüzi bir miktarını da bazı yakınlarına bıraktığı büyük bir serveti olmuştu. Bunlar arasında 154.729 dönüm arazisi, 51 adet binası, çeşitli fabrikaları, hisse senetleri, çok sayıda hayvanları sayılabilir. (Fethi Naci, Atatürk'ün Temel Görüşleri, M. Leventoğlu, Atatürk'ün Vasiyeti). Bu büyük mülkiyetten anlaşıldığı gibi, M. Kemal, mülkiyet düzeninde anlamlı bir değişikliği öngörmüyordu.

** Gündüz Ökçün'ün 1923 Kongresini yazması değerli bir hizmettir.

17 Kasım 1925'de yeni bir parti kurulacaktı. **Terakkiperver Fırka.** Bunun kurucu ve yöneticileri, önce de değinildiği gibi, Mustafa Kemal'in Birinci Gurubu'nun paşaları ve bazı İttihad Terakki'ci bürokratlardı. Bu fırka, C. H. Fırkası'na karşı, seçimlerde rey alabilmek için, kabuğuna çekilmiş, kendini savunmak için eski değerler sisteminde melce bulmuş tarihi islamcı-doğucu halk cephesini kullanmak zorunda idi. Bunu, Osmanlı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mirasını (Prens Sabahattin'in görüşünü) taşıyarak yapacaktı. Ve dikkate değerdir ki, bürokrat eski İttihad'çılar bu yoldan herhalde rahatsız olmamışlardı. Bu arada eşraf ile işbirliğine de mecburdular. Özellikle İstanbul basını fırkayı hararetle destekliyordu. Tarihi batıcı bürokrat akımın temsilcisi C. H. Fırkası, yalnızlığa düşecekti. Eğer Terakkiperver Fırka, zamanla örgütünü bütün ülkeye yayarak genel seçime girebilse idi, iktidara gelirdi. Ve bu iktidar üretim güçlerini geliştirmek isteyen eşrafın iktidarı olurdu. **Şüphe edilmesin C. H. Fırkası içindeki büyük eşraf da hemen partilerini değiştirirdi.** Yada en azından ailenin bazı unsurları yeni partinin yönetimine katılırdı. Daha sonraki parti deneyleri bunu göstermiştir.*

Fakat Doğuda Şeyh Sait İsyanı başladı. İsmet Paşa başbakan oldu. Meşhur **Takriri Sükun Kanunu** çıkarıldı. İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu. Muhalefet susturuldu. Terakkiperver Fırka, Takriri Sükun Kanunu'na dayanılarak ve gericilik yaptığı iddiası ile henüz altı aylık bir kuruluş iken kapatıldı (5 Haziran 1925).

Yeni bir deney daha yapılacaktı. Takriri Sükun

* Bu tutumu borsalarda karşı bir işlem ile riskten kurtulma yada azaltmak için başvurulan yola (Hedging) benzetebiliriz.

ile tenkitler susturulmuştu. İ. Paşa ve hükümeti güya rahat idi. Aslında ülke çapında memnuniyetsizlik vardı. Bunun üzerine Serbest Fırka deneyi yapılacaktı. Bu M. Kemal'in bir deneyidir. Kuruculardan biri lider Fethi Okyar'dı, Genel Sekter Nuri Conker'di, ikisi de M. Kemal'e çok yakındı. Ahmet Ağaoğlu ve şair Mehmet Emin Yurdakul da kurucular arasında idiler. Kuruluş tarihi 12 Ağustos 1930'du. Görüşler, yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, İkinci Gurubun, Terakkiperver Fırka'nın mirasını taşıyordu. Bürokratik C. H. Fırkası'na karşı seçim için yine eski tarihi cepheye dayanılacak yada o cephe kullanılacaktı. Sonuç farklı olmadı. Parti «çığ gibi büyüyordu», yeni fırka serbest bir seçimle C. H. Fırkası'nın elinden iktidarı alabilirdi. Doğudaki dini kisveli olaylara İzmir ve Balıkesir'de yeşil bayrak olayları da katılınca Fethi Okyar partisini 18 Aralık 1930 tarihinde feshetti. Buna oyun demektense, bürokratik bir deney demeyi tercih ediyoruz. Olayların içinde olan Kadro'cu Y. K. Karaosmanoğlu sonraları Fethi Okyar ile yaptığı konuşmayı şöyle veriyor :

Fethi Bey, «Nasıl düşünebilirsiniz ki, ben başında Gazi Paşa'nın bulunduğu bir parti iktidarını devirip onun yerini almak hevesine kapılabilirim?» derdi. Gene o konuşmalarımızda, Fethi Bey, Meclis'teki tartışmalara konu teşkil eden hadiselerin bir tertip eseri olduğu kanaatini yada sanısını, üstü kapalı bir tarzda ifade etmekten çekinmezdi. Hazin hazin gülümseyerek, «İtiraf ederim ki, ben bu işte gafil avlandım; bir tuzağa düşürüldüm» derdi.*

Y. K. Karaosmanoğlu bu konuda çok ilginç bir iddiada daha bulunuyor. Şöyle ki,

«Şu halde, öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken yukarıda tahmin ettiği-

* Politikada 45 yıl.

miz niyetlerden başka, o keskin «intuition» kudretiyle sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu zehabına düşmüş bulunan Halk Partisi'yle hükümeti uyarmak istemişti.

Ayrıca Ş. S. Aydemir de 5 Mart 1969 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Serbest Fırka'ya değinirken şunları söylemektedir :

İşte Serbest Fırka'yı kurmaya davet edilen, daha doğru su zorlanan bu Fethi Bey'dir. Son vazifesi Paris Sefirliği idi. Oradan çağırılır ve Serbest Fırka kurdurulur. Mustafa Kemal'in bu gayretinde, sanki İsmet Paşa'ya karşı bir diğer şahsiyet çıkarılmak ve İsmet Paşa'yı iktidarda, yalnız ve temelli bir başvekil bırakmamak gibi duygu sezilir.

Kim, kimi, kimden kurtaracaktı?

Serbest Fırka, nihayet, birtakım temaslar, karşılıklı taahhütler, hulasa bir bakışta kardeşçe kombinezonlar içinde kurulmuştur. Ama kabul etmek doğru olur ki, bu tecrübede hem İsmet Paşa, hem Fethi Bey gönülsüzdürler. Ne ise iş yürür. Muhalif fırkanın azalarını bile Mustafa Kemal tayin eder. Mustafa Kemal'e göre, herşey kardeşçe cereyan edecektir. Ve arada bir anlaşmazlık çıkarsa, «İşte gene bu sofrada, böylece, karşı karşıya oturacaklar ve Mustafa Kemal onlara :

— Sen ne dedin.

— O ne dedi,

diye soracak, bütün anlaşmazlıkları çözecektir? Serbest Fırka siyasi mücadele sahnesine, işte bu hava içinde salınır...

Ama ne var ki, Mustafa Kemal'in de düzenleyebileceği ve düzenleyemeyeceği şeyler vardır :

Fethi Bey arkadaşları ile parti teşkilatı için seyahate çıkar. Ve daha ilk merhalede, herşey allak bullak olur. Mesela ilk merhale olan İzmir'de, «Fethi Bey geliyor» diye yer yerinden oynar. Daha 8 yıl önce başta Mustafa Kemal'in kumandasında düşmandan kurtarılan İzmir'de halk dalga dalga Fethi Bey'in, neredeyse ayaklarına kapanır, haykırırlar :

— Kurtar bizi, kurtar!

Hattâ bu karışıklıkta bir polis kurşunu ile vurulan bir yavruyu kucağına alan yaşlı bir baba, bu kurbanı getirir, Fethi Bey'in ayaklarına serer :

— Bu ilk kurbanımız, ama daha kurbanlar lâzımsa vereceğiz, fakat bizi kurtar, diye inler. Meydanda gözyaşı selleri çağlar. Her tarafta bir takım resimler yırtılır, parçalanır...

Halbuki Fethi Bey, halk için bilinmeyen bir adamdır. Ve sonra, kim, kimi, kimden kurtaracaktı? Bu İzmir, daha sekiz yıl evvel, düşman işgalinden kurtarılmadı mı? Ve bu şehri kurtaranlar, şimdi bu halkın :

— Bizi onlardan kurtar, dedikleri değiller mi? O halde sekiz sene içinde ne oldu? Bu gözyaşları, bu kurbanlar niçin?.

Hulasa yeni parti başkanı ve arkadaşları, daha ilk adımda yılarlar ve bu işte, ya bir yanlışlık, yada bir uğursuzluk vardı.

■ DEVLETÇİLİK (İlkel Birikim)

Cumhuriyet bürokratı, gerçekten de üretim ilişkilerinde anlamlı bir değişiklik getirmedi. İttihad Terakki okulunun yeni koşullar altında sadece bir devamı oldu. Nitekim harpten sonra Birinci İsmet Paşa Hükümeti'nin demiryolları meselesinde gayet ilginç bir tutumu vardır.

«**Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu**» davası ortaya çıkarıldığında, İsmet Paşa'nın başında bulunduğu «Hükümet bu demiryolunun eskisi gibi Alman kumpanyasının tasarruf ve idaresinde bırakılmasını, milletvekillerinin büyük bir kısmı ise devlet tarafından satın alınıp işletilmesini yani bugünkü deyimiyle millileştirilmesini istiyordu.*»

İsmet Paşa'nın daha sonra devletçiliği savunması da garipsenecek bir olay değildi. Çünkü :

a) Lider bürokratlar subaylıktan gelmiş oldukları için savunma ihtiyacı için çeşitli tesisleri kurmak gerekliliğini kabul ediyorlardı.

b) Üretim güçleri gelişemiyor, ekonomi, durgun-

* Politikada 45 Yıl.

luk ekonomisi halini sürdürüyordu. Ayrıca Batıdaki meşhur 1929-33 buhranı Türkiye'yi de etkilemişti. Halkın büyük kısmı için yoğaltım (tüketim) malları kıtlığı devamlı olarak vardı.

c) 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin ışığı altında, 1925 de kurulan **Sanayi** ve **Maadin Bankası**'nın ve 1927 de çıkarılan **Teşviki Sanayi Kanunu**'nun özel girişim alanında tanıdığı bir sürü kolaylık ve önceliğe rağmen bir gelişme olmamıştı. Yerli kapitalistleri yetiştirebilmek için devlet daha radikal hareket etmeli ve bazı kuruluşları ortaya çıkarmalıydı.

d) Devlet, artan nüfusu, Osmanlılarda olduğu gibi, istihdam etmek zorundaydı.

e) Bürokrasi kendini güçlendirmek ihtiyacıyla da devlete ait bazı üretim araçlarını, kurumları geliştirmeliydi ve bunları kontrol etmeliydi. Bu yoldan destek sağlanabilirdi.

Bürokrasi, kendini kime karşı güçlendirecekti? İkinci Gurup'un, Terakkiperver Fırka'nın, daha sonra Serbest Fırka'nın, v.s.nin dayanağı hattâ istismar edeceği islamcı halk cephesine karşı!

Özet olarak diyeceğiz ki, bürokratlar artık, **tarihi bürokratik güdü ile Türkiye'de ilkel birikimin yolunu buluyorlardı.** C. H. P. devletçiliğinin temel itici sebebi budur.

Aşağıda C. H. P. ileri gelenlerinin devletçilik üzerine yaptıkları temel tanımları verelim.*

Altıok'çu C. H. P. Genel Sekreteri Recep Peker, devletçiliği şöyle tanımlıyor :

«Ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla beraber yapılması lazım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramıyacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerini devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz. Dev-

* Bunları Korkut Boratav'ın «Türkiye'de Devletçilik», Bilsay Kuruç'un «İktisat Politikasının Resmi Belgeleri»nden aldım.

letçilik aleyhine söylenen fikirlerden biri de devlet müdahalesinin... serbest çalışmayı tazyik ettiğidir. Fakat... lüzumlu yerinde devlet müdahalesi olmadığı zaman diğer harici şartların hem kazanmak isteyenleri hem de memleketin bütün hayatını tazyik edeceği (de söylenebilir)... Fırkamızın devleti yapıcı... idare edici..., tanzim edici bir... unsur... kabul ediyor. Bir siyasi fırkanın... iktisadi faaliyetlerin tanziminde mesul olmaması kolay... bir günlük siyaset olur. Fakat biz... vatana şefkatli bir istikbal hazırlayabilmek için devletçilik yükünün mesuliyet(i)... altına girmekte isabet görüyoruz. Fırkamız serbest ticaretin ve normal çalışan sermayenin dostudur.»

Celal Bey İktisat Vekili olarak mesai arkadaşlarına 12. IX. 1932 tarihinde gönderdiği tamimle iş aleminde doğmuş endişeleri dağıtma amacını gütmektedir. Tamimde, «serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine (cevaz yoktur...) iktisadi... Saha(da)... fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletin yahut milli iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyle... yapılacak sayısız işler vardır... Bu milli kuvvetlerin... arasında ahenk temin etmek (lazımdır)» denilmekle beraber yeni bir şey söylenmemektedir; ancak bunların söylenme zamanı dikkate alınırsa, devlet işletmeciliğini özel teşebbüs aleyhine genişletmeğe mahal olmadığı ileri sürülmek istenir gibidir.

Devletçiliğin liberalizm ve sosyalizmle mukayesesi M. Kemal tarafından şöyle yapılıyor: «Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik... sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin... manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini... esas tutmak,* fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şey yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadıyatını Devletin eline almak... Devlet... hususi teşebbüsle yapılmamış olan

---

* Nitekim bundan ilhamını alan C.H.P., 1931 yılı 10 Mayısında yapılan üçüncü Kurultayında Parti Programının 1 inci Maddesinin d fıkrasında, kabul ettiği Devletçiliği şöyle tanımlıyor:

Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde - bilhassa iktisadi sahada - devleti fiilen alâkadar etmek mümkün esaslarımızdandır.

şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve ... muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol... liberalizmden başka bir sistemdir.»

İstanbul mebusu General Refet Bey, devletçiliğin anayasaya bir devlet ilkesi olarak geçmesine şu sebeple itiraz ediyor: «Belki bugünün zaruretleri devam etmeyecek,... yarın değişecektir... Bizi devletçilik yolunu aramağa sevkeden... şeyin, burada kemali cesaretle... reyimizi kullanmağa sevkedecek kadar müsbet olduğuna kani değilim.» İzmir mebusu Halil Menteşe ise aynı mahiyette itirazda bulunduktan sonra şu soruyu sormaktadır: «Liberal... bir vatandaş... propagandaya başlarsa şekli devleti tebdil cürmüne tasaddi etmiş diye... onu polis yakalayıp da mahkemeye verecek midir?» Bu soruya Teşkilatı Esasiye Encümeni Reisi Şemsettin Günaltay'la Recep Peker'in verdikleri cevaplar, bilhassa anayasa hukukumuz bakımından önemli olsa gerektir.

Günaltay diyor ki : «Bir liberal çıkıp liberalizmin esaslarını... müdafaa... edemeyecektir. Teşkilatı Esasiye Kanununa muhalif bir hareket nasıl bir cürüm ise (devletçiliğe...) muhalefet aynı şekilde cürüm sayılacaktır». Peker ise bu hususta şunları söylüyor: «Devletçiliğin nakızı olan liberallik... lehine hiç bir faaliyet yapılamayacaktır... bugün liberalizm ya çökmüş, yahut da... can çekişmektedir... Türkiye Devletinin hayatı için liberalizm... çok zararlı bir unsurdur... Liberalizm... bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara istismar ettirmeye açık bir kapı demektir».

«İktisatta devletçilik siyaseti, bana herşeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni nizamın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, herşeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçiliği, biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk.» İnönü :

«Biz iktisatta devletçiliği, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müsbet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir noktai nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müsbet ve en müessir vasıta sayıyoruz. Memleketin

muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vesaiti devletin yardımcı mezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilir. Asır, çok amansızdır ve seneler geçtikçe, zamanın insafsızlığı azalmıyor; her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vesait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkanlarıyla bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir.

«Bu kısa hülasalarım, iktisatta devletçilik siyasetini, ne kadar inanarak takip ettiğimizi ifade eder ümidindeyim.

Devletçiliğin memleket iktisadiyatı üzerindeki faydalı tesirlerinin ekseriya kafi derecede fark edilmediğini görüyoruz. En serbest zannolunan bir sanat ve ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Su başında olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum ve sonra «serbest meslek»in «devletçilik»e rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum.

Devlet, ancak ferdin yapamıyacağı şeyleri yapmağa çalışmalıdır nazariyesi basiretle mütalaa olunmalıdır. Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şayanı arzudan da fazla birşey, lazım birşeydir.

Devletin sanayiini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtları ve imkanlarıyla bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en mühimidir. Gelecek on sene zarfında, ümit ederim ki, Türk devletçiliği memleketteki eserleri ve milletlerarası tesirleri ile iktisadiyatta devletçilik anlayışının en mütekamil, en ilmi bir şaheseri olarak zikredilecektir.»

Yukarki ifadelerde durumu belirleyici şu özellikler var:

a) Özel girişim **yetersiz**dir. Onun gelişmesi devletçiliğin gelişmesine bağlıdır o halde,

b) İkisi **tamamlaşmaktadır.**

c) Özel ve devlet kesimi arasında **rekabet** için **sebep yoktur.**

Nitekim Başbakan İ. Paşa'nın Kadro dergisindeki makalesinden aldığımız bölümün son iki paragrafı,

bunu gayet açık olarak göstermektedir. Başbakan İsmet Paşa açıkça suyun başında olarak kendi gözlem ve deneyleriyle, üzerine basarak diyor ki, devletçi hareketlerle özel (serbest) teşebbüs arasında bir **rekabet değil tamamlaşma** vardır. Öyle ki, en özel (serbest) sanayi ve ticaret dahi devletçilikle birlikte olabilir. Yoksa birbirinin yerini almaları söz konusu değildir. Kısaca, en serbest denilen teşebbüs sahipleri (?) devletin himayesinde yetişmelidir. Burada yeni bir görüş yoktur. Bu görüş, 1902 Jön Türkler Kongresi'ndeki bölünme ile kurulan Terakki ve İttihad Cemiyetinin (sonra İttihad ve Terakki) görüşüdür. Çekirdeği Osmanlılarda 18. yüzyıl başında ortaya çıkmıştır. Gerçekte öyle mi olmuştur devletçilik?

Burjuva sınıfı, batıda aşağıdan yukarı gelişen, kârlılık ilkesine göre yönelen bir sınıftı. Gerçi, merkantilist ilkel birikimde yeni keşfedilen kıtaların yağmasının, esir ticaretinin rolü vardı. Fakat buna itiliş dahi kârlılık hesabına dayanıyordu. Türkiye'de, **devletçilik yoluyla da belki ilkel bir birikim söz konusu edilebilir.** Bu, **devletin el koyduğu artık üründen özel kişilere yapılan servet transferidir.** Yeni bir iç yağma yada talanla bu olmuştur. Servetler bir iki işlemle adeta kapılmıştır.*

Devletçilik istihdam edici olurken, kaynakların hesapsız kullanılışı ile bazılarını süratle zengin yaparken halkın sefaletini de artırıyordu. Düzen içinde,

* **Devletçiliği savunan kadrocularından Y. Kadri Karaosmanoğlu devletçilik uygulamasını şöyle anlatıyor:**
"Fakat, bu iktisadi ve sınai gelişme hareketimiz öylesine «irrationel», öylesine başıbozuk bir tarzda kalmış ve araya işten anlamaz yada kendi çıkarlarından başka birşey düşünmez komisyoncu, anaforcu bir takım tufeyli unsurların karışmasıyla kurulan fabrikalar, yapılan tesisler o kadar pahalıya mal olmuştu ki, uzun bir süre, millet bunların yalnız yükünü hissetmekle kalmıştır.
Bu şarkvari iş ve teşebbüs hareketleri böyle alıp yürürken, öte yandan halk ise ne şekerin tadını tadabilmekte, ne de sırtını bir yünlü kumaş parçasile örtebilmekte idi."

kişiler elinde, **birikimin tek yolu adeta bu hesapsızlık idi. Özel birikim için gerekli ve rasyonel bir yoldu bu!** Türkiye'de, iş adamları (affairiste)ler'in yağma yoluydu bu. Fakat değirmenin suyunun nihai kaynağı nerede idi? Bu yük, kimlerin sırtında idi? Bunu gizlemek sanki bürokratik devlet adamlığı mıydı?

Cumhuriyetin ilanının 19. yılı için hepimize okullarda ezberletilmek istenmiş «Onuncu Yıl Marşı» vardı (?). Bu marşta Türkiye toplumunun **«İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle»** olduğu iddia ediliyordu. Bu bürokratların bir ideali gibi idi.* Fakat uygulanan devletçilik politikası, sınıflaşmaya yol açan, onu süratlendiren bir politika idi.

Özel elde birikim, belli bir seviyeye gelinceye kadar, devletçilikle birlikte oldu. Fakat aşağıda değinileceği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonunda, özel kesim-devlet kesimi **tamamlaşması** yanında, bazı alanlarda iki kesim arasında **rekabet** de başlayacaktı. Bu, İ. İnönü'nün devletçilik tanımına hiç uymuyordu. Fakat Devletçilik artık yoğun bir biçimde eleştirilecek ve bu eleştiriye C. H. P.'liler de katılacak ve hiç bir C. H. P.'li artık devletçiliği istekle savunamayacaktı. Bu, yeni özel birikimin, dış müttefikleriyle birlikte sanki yeni emirleri gibi idi. Buna aşağıda Demokrat Partiye değinirken tekrar geleceğiz.

Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın kahraman bir askeri olan M. Kemal Atatürk, Müdafai

---

* Sabiha Sertel, "ROMAN GİBİ" adlı eserinde şöyle anlatıyor:

"Bir gün Türk Ocağı binasında yapılan bir toplantıda, anayasa komisyonunda üye olan Ağaoğlu Ahmet Bey'e, sınıfsız toplumdan ne anladıklarını sordum. Cevap verdi:

— Onu ben de anlumadım. Türk milleti bir bütündür. Ama içinde sınıflar vardır. Sınıfsız bir toplum ancak sosyalist rejimde olur. Oysa biz, sosyalist bir anayasa yapmıyoruz. Sosyalist bir cemiyet kurmuyoruz. Bizim hazırladığımız tasarı özel mülkiyetin korunması, serbest rekabet, ticaret serbestliği esaslarına dayanıyor. Bu liberal bir anayasadır. Şimdiye kadar yazdığımız maddeler bu temele dayandı. Şimdi bize devletçilikten bahsediyorlar. Sınıfsız toplumdan söz açıyorlar. Devletçiliğin anayasaya girmesini istiyorlar.»

Hukuk Cemiyeti'nden gelen C. H. Partisi'nin ülke ölçüsünde bir azınlık partisi olduğunu (Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka deneyleriyle) gördü. Ayrıca, daha başlangıçtan beri gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olduğunu da bir ilke olarak kabul etmişti. Fakat bunu sağlayacak geçerli, tutarlı ve devamlı yolu bulamadı. Meyus ve yalnız öldü. Genellikle, birbirlerine rakip olan ve devamlı kuşku içinde bulunan bürokratlar yalnız adamlardır. Nitekim M. Kemal ölürken kendisile en karşıt durumda olan kimsenin, vaktile en yakın gözüken çalışma arkadaşı olduğu muhakkaktır.

Cumhuriyet tarihinde gelişme ile C. H. P.'nin yalnızlığını ve emperyalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendine açık kapıdan kolayca Türkiye'ye girmesini kolaylıkla açıklayabiliriz.

a) C. H. P. serbest seçim yapmaksızın iktidarda kaldığı sürece, İmparatorluğun ayan kalıntısı yada eşraf, bürokratlarla çatışır gözükmeyecekti. Mülkiyet düzeni bakımından aslında aralarında fark yoktu.

b) Eşraf (doğu için daha çok ağalar da denilebilir) ile küçük toprak sahibi ve topraksız köylüler arasındaki çelişki, yaygın bir açık seçiklikle ortada değildi. Bu piyasa için üretim yaptıran büyük toprak sahiplerinin bulunduğu bölgeler dışında tam bir gerçek durumdu.

Çelişkinin belirmemesinde, bir yanda üretimin ilkelliği veri alınırsa, bürokratik devletin rolü önemliydi. Çünkü :

aa) Devlet harcamalarının ana kaynağı, (cılız sanayi ve maden kesimi ve işçilerini bir yana bırakırsak) köylülerin yarattığı gelirdi (Ürün yaratmayandan alınan vergiler, bu gibi guruplara geçen artık üründen transferdir). Demek ki, yük, milli ürünü

yaratanların üzerine gelip yıkılıyordu. Yol vergisi bir semboldü.

bb) Bürokrat. tarihi Osmanlı geleneği içinde, batı kurumlarını, batı kültürünü, batı yaşantısını, halka zorla kabul ettirmeye çalışıyordu. Hem de kitlelere birşeyler vermeden. Bunlara devrim deniliyordu. İşte bu son iki sebep bürokrat-halk çelişkisini birinci plana getiriyordu. Ve böylece genellikle köylü, eşraf geçici de olsa aynı cephede yer alabiliyordu.

c) Özellikle, yapılabilen devletçilik, genel olarak, ticaret ve tefecilik alanını da elinde tutan eşrafın ve su başında bulunan bazı bürokratların elinde ilkel birikimin sağlanmasında asıl rolü oynamıştı. Devletçi harcamaların ayrıca sebep olduğu enflasyonla da bu birikime katkıda bulunulmuştu.

Ayan kalıntısı yada eşraf savaşın kazanılmasında ve sonra bürokratla birlik olarak gözükmüştü. Savaşla topraklar kurtulduktan sonra, iktidara bürokratlarla katılmakla özel ellerdeki topraklar daha genişleyecekti. Bunun iki kaynağı vardı. Biri, Türkiye'yi terkeden Rum ve Ermenilerin toprakları; diğeri de miri topraklardı. Hâlâ temel üretim aracı durumunda bulunan büyük toprakları elinde tutanlar ve bunlarla beraber gittikçe gelişen ilkel birikimle sermayeye sahip olanlar, artık politik iktidarın da kendilerinin olması lazım geldiğini gösterecekti. Göstermeliydi. Çünkü bu sınıfın elinde mevcut üretim araçlarının emniyetinin sağlanması ve daha da geliştirilmesi için politik iktidara sahip olmalıydılar. İktidar olarak gerekli kararları almalıydılar. Bu kararlarıyla özel üretim araçlarının gelişmesine açık ekonomi kuralları uygulanmalıydı; engelleri kaldırılmalıydı. Esasen, yukarda değindiğimiz gibi, artık özel kesim devlet kesimi ile yer yer rakip hale geliyordu. Dev-

letçilik aleyhine devamlı eleştirme yapılıyordu.*

Bu gelişme içinde C. H. Partisi'ne bir yol açılıyordu. Toprak reformu, reform yapılabilse, büyük toprak sahipleri ile köylü arasındaki gücü bölecek bir hareket olurdu. C. H. Partisi yöneticilerinin meseleyi bu açıdan görüp görmediklerinden emin değilim. 1945'de bir toprak reformu meselesi ortaya çıkmıştı. Bu çok ılımlı bir reform deneyi yada provası idi. Sonuç ne oldu? Yukarda açıkladığımız gelişme içinde, sonuç Demokrat Parti'nin kuruluşu oldu.

Büyük toprak sahipleri için bir dış tehlikenin söz konusu olmadığı ve ilkel birikimin önemli olduğu bir dönemde, C. H. Partisi bürokratları, başlıca üretim araçları sahiplerinin karşısına çıkıyordu. Fakat öyle bir zamanda çıkıyordu ki, harp içinde faşizm paraleline de düşebilen bürokratlar, artık faşizmin yenilmiş olduğunu görüyorlardı. İlkel birikime sahip olanların karşısında bürokratik politik güç eriyordu. Devletçilik devamlı kaçınılmazlığa rağmen, savunulamaz halde idi. Kısaca bu ortamda C. H. Partisi temel üretim aracı olan toprağın büyük sahiplerinin karşısına çıkmıştı. Bu hal, yukarda verdiğimiz bürokratik davranışlardan birinci hale uymaktadır.

Fakat C. H. Partisi bürokratı, bu toprak reformu deneyinde yenildi.

Seçimler nisbeten serbest olacaktı. Seçim işe karışınca, bürokrat'a muhalefet çığ gibi büyürdü. Nitekim, tarihi doğucu - islamcı cephe'ye dayanacak, onu kullanacak yeni parti, önceki örneklerde olduğu gibi «çığ gibi» büyüyecekti.

Dolar diplomasisinin sihirli havası Türkiye'yi de sararken, bu arada petrol firmalarının bir müşaviri

* İlerde Demokrat Parti döneminde devletçilik, özel kesim yararına daha iyi kontrol edilecekti. Adalet Partisi döneminde ise, devletçilik uluslararası sermayenin tam koşulları içinde bulunacaktı.

olduğu belirtilen ve kendisine uzman (?) denilen bir Amerikalı geldi Türkiye'ye (1947). Bu Mr. Max Veston Torhnburg idi. Mr. Thornburg çeşitli çevrelerle temas etti. Türkiye kalkınması üzerine bir de rapor hazırladı. Tavsiyeleri, Türkiye'de gelişen liberal eğilimlerle dolar diplomasisini bağdaştırıyordu.* Ve bundan sonra halen unutulmuş gözüken fakat aslında bir dönüm noktasını belgeleyen **1948 İktisat Kongresi** İstanbul'da Ticaret Odasında, 1947 de kurulan **Tüccar Kulübünün** örgütlemesi ile toplandı. Burada esas konu güya hükümet tarafından hazırlatılan yeni bir vergi kanunu olarak gözüküyordu. Eski kazanç vergisi yerine modern (batılı ?) bir gelir vergisi getirilmek isteniyordu. Fakat, ilkel birikimin sahipleri ve tüccarın temsilcileri, eski kazanç vergisini savunurlarken, asıl konu devletçilik ve liberalizm üzerine tartışmaya dönmüştü. Kimse ciddi olarak devletçiliği savunmuyordu; hem nasıl savunurdu. Devletçilik batırılırken D. Parti programı, Mr. Thornburg'un tavsiyeleri paralelinde liberal eğilimler ortaya konuyordu. Aslında **D. Parti'ye sermayeci çevrelerin direktifleri veriliyordu.** Sonra D. Parti iktidara geldiğinde buna büyük ölçüde uyacaktı. Bu direktiflerle, üretim güçleri gelişebilecekti. Fakat Batı kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı sonrası direktifleri çizgisinde kalmak şartıyla. Zaten tarihi iç gelişme, **dolar diplomasisi** çizgisine giriyordu. Nasıl ki Tanzimat öncesi Osmanlı koşulları sanayi devrimine geçen Batı kapitalizmine açık idi ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye de Batı'ya, özellikle artık dünya devleti haline gelen Amerika'nın dolar diplomasisine açıktı. İç güçler bunu istiyordu.

* Mr. Thornburg, 1947 yılında görüşlerini Amerikalılara Fortune Dergisi'nde "Turkey, Aid for What?" adlı yazıda açıkladı.

Tekelci Amerikan kapitalizmi, kendi yaşayış koşullarını harpte yıkılmış Avrupa'ya ve az-gelişmiş ülkelere dolar diplomasisi ile kabul ettirmeye başlamıştı. Tekelci kapitalizmin yaşaması basitçe kâr haddinin düşmemesine bağlıdır. Bu,

aa) Kütle halinde ve devamlı üretilen mallara iç ve dış talebin eksilmemesi ile,

bb) Gerekli ilkel madde kaynaklarının **devamlı** sahipliği yada kontrolü ile,

cc) Ve bunu sağlayıcı dış **askeri ve politik** bağlar kurulması ile sağlanabilir.

Devamlı iç ve dış talep nasıl sağlanırdı? Burada basit bir tulumba ilkesi uygulanacaktı. **Yoğaltıcı toplum** için içerde finans tedbirleri alınırken, dışarda da hem ekonomik ve hem de askeri yardım (?), kredi (sermaye hareketleri) yoluna gidilecekti.

Bilindiği gibi, kapitalist tekelci firmaların ürünlerine talebi belli bir seviyede devamlı artırmak için kamu harcamalarının devamlı artması gerekmektedir. Bunun için iki almaşık vardır. Bunlar :

a) Refah devleti ilkelerine uygun olarak, mesela Amerika'da G. Myrdall'ın değindiği Amerika ölçülerinin çok altında yaşayan beyaz-siyah renkli fakir insanların durumunu düzeltici harcamalardır.

b) Silahlanma harcamalarıdır.

Başta Amerika olmak üzere ikinci tür harcamalar devamlı olarak ağır basmaktadır. Harpten bu yana Amerikan bütçesinde, silahlanma harcamaları devamlı artık göstermiştir. Yakın bir deneyle gördük ki, R. Kennedy'nin yukarda söylediğimiz sosyal harcamalar için planladığı «Büyük Toplum» projesine L. Johnson iktidarı 2,5 milyar doları tahsis edemezken, Vietnam savaşı için 30 milyar doları harcayabilmektedir. Bunun sebebi şunlar olabilir :

aa) Silahlanma harcamaları (cıvatadan, otomobil, uçak, gemi, v.s. ye kadar) firmalar için daha kârlıdır.

bb) Sosyal harcamalar kapitalizmin son kalesi Amerika'nın **bireyci kapitalist değerler sistemine aykırıdır.** Onun temellerini çürütür. Yani sosyal yardım harcamaları, kişisel yada özel girişimin yaratıcı gücünü zayıflatır diye kabul edilmektedir.

cc) Şüphesiz Doğu Blokunun büyümesi az-gelişmiş ülkelerin bağımsızlık savaşı vererek kendi ekonomik kaynaklarını kontrol etmeye kalkması da bunda etkili olacaktı.

O halde, dolar diplomasisi birbirine bağlı ekonomik-militer tulumbayı kurmalı, tulumbaya ilk suyu akıtmalı (yardım kredi), sonra sağmak yada sömürmek üzere tulumbayı çalıştırmalıydı. Marshall Planı, ikili anlaşmalar, NATO ve bir sürü Uluslararası kuruluşun temelinde bu tulumba ilkesi vardı.

Tulumba nasıl çalışırdı? Harp sonrasının dünya devletinin durumu yani üstünlüğünün devamlı artışı, birbirinin içinde şu yollardan geçecekti.

a) Amerika ile ticaret. Bu harp içinde kısılmış ihtiyaçları gidermek amacıyla Amerikan kredileriyle Amerika'dan Amerika'nın satmak istediği malları almak.

Bunlar, yoğaltım mallarından yatırım mallarına, silahlara kadar uzanır.

b) Amerikan sermayesi ile yatırımlar (uzun vadeli sermaye hareketleriyle). Bu yoldan :

aa) **Az-gelişmiş ülkelerin,** önce ilkel madde kaynaklarına el atılacak, sonra tekelci kapitalizm paralelinde montaj ve ambalaj firmalarının kurulmasına razı olunacaktı. Sermaye bağımsız ciddi bir yatırıma gidemeyecekti. Yani dış bağlantısı olmayan **önem-**

li bir milli sermaye yada burjuva sınıfı belirmeyecekti. Dünya koşulları, ne geçen yüzyılın rekabet koşullarıydı, hattâ ne de İkinci Dünya Savaşı öncesinin, özellikle ne de 1920'lerin koşullarıydı. Tekelci* metropol firmalarıyla tamamlaşan, yani onlara rakip olmayan firmaların kurulmalarına müsaade edilirdi.

bb) **Gelişmiş, fakat harpte yıkılmış diğer kapitalist ülkelerin** önce sanayiine ve dolayısıyla politik ve askeri hayatına hakim olmaya çalışılacaktı.

c) **Amerika vasıtasıyla milli savunmalar.** Bu yoldan milli savunmayı Amerikan standartları ile değiştirmek ve askeri güçleri Pentagon emrinde merkezileştirmek sağlanacaktı. Bilindiği gibi mevcut koşullar altında, kapitalist İmparatorluğun savunması demokratik ilkelerle olamaz. Pentagon'dan aşağıya bir emir hiyerarşisi kaçınılmaz olacaktı. Bunu subaylar bilhassa bilecektir.

Milli savunmalar da Amerika standartlarına uydurulmaya çalışılınca, ne olacaktı? Orduların giyiminden silahına kadar yapılan harcamalarla, Amerikan tulumbaları, devamlı olarak Amerika lehine çalışacaktı.

Eğitim sistemi de sözünü ettiğimiz tulumbanın bir parçası olarak onunla tamamlaştırılacaktı.

Bütün bunlar kapitalizmin işleyişini bilenler için görülmesi güç şeyler değildi. Fakat Türkiye'de bunları anlatma ortamının yaratılmasına, C. H. Partisi bürokratları engel oldular. Anlatmaya çalışan bir azınlığın ise canına okundu.

Evet, Kurtuluş Savaşına rağmen, **neden** tekrar bağımlı hale geldiğimizin açıkça iddia edildiği bir duruma geldik dayandık?

Dış koşullar böyle bir eğilim gösterirken iç ko-

* Oligopolcü demek, söz konusu durumu değiştirmez burada.

şulların buna ne kadar uygun olduğunu önce açıklamıştık. Harp bitince ilkel birikim ile palazlanmış, artık devletçiliği kendine rakip gören özel sermaye, önce tekelci kapitalizm ile, liberal (?) bir eğilimle ticaret isteyecekti. Her düzen için kaçınılmaz yol, baraj, köprü, liman gibi yatırımlar yapılacaktı (bunlar sanayileşme değildi). İlerde sırası geldiğinde, **önce Batı ile yapılan ticaret ile Türkiye'ye Batı'nın lüks yoğaltım malları büyük ölçüde ithal edilecekti. Böylece, belli gelir gruplarına hayat standardı modeli aşılanacaktı.** Geliri artan bireyler artan gelirin daha büyük kısmını bu gibi Batı sanayiinin lüks ürünlerini almak üzere ayıracaktı. **Bu kârlı harcama sonra montaj sanayii ile sanayileşme modelini kaçınılmaz olarak getirecekti.** Latin Amerika'da, Asya'da, Afrika'da, Orta-Doğu'da böyle oldu. Türkiye'de böyle oldu.

Bu koşullar karşısında Kurtuluş Savaşı nerede kalırdı?. Tekelci kapitalizmin Türkiye'ye kabul ettireceği koşullar Türkiye'de mevcut yeni güçlerle gelişen düzene uyuyordu. Batı'nın emirlerine açık batıcı üretim ilişkileri vardı Türkiye'de. Tanzimattan bu yana yamalı da olsa alınan üst Batı kurumları ve değerler sistemi (ideolojisi), kapitalizme **açık kapılardı.** Batının mezkur **açık kapı diplomasisi** özünde bu idi. Bu değerler sistemi içinde, yapılabilen ilkel sermaye birikiminden daha fazla bir gelişmeye varabilmek, kapitalizmle işbirliğini mecbur kılardı. İsmet Paşa'nın sık sık tekrarladığı bir söz vardır. Bu, Lozan sulh konferansında Lord Curzon tarafından Osmanlı borçları konusu tartışılırken İ. Paşa'ya söylenmişti; **«Siz paraya ihtiyacınız olunca nasıl olsa bize başvuracaksınız»** biçiminde bir sözdü bu. Hazin değil midir ki, bu sözleri söyleyen Paşa'nın C. H. Partisi, 1950'den önce iktidarda iken, dış kredileri alma-

ya başlayan, bazı ikili anlaşmaları yapan parti olacaktı. Bu, artık C. H. Partisi bürokratlarının sindiği, yada devlet yönetiminde, harp sonuna kadar Anadolu'da birikmiş bir miktar sermayenin ve büyük toprak sahiplerinin emrine (uygun dış koşullar altında) girmesi halidir. Bu hal, tasnifimizdeki ikinci almaşığa uyar. Başka çareleri de yoktu bu bürokratların.

Üretim güçlerinin geçici de olsa daha rahat gelişebilmesi için Demokrat Parti iktidarı gelmeliydi. C. H. Partisi'ne karşı içerde C. H. P.'ni savunmayan C. H. P.'lilerin de dahil olduğu bir **«Vatan Cephesi»** vardı sanki. Dış ve iç koşullar uygundu. Muhalefet cephesine dayanan D. Parti'nin propaganda makinesi, bürokratların halkla olan tarihi çelişkisine hitap etmesini bildi. Ondan yararlandı. 1950 Mayısında C. H. Partisini çarparak iktidara geldi.

Tekelci kapitalizmin koşulları içinde, üretim güçlerinde, daha C. H. Partisi döneminde başlayan gelişme hızlandırılınca, bundan özel ellerde birikim hızlanırdı. Fakat toplum açısından bunların gelişmesi sınırlı kalırdı. Bu özel ellerde birikim sürecini enflasyonla bir süre daha devam ettirmek kabildi. Enflasyon da gerçekten özel ellerde birikimi kolaylaştırdı. Dış ticaret kaçınılmaz olarak tıkanırdı; tıkandı da. Yetersiz dövizlerin tahsisi ile ilkel birikim yağması ayrıca devam edebilirdi; etti de. Bir tahsisle aniden milyoner olunabilirdi; olundu da.* Fakat bu mekanizma bazı **gurupları mutlak ve nisbi olarak fakirleştirirdi. Bir kısım bürokrat yönetici namzedi (subaylar dahil), bu fakirleşen guruplara dahildi.**

Emperyalist koşullar içinde kalkınma, kendi tı-

* Bu talanın sürati karşısında zamanın Başbakanı A. Menderes dahi çekindi. Ve ithal Malları Fiyat Kontrol Dairesini kurmak zorunda kaldı. Şüphesiz, mevcut koşullar altında sebepler yerine, bu sadece sonuçlarla uğraşmak olurdu.

kanıklığını kaçınılmaz olarak getirirdi. Türkiye'de getirdi de. Toplumda üretim güçleri artık gelişemiyordu. Muhalefet, özellikle bürokratik C. H. Partisi, başlangıçtan beri inemediği temel meselelere inebilecek değildi. Türkiye'de sol yaşatılmamıştı. C. H. P. bazılarına göre sol'du. Oysa üretim güçlerinin geliştirilmesi açısından bakarsak ve daha büyük kitlelere mutlak olarak birşeyler verebilmeyi dikkate alırsak.* D. Parti daha soldu denilebilir belki. Harpten sonra iki partinin emperyalizmle ilişkilerinde, anahatlarıyla önemli bir fark görülmemiştir. Laik olmak, batıcı olmak yada olmamak, dindar olmak yada olmamak Türkiye'de sol olup olmamaya yetmez.** Batıcılık, laiklik gibi ilkelerle de emperyalizmin emrine girmek kabildir Türkiye'de. Kompradorların büyük kısmının ve bazı bürokratların böyle olduğundan emin değilmiyiz? Aynı şey, islamcı gözüken bazı kimseler için de söz konusu değil midir?

C. H. P. temel meselelerin gözden uzak tutulmasında başlıca rol oynamıştı. D. Parti'nin iktidarda bulunduğu dönemde, C. H. P. muhalefet olarak temel meselelere inemezdi. Yine ancak, sistemi veri kabul ederek iktisadi meselelere üstten dokunabilirdi. Asıl muhalefeti, laiklik-islamcılık çekişmesi halinde bir rejim meselesi (?) ortaya getirerek yapardı; ve öyle yaptı. Bu, tarihi Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratı açısından rejim meselesiydi; Türkiye açısından değildi. Ekonomik temelle bağlantısız rejim meselesinin ne olduğunu biz anlayamıyoruz.

Ekonomik çıkmazdaki D. Parti, Doğu Bloku ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye mecbur oldu. D. P.'nin, bu arada, kendisine dayanıp, kullandığı halk cep-

* Her ne kadar servet farkları nisbi olarak artmış ise de...

** Halen Türkiye'de kendilerine islamcı sosyalist denenler de vardır.

hesinden **«Vatan Cephesi»** hareketini ortaya çıkardığı görüldü. Bu çok geç kalmıştı; örgüt haline gelemezdi. Ekonomi ve D. P. iniş safhasında idi.

Esasen, tekelci kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada, onun koşulları içinde, D. P. iktidarının uzun süreli bir şansı yoktu (şimdi de AP'nin olmadığı gibi). D. P.'yi iktidardan, sanıldığı gibi, aslında C. H. P.'nin muhalefeti düşürmemişti.' D. Parti, başlangıcı kendisinden önce C. H. P. iktidarında açılan yolda gelişen iç üretim güçlerine dayanarak ve onların daha da gelişmesi için izlenen ve kaçınılmaz gözüken politikadan dolayı düşmüş; yada düşürülebilir hale gelmişti. Fiilen ise, bürokratik batılaşma akımının şartlandırıldığı, fakat izlenen politikanın fakirleştirdiği bürokratların subay kanadından bir gurup tarafından düşürülmüştü.

27 Mayıs'ı yapanlar da ülkenin ikiye bölünmesi tehlikesi karşısında **«Devleti Kurtarmak»** isteyenlerdi. Kurulan komite adını birlik kelimesinden aldı. **Milli Birlik Komitesi,** Batı değerler sistemini benimsemek isteyen tarihi bürokrasinin bir devamı idi. Bürokratlar gelişen yerli güçler karşısında kendi varlığını savunmak istemişti. D. Parti döneminde mutlak fakirleşmeye uğramışlardı. Dış ve iç ekonomik çıkmaz D. Parti'yi mağlup etmişti. Bundan yararlanıldı. **Dengeci bir Batı anayasası lazımdı.** Sağlam kazık anayasa idi. Hukukçu profesörlere anayasa ısmarlandı.

Sonuç olarak, batının emperyalist ülkelerinde, içi ve dışı sömürerek varılmış tarihi bir üretim güçleri seviyesinde, yerli sınıflar arasında nisbi bir dengenin gereği olarak belirmiş «Refah Devleti» anayasaları ilkelerine uyularak bir anayasa ortaya konuldu. 27 Mayıs hareketinin önemi bu anayasadadır. Fakat bu anayasa ile Batı'dan yeniden getirilen bazı ku-

rumlar aa) bir yandan denge sağlayıcı olurken, öte yandan da bb) C. H. P. ve D. P. devrinde **bir ara gelişmekte olan üretim güçlerinin alışılan yolda gelişmesini engelleyecekti.** Temelinde **kapitalist olan bir yoldan gelişme** yada **birikim istendiğinde,** bu **engelleme kaçınılmaz olacaktır.**

Alışılagelen özel birikimi engeller gözüken başlıca kuruluş, **Planlama Teşkilatı**'dır. Yeni anayasanın getirdiği **Planlama,** anayasanın **sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yapılıp yürütüldüğünde, gelişme hızı yüksek olamayacaktır.** Dengeci Anayasa, dengeci bir **bürokratik plan** görüşü getirecekti. Bu anlamda plan partilere oy kaybettirirdi de. Nitekim ilk planlama uzmanları, anayasa ilkelerine uygun bir plan yapmışlardı. Sosyal adaletçi bir vergileme ile araç sağlamaya kalktıklarından İ. Paşa Hükümeti ile çatıştılar.* N. Kaldor, o zaman, resmi istatistiklere göre 25 milyar lira civarında bir gelir yarattığı söylenen tarım kesiminden 2 milyar (üretimi teşvik edici) bir vergi alınabileceğini, fakat politik endişelerle bunun 1 milyar liraya indirilebileceğini salık vermişti. Plancıların, tarım kesiminden 500 milyon lira kadar bir vergi teklif etmelerine karşılık hükümet 50 milyon civarında bir tekliflc geliyordu. Anlaşma olmadı. Plancılar istifa ettiler. C. H. P., açıkça esrafın karşısında değil, paralelinde idi.

Dış kapitalist koşulların izni ile geliştirilmek istenen üretim güçleri gelişebilirdi. Fakat bu, anayasanın dengeleyici, fakat birikimi azaltıcı, hattâ engelleyici ilkelerini **fiilen** atlamak yada değiştirmek zorunda kalarak yapılabilirdi. A. Partisi bu işi fiilen daha ustalıkla yürütebilecektir. C. H. P. ise, bir yan-

* Plancılar hazırlanan planın kendi kafalarındaki plan olmadığını Başbakan İsmet Paşa'ya söylemişlerdi de.

dan refah devleti ilkeleri ve araçları içinde bürokratik etki ile anayasaya bağlı kalmaya çalışır gözükecektir. Fakat C. H. P. öte yandan, esasında kapitalist yoldan gelişme sağlamak isteyecektir. C. H. P.'nin bu tutumu içinde, üretim güçlerinde gelişme, üretim ilişkilerinde A. P.'ne oranla anlamlı bir değişikliği önermesine rastgelemedik. **Amaç sloganlar** bir şeydir. Fakat **araç sloganlar** esastır. İkinci olmadan tutarlılık söz konusu olamaz. Bu, bulanıklık içinde çeşitli gurup ve sınıflara göz kırpma politikasıdır. Kaldı ki, C. H. P. programında yazılı ilkeleri ciddi olarak ne zaman uygulayabildi ki? C. H. P.'si düzen değişmelidir sloganına rağmen, A. P.'siyle önemli bir nitelik farkı göstermemiştir. **Şimdilik** araçlar açısından aralarında düzen değişikliği getirecek önemli bir fark göremiyoruz. Bakınız neden : C. H. P. iller toplantısı sonunda 2 Temmuz 1968 tarihinde Ulus Gazetesi'nde kırmızı çerçeve içinde yayınlanan Ortanın Solu tanımını okuyalım :

«Ortanın Solu politikası ve bu politikanın öncüleri etrafında sımsıkı kenetlenmiş C. H. P. İl Başkanları ve temsilcileri:

Tarımda, çalışan nüfusunun yeter büyüklüğe ulaşmış toprakları üzerinde yüksek verim sağlayabildiği, ürünlerinin tam karşılığının alındığı, önemli yeraltı kaynaklarının devlet eliyle işletildiği, işsizi olmayan, sanayileşmiş, hiçbir yurttaşın hastane kapılarında sürünmediği, en çok kazananla en az kazananın yaşantısı arasındaki büyük farkın kaldırıldığı, çok kazanandan çok, az kazanandan az vergi alındığı, imkan eşitliği içinde kabiliyetli bütün çocukların eğitim gördüğü, öğretmenlerine saygı duyulan, üniversitelerinde çağdaş bilimleri öğrenen ilerici, aydın gençler yetiştiren, **laikliği ulusal bütünlüğün temeli sayan,** yurttaşlarının en geniş ölçüde yönetime katıldığı ve halkın ekonomide hakim güç haline geldiği yeni toplum düzenini gerçekleştirmeyi Atatürkçü-

lüğün, Atatürk'e layık olmanın, demokrasiye süreklilik ve daha çok gerçekçilik kazandırmanın tek yolu bilirler».

Bu tanım, bir istisnasıyla, **sadece amaçları** sıralamaktadır. Bu amaçlarda anlaşmıyacak hiç bir parti liderinin bulunduğunu da sanmıyorum Türkiye'de. **Mesele, bunların ne gibi araçlarla gerçekleştirileceğidir. Partilerin kişiliği, araçlarının niteliğindedir.** Yukardaki tanımda tek araç, önemli yeraltı kaynaklarının devlet eliyle işletilmesidir. Sadece burada mülkiyet meselesine giriliyor. Acaba neden sadece madenler için bu düşünülüyor? Yoksa C. H. P.'nin madenlerde özel bir deneyi mi var? Ne olacaktı Etibank'ı yada T. Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı biraz daha güçlü kılarsak? Soralım :

1 — Yabancı sermayeyi ne yapacaksınız?

a) Montaj sanayiini tenkit ediyorsunuz, Güney Amerika'da fiyaskosu çok önceden çıkmış montaj sanayiini Türkiye'de kim başlattı ve C. H. P.'nin alternatif sanayileşme modeli nedir? Bugün medeniyet yarışı, kimya ve metalurji sanayilerindeki gelişmelerle birlikte, **makinenin makinesini yapmayı geliştirme sürecindeki sürat yarışıdır.**

b) Parti lideri 10 ay kadar önce, solcuların 1953'-de yabancı sermaye tartışmalarında nerede olduklarını soruyordu; fakat temel bir sanayi kuruluşu olan Ereğli Demir Çelik Kurumu hakkında (ki bunun ne denli bir kuruluş olduğu o zaman belirtilmişti.) Ne düşünüyorlar? Ve bu kuruluşun açılış merasimine (1963), neden özel bir uçakla gittiler? Lord Curzon'u herhalde o zaman da hatırlıyorlardı! Ereğli Kurumu artık örnektir. Ve Karadeniz Bakır Kompleksi Kuruluşunun tam modelidir.

c) Yine soralım, günümüz koşulları altında La-

tin Amerika'da, Orta Doğu'da, v.s.'de Modern Düyunu Umumiyeler olarak gözüken konsorsiyumlardan biri Türkiye'de C. H. P. yönetiminde kurulmadı mı? Konsorsiyum koşulları açıklanabilir mi?

Bugün Türkiye'de üretim güçlerinin gelişmesi, tekelci uluslararası kapitalizmin kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Bu ancak dış kapitalizm açısından tutarlı ve geçerli sınırlar içinde, önemli bir milli sanayi ve milli burjuva yaratılabilir mi? Söz konusu sınırlar içinde devlete bu işi yaptırırlar mı?

Tekelci kapitalizmin sınırlaması, koşul altına alması C. H. P.'nin sandığı gibi sadece madenler için mi vardır? Oysa bu şartlandırma, ekonomisinden, savunmasından, politikasından eğitime kadar bütün alanları sarmamış mıdır?

Halen yabancı sermaye çok büyük gözükmemektedir. Fakat batı değerleriyle yamanmış sistemimiz için **açık kapı diplomasisi** ile gelen miktar kaçınılmaz olandır. Kaçınılmaz olduğu için de ekonominin gelişme olanaklarını tayin edicidir. Yabancı sermaye daha fazla gelmiyorsa, henüz bu kadarıyla Ortadoğu'da tam kilit bir yerde bulunan Türkiye'de istediğini yapabildiği içindir.

2 — Araç olarak sayılacak bir Toprak Reformu Meselesi vardır. Toprak reformuna C.H.P. eskiden beri taraftar, çünkü C.H.P. bürokratı toprak sahiplerini karşısında bulduğundan bu gücü bölmeyi düşünebilir. Acaba C.H.P. nasıl bir toprak reformu istiyor? Çünkü Amerika da az gelişmiş ülkelerde toprak reformu ister. Amerika'nın amacı şudur : Tarımsal bölgede reformla üretim artırılabilir ve bu da sanayi ürünlerine talebi büyütür, bu ise Amerika'nın ihracatını artırır (montaj yada doğrudan). Güney Amerika vesair yerlerde, A. B. Devletleri bunu teşvik ediyor gözükü-

yor.* Bakınız toprak reformunun sanayileşme ile nasıl birlikte ele alınması gerekli. C. H. P. ne düşünüyor bu emperyalist oyun karşısında?

3 — Araç olarak rastgele sözü edilen kooperatifçilikle ne kastediliyor? Benim anladığım C.H.P.'liler satış ve kredi kooperatiflerini kastediyorlar. Üretim kooperatiflerinden hiç söz edilmiyor. Gerçek üretim kooperatifleri kurulmayınca, tüccara giden kredilerin bir kısmı kooperatiflere gitse ne olacak? Bu küçük burjuva yaratmak isteyen bir görüştür. Şimdi de **halk** diye C. H. P.'nin anladığı daha çok bu tip insanlar toplumu mudur? Eğer anayasa sosyal adaletçi olarak böyle yorumlanıyorsa, C. H. P. emperyalist ülkelerde geçici olarak varıldığını söylediğimiz tamamlaşmayı Türkiye'de yapmak istiyor sayılır. Bu biçimde bir politika Türkiye'de, üretim güçlerinin gelişimini sınırlayıcı, yani gelişmeyi kısıcı ve patlamaları teşvik edici olur.

4 — NATO, tekelci Amerikan kapitalizminin hem silahıdır ve hem de harcamaları ile talep yaratarak kapitalist sistemi sürdüren bir kuruluşudur. Karar merkezi Amerika'dadır. «NATO'da kalalım ve onu Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre düzeltelim» ne demektir? NATO'yu düzeltmek, Amerikan tekelci kapitalizmini düzeltelim, değiştirelim demektir. C. H. P. bunu mu yapacak? Tekelci kapitalizm ve NATO için Türkiye gibi ülkeler, somut birer ülke birimi olarak ele alınamaz.

Tekelci kapitalizmin, dünya seviyesinde (Amerika'ya göre) kendi dengesi vardır. Ancak bu denge seviyesinde, **Türkiye'yi bir araç olarak ele alırlar.**

* Amerika'nın, Latin Amerika'daki dostları arasında bulunan Latifundia ağalarını feda etmesi de düşünülmesi güç bir şeydir. Burada çelişik bir durum vardır.

Türkiye ekonomisi ve sadece onu savunması gerekli ordusu, politikası, eğitimi ile bu büyük metropol den gesinin bir aracı olmaktan çıktığında bağımsız olur. Bu ise, Türkiye'nin başka biçimde üretim ilişkilerini aramaya ve kurmaya çalışmasıyla sağlanabilir.

5 — C. H. P.'nin yurt sorunlarını çözmekte, sözünü çok ettiği bir de metod anlayışı vardır : **Pragmatik metod.** Bu ad, Anglosakson dünyasından ithal edilmişti. Fakat bürokrat tutuma uyan bir biçimde ele alınmaktadır. Ve şöyle denilmektedir: «Biz yurdun ihtiyacında olduğu şeyleri arayacağız ve gerekeni gerektiğinde o zaman yapacağız». *

Burada mesele, pragmatik metodun tenkidi değil, bürokratın kuşkulu, denge arayan tutumudur. Yani gerektiğinde sosyalistleri öldüreceksin, süreceksin, gerektiğinde uluslararası sosyalist kongrelere katılmak isteyeceksin (İttihad Terakkide olduğu gibi) : gerektiğinde denge için yukarı kademelerdeki bazı bürokratlara komünist partisi dahi kurduracaksın (1920) ; sırasında liberal, sırasında devletçi, v.s. olacaksın. Köy Enstitülerini kuracaksın, sonra yıkacaksın, ve zamanı gelince tekrar savunacaksın. Yabancı sermayeyi kabul edeceksin sonra karşısına çıkacaksın, sonra konsorsiyumu kabul edeceksin. *

Bugün az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle ilişkileri ve meseleleri üzerinde oldukça aydınlık bir durum olduğu halde, devrimci denilen C. H. P.'nin **devrimci bir teorisi** yoktur. Bu olmadan, meselelerimizi çözmek için pragmatik metodu esas almakla nereye varılabilir? Türkiye'de hâlâ karacahilin mutlak miktarı artarken, hâlâ evlerde yakıt olarak % 20 civarında tezek kullanırken, hâlâ kara saban miktarı artarken (ikinci 5 Yıllık Plan), hâlâ her yıl kızamık gibi bir hastalıktan 10 - 15 bin çocuk ölürken prag-

matik metodla nereye gideceksiniz? Batılaşma adına nereye geldik ki?

Bu sorulara devam edebiliriz. Ben dikkati esas meseleye çekmek istiyorum. C. H. P. lideri sık sık «Biz başlangıçtan beri ortanın solunda idik», «sosyalist değiliz ve olmıyacağız» ve «bizim asıl rakibimiz TİP'dir» demektedir. Ve asıl ağırlığını, eskiden olduğu gibi, batıcı-laikler ile doğucu-islamcılar arasındaki aldatıcı tali çatışmaya koymaktadır. Bu biçim bir çatışmanın içine girmekte ve işin garibi bu çatışmayı rejim meselesi (?) saymaktadırlar! Bunların tek anlamı var : C. H. P. lideri, cumhuriyetin başından beri olduğu gibi, üretim ilişkilerinde, yani mülkiyetin dağılımında ve elde edilen ürünün bölüşülmesinde esaslı bir değişikliğin araçlarını düşünmemektedir. Kendi deyimleriyle C. H. P. ilk günden beri ortanın solundadır. Türkiye'nin kurtuluşu için üretim ilişkilerinde esaslı değişiklik düşünülmediği için mücadele, laikler ve islamcıların yüzeydeki Türkiye'yi bölücü mücadelesine dönüyor. Bu mücadele emperyalizmin tam istediğidir. Türkiye'yi dışa karşı bağımsız kılacak bir temel değişikliğin tutarlı araçları C. H. P.'den şimdi beklenemez. Müsaade ediniz de partinin sayın lideri, kendisi için, geçmişi ile tutarlı kalsın. Yani değişmediğini göstersin, geçmişte ne idi ise, o kalarak noktayı koysun. İşte bu son C. H. P. kurultayı, bu değişmemenin mühürlenip tarihe kaldırılacağı kurultay* olacaktı. C. H. P. sosyalist olmayacaktı.

Bu C. H. P. iktidara gelebilir mi? A. P. emperyalizmin koşulları içinde açıkça ve acemice politika yaptığı için önünde sonunda düşecektir. Fakat bundan asıl yararlanan yine ana hatlarıyla emperyalizmin koşulları içinde ustaca ve geçmişten tecrübeli politi-

* Nitekim öyle oldu. Yazının esli söz konusu Kurultay'dan önce yazılmıştı.

ka yapan C. H. P. olursa, bu büyük ölçüde **Türkiye solcularının yetersizliğinden ve dış güçlerin oyunundan yararlanarak olacaktır.**

Daha önce, C. H. P. çevreleri, 3. Koalisyonun bozulmasında başrolü Amerika'nın oynadığını ısrarla tekrar ve tekrar (İ. İnönünün Hatıraları) belirtmişlerdi. Amerika ile ekonomik ve militer olarak ne kadar içiçe olduğumuz, en önemli milli bir yakınma konusu olan bir gerçektir. İnönü'nün bu içiçeliği iktidar yolunda dikkate almıyacağını düşünmek ancak saflıkla adlandırılabilir. İ. İnönü, son zamanlarda, özellikle seçim yılına girileli beri yıpranan. S. Demirel'e bir almaşık (alternatif) olabilmek ve iktidara gelebilmek amacı ile aradığı güçleri bu gerçeği dikkate almakla bulmuş görünüyor.

Bu kitapta savunulan görüşler açısından böyle bir iktidarı, biz artık kolayca değerlendirebiliriz. Bu, Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratlarının tarihine uygun bir yol olacaktır!

Öte yandan bürokrat gurupta halen son derece önemli bir gelişme görüyoruz. Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratı, elde ettiği artığı daha çok yoğaltım (tüketim) servetlerine tahsis ederdi.

İçlerinden küçük bir azınlık elde ettiği artık ürünü, üretim aracı sahibi olmaya ve üretim araçlarında yatırıma ayırırdı (bazı büyük topraklara el atan bürokratlar dahil).

Oysa 1960'tan sonra bürokrat gurubun subay kesiminin, kitle olarak niteliğini değiştirecek, tarihi bir gelişmenin içine itilmekte olduğunu görüyoruz. Bürokratların subay kesimi kitle halinde üretim aracı sahibi sınıf olmaya itilmektedir. Başka deyişle kapitalist sınıfa girmeleri sağlanmaktadır. Bu bürokrat davranış almaşıklarından dördüncü almaşığa (alter-

natife) uyan bir yöneliştir. Bu gerçekleştiği ölçüde, diğer koşullar değişmediği sürece, üretim araçlarına sahip olarak büyük parça halinde artık ürün elde etmenin devamlı ve garantili yolu nihayet açılmış olacaktır. Açılan yol bürokrat kitleler için yeni bir yoldur. Kısaca, yönetici tam bürokrat bir gurubun öncülüğü ile bütün subaylar ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU yoluyla kapitalist sınıflar içine dönüştürülüyor yada aktarılıyorlardı. Böylece, D. Parti döneminde, özel ellerde sermaye birikirken, nisbi ve mutlak olarak fakirleşen subay gurubunun durumu düzeltiliyor, D. P.'nin hatası artık tamir ediliyordu.

Şüphesiz yerli diğer kapitalist sınıflara zorunlu olarak açık dış ilişkiler bu yeni guruba da açık olacaktı. Nitekim, söz konusu kurumun yatırılabilir fonları yıldan yıla süratle büyümektedir. Bu fonlar, subaylardan mecburi tasarruf halinde devamlı olarak yapılan kesintilerden ve elde edilen kârlardan gelmektedir. Kurum'un yöneticilerinin, gittikçe artan bu fonları kullanır yada yatırırken talep araştırmaları, kâr-zarar hesap işlemleri yapmaları kaçınılmazdır. Bu yoldan, kâr maksimizasyonunu sağlayacak yatırım alanları arasında seçim yapmaları da normaldir. Ne var ki, Kurum yöneticileri kâr peşinde koşarken Türkiye'de çok kârlı olarak kabul edilen montaj sanayii kesimine de el atacaktı. Atmış bulunuyor da (kamyon, otomobil, v.s.). Montaj sanayiinin sahiplerine kâr sağlamasına mukabil, Türkiye toplumuna sosyal maliyetinin yüksek olduğu artık bilinen bir gerçektir. Fakat en az bunun kadar gerçek başka bir yan daha vardır. O da bilindiği gibi bu sanayiinin yabancı sermaye ile ortaklığı, daha doğrusu dışa bağlılığıdır. Aslında bu gerçek çok daha önemlidir. Montajla sanayileşme, **ithal ikamesi, döviz tasarrufu**

gibi adlar altında girişilen sanayileşme modelidir. Oysa bu çıkmaz yol, doğrudan ithalata oranla, kâr adı altında iç ve dış ortaklara, daha büyük çapta bir artık ürün massedebilme yolu olmuştur. Bir zamanlar M. Kemal, gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olduğunu söylemişti. Fakat bunun şartlarını gerçekleştirememişti. Ancak, yabancı sermaye ile olan çelişkinin bir yanını görüp, yabancı sermayeyi kovmuştu. Daha önce açıkladığımız gibi, batıcı değerler sistemi içinde uygulanan devletçilik, mevcut üretim ilişkilerini, özel ellerde sermaye birikimini süratlendirici olarak takviye etmişti. Bu da aslında yabancı sermayeye düzen olarak açık olan kapıyı büsbütün açmıştı. Bundan kaçınılamazdı.

Ordu Yardımlaşma Kurumu ise, dışa bağlı bu gibi kârlı sanayi kuruluşlarına giderken yabancı sermaye ile çeşitli işbirliğine giriyor. Ayrıca Kurum, halen bir bankayı kurmak üzere hazırlıklarını tamamlamış bulunuyor (bir çeşit finans kapitalizmine gidiş). Kuruma mecburen ortak yapılan subayların, bu noktayı oturup milli açıdan düşünmeleri ve değerlendirmeleri gerekmez mi? *

Denilebilir ki, bu kurum, ilerde bütün ürünlerini yerli olarak imal edecektir. Bir defa bu imkansızdır. Bu kısmen sağlansa bile, ikinci olarak, yabancı sermaye ile ortaklık ne olacaktır? Diyelim ki yabancı sermaye ile ortaklık da zamanla bozulur. Üçüncü olarak diyeceğiz ki, bu yoldan kurumun sağlayacağı kârların kaynağı neresi olacaktır ve kurumun diğer bir kapitalisttten farkı nerede kalacaktır? Burada, D. Parti döneminde servet farkları artarken bazı demokratların söylediği bir sözü hatırlamamak müm-

* **Türkiye'nin bağımsızlığını isteyen ve kendilerine devrimci diyen bazı kimseler Abdülhamit Piyesini protesto etmeden önce bu değerlendirmeyi yapmalılardı.**

kün değil. O zaman deniliyordu ki, «alan da Türk, satan da».

Subayları süratle bu biçimde bazı iç ve dış kapitalist sınıflara dahil etme hareketi, rekabet yüzünden, zamanla bazı iç ve dış kapitalist guruplarla çatışabilir diye düşünsek dahi, bu çatışma kapitalist sınıf içi bir nitelikte kalacak, sonra aradaki çelişme kalkacaktır.

Devrimciliğin yolu, herhalde subayları, iç ve dış kapitalist sınıfa dahil etme gayretiyle açılmaz. Aksine kapanır. Bu yoldan subayları bağlamaya çalışmak, onları giderek bir çıkmaza sokacaktır. Eğer bu yolda devam edilirse, subayların bir kısmı, halk kitlelerinin karşısına düşebileceklerdir.

Özetlersek, bu girişim, bütün subayları kapitalist yapma girişimidir. Subayların, milliyetçi olmak istemelerini doğal kabul edersek, mevcut tarihi koşullar altında, nerede olduklarını, nereye doğru sürüklenebileceklerini oturup tayin etmelcri gerekir.*

Bu kitapcıktaki genel analizi neden yaptığımızı açıklayan sonuca gelmeden önce bazı önemli noktalara özet olarak değinmeden geçilemezdi.

a) Birinci nokta, feodalite iddiası ile ilgilidir. Halen bazı kimseler Türkiye'de feodaliteden, hiç değilse kalıntılardan söz etmekteler. Bunun için yabancı tarihçilerin söylediklerini de delil olarak getirirler. Batıdakinden farklı olarak bir çeşit «Osmanlı feodalitesi»nden söz edilir. Yalnız söz konusu Osmanlı fe-

---

* Biz bu analizi daha önce yapıp dergi, vs. yoluyla açıklamıştık. Çeşitli çevrelerden yaraya basılmışçasına tepkiler geldi. Bunlardan biri de Ant Dergisi'ndeki bir yazımdan dolayı iktidarın gazetesi olarak bilinen Son Havadis'in bir başyazısından geldi. İmzasız yazan profesörlüğü muvazalı bir kişi, bizi aklınca orduya şikayet ediyordu. Aradan bir süre geçince, Senatoda Korgeneral C. Madanoğlu meşhur konuşmasını yaptı. General, Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun durumuna değindikten sonra, «Ordu milli olmayı özler durur» diyecekti. Bilindiği gibi Başbakan S. Demirel bu konuşmaya sinirli bir biçimde cevap vermeye çalıştı. Ortada derin bir mesele vardı. Mesele bir asker tarafından parlamentoya getirilmişti.

odalitesinde önemli unsur tımarlı sipahilerdir yada yöneticilerdir. Kısaca Osmanlı bürokratları. Eğer bunların bir kalıntısı aranacaksa, bu kalıntı ile önemli ortak yanları olanlar, bugünün Cumhuriyet bürokratlarıdır. Oysa daha önce özelliklerini açıklamaya çalıştığım Osmanlı bürokratı feodal değildi. Şüphesiz bugünün bürokrat yöneticileri de feodal değildir.

Doğu Anadolu'da İran sınırındaki tampon bölgelerdeki hanedan yada köy topraklarını bir yana korsak, 18. Yüzyılda beliren ayanın yada derebeyinin kolonizasyon halinde ortaya çıkardığı büyük çiftliklerin durumu da feodaliteye uymaz. Bunlar, piyasa için, hattâ ihracat için (pamuk gibi) üretim yapan kapitalist nitelikte kuruluşlardır. Bunların Anadolu'da bugüne kalmış kalıntıları yada her nasılsa meydana gelmiş çiftlikler büyük ölçüde modern makineli üretim tekniği ile iç ve dış piyasalar için üretim yapan mülklerdir, kapitalist niteliktedirler.

Bu modern teknikle meta üretimi yapan bölgeler dışında, kapalı ekonomi halinde bulunan ve büyük ağa topraklarının yer aldığı önemli bölge Doğu Anadolu'dadır. Türkiye'nin asıl hayvan bölgesi olan Doğudan eskiden beri iç ve dış piyasalara hayvan sevkedilir. Fakat bölgenin piyasalarla ilişkilerinin çok sınırlı olduğu kabul edilebilir. Bununla beraber, bir Keban Barajı'nın dahi Doğuda kapitalist nitelikte işletmelerin, halka halka genişlemesini sağlayacağı muhakkaktır. Bu gibi alt yapı kuruluşları bölgenin niteliğini süratle değiştirecektir. Hattâ makineleşmeye paralel olarak, burada kapalı bölgelerde şimdilik barınan fazla nüfus, büyük şehirlere daha fazla göç edecektir.

İlkel üretim tekniği ile eski değerler sistemi arasında yakın bir ilişki daima dikkate alınabilir. Fa-

kat burada yukarıda yaptığımız analize dikkati çekmek isterim. Göstermeye çalıştık ki, bürokratik yenilik hareketleri ve emperyalist gavur karşısında, üretim güçlerinde gelişme yerine tasfiye olurken, halk kitleleri, kendilerini savunmak için eski değerler sistemine daha fazla sarılmaya itilmişti. İşte bu islamcı-doğucu çerçeveye sarılma, giderek iç ve dış sermayedarlar, hattâ bir kısım bürokratlar tarafından istismar edilecektir. Bizim için önemli olan büyük kitlelerin, tarihi nedenlerle bu değerler sistemine sığınmış olması gerçeğidir. İkinci gerçek de bu özelliğin, ekonomik ve politik sebeplerle başkaları tarafından kullanılmaya, istismara müsait olmasıdır.

Kapitalist ilişkilere daha çok girmiş bulunan batı ve Güneybatı Anadolu'da ilişkilerin ideolojisi olarak yayılan mezhep ya da tarikatlar, kapitalist ilişkileri henüz zayıf gözüken Doğu Anadolu'daki tarikatlardan farklıdır. Nurculuk ve Süleymancılık doğudan çıktığı halde bu bölge dışında yayılmıştır.

b) Sonuca geçmeden değinilecek ikinci nokta şudur : Türkiye'de halen sınıflaştırılmak istenen subaylar dışında, yönetici bürokratlar içinde halka, emekçi kitlelere karşı bir gurubun da ilginç durumu vardır. Bunlar sınıflaşmaya gitmeden komformist, imtiyazlı bir statüye sahip olmuşlardır. Nitekim söz konusu imtiyazlı statülere, çeşitli kamu kuruluşları içinde rastlıyoruz. Bunları fakir halk kitlelerinden kopuk olarak kurulan kampları, dinlenme evleri, lüks lojmanları, v.s.leri ile gözlüyoruz. Bu halktan ayırıcı eğilim, gittikçe de yayılmaktadır. İmtiyazlı bürokrat yönetici elemanları yer yer sendikalarda ve hattâ partilerin yönetim düzeni içinde de bulabiliriz. Bunların, tabanla birlikte hareket edebilecekleri daima şüphe ile karşılanabilir.

5 Sonuç

Kitaptaki analizin sonuçları, tarihi olarak ikiye bölünebilir biçimde şartlandırılmış toplumumuzu, emperyalizmin bölme işlemlerine karşı bir uyarmaya yarayabilir ümidindeyim. Uyarma, bağımsızlık ve sosyalizm için stratejinin genel ilkelerini de ortaya koyabilir.

Türkiye, kıtaların birleştiği yerdedir; su yolları üzerindedir; onsuz olunamıyan ve yerine ikamesi yapılmayan dünya petrollerinin bilinen kaynaklarının 2/3'ünün bulunduğu Orta Doğu'dadır. Yaptığımız analiz, Türkiye'nin daima iki kampa bölünebilirliğini göstermektedir. O halde, analizin uyarıcı niteliği de açıktır. Kimler uyarılabilir. Önce (sivil, subay) bürokratlar, sonra islamcı-doğucu ve gavura karşı olabilirliği açık halk yığınları.

Biz yapmaya gayret ettiğimiz açıklamalarla, batıcı-laik bürokratın tarihi yerini ve rolünü tespit

etmeye çalışmış olduk. Gördük ki, bu gurup en azından talihsiz olarak emperyalizmin paraleline düşmekten kurtulamamıştır. Onlara, kişisel bir açıdan karşı çıkmış değiliz. Hele subayların Ordu Yardımlaşma Kurumu'nu, tarihi süreç içinde yerine koymaya çalışırken birçoklarına göre subayları karşımıza almış olduk. Bu son derece basit bir değerlendirmedir. Bürokratlar (sivil, subay) bu kitapta anlatılanların mantık dizisini ve sonuçlarını gerçeklerle karşılaştırmakla, yer tayini yapabilirler. Ona göre bizzat kendi yerlerini tayin etmeliler. Benim kanaatim, bu yer tayini yapılabildiği ölçüde, sivil olsun subay olsun, bürokrat aydın olarak halk kitlelerinin yerini ve durumunu da anlayabilirler. Yine kanaatime göre, milliyetçi olmak, sözünü ettiğimiz anlamaya bağlıdır. Bu anlama iledir ki, halkla büyük ölçüde bağlantıya, hattâ özdeşliğe gidebilirler. Bu hal, bürokratlar için önce verdiğimiz almaşık davranış biçimlerinden beşinci hale uyar. İşte bu yoldan nitelik değiştiren bürokrat halkla soyutluktan, geçmişte olduğu gibi halkla bölünmekten, halka karşı düşmekten kurtulabilir. Önce, bürokratın bu kurtuluşuna yada uyanmasına, hele günümüzde daha fazla ihtiyaç vardır!

Ve bürokrat - islamcı - emperyalist üçlüsünün ilişkileriyle tersine akmış gözüken tarih, gelişme ile artık nitelik değiştirme dönemine gelmektedir. Bu değişme, üçlü oyunu ortaya koymaya başlamıştır. Tarihi oyunu anlayanlar, yerlerini tayin ettikçe ve oyundan sıyrıldıkça, tarih ırmağının düzgün değilse bile duru ve ileri akması olanakları doğacaktır.

Günümüze kadar gelen tarihi gelişme, bürokratın politik güce asılarak oynadığı tarihi rolü açıkça ortaya koymaktadır.

Bürokratların önemli grupları politik-militer güç-

ten ekonomik güce de geçmekte, sermayedar sınıf olmaya başlamaktadır. Türkiye'deki bu oluşum, sermayedar sınıfın büyürken sonradan politik gücü de kazanması biçimindeki, genel kural'a ters düşmektedir. Fakat tekelci kapitalist çağda, bizim gibi ülkelerin birikmiş sermayesi, ve ona sahip olanlar, uluslararası kapitalist bağlantıların dışında kalamıyacaklardır. Aksi halde emperyalist güçlerle çatışacaklardır. Bunları bir yana iterek, Ordu Yardımlaşma Kurumu gibi kuruluşların, kâr ve zarar hesabı üzerine hayal kurup proje yapanların çizgisi, yeri de biline! Yabancı sermaye ile ortaklık yapan kapitalist sınıfa dahil edilenlerin yeri güç olarak tespit edile!

Öte yandan, tabandaki büyük halk kitlelerinin tarihi gelişimi iyi bilinmedikçe, onlara gerici, yobaz, karşı devrimci demek kolay, fakat yanlış bir tutumdur. Üretim güçlerini, emekçi büyük halk kitlelerinin mutluluğunu mutlak ve nisbi olarak artırıcı bir yönde geliştirmedikçe, batıcı laik bürokratlara da **devrim yobazı** denebilir. Denildiği gibi.

Dünyanın ortasında bağımsızlık kavgası verenler, halk kitlelerini, emperyalistlerin kullanabileceği bir çizgiye itmemelidirler. Bu kitleleri, her fırsatta, mutlak bir biçimde karşılarına almamalıdırlar. Aldırmak için iç ve dış şer güçlerinin varlığını kabul ediniz. Bağımsızlık kavgasının taban güçlerinin çekirdekleri, bu kitleler içindedir, unutulmasın. Petrol bölgesinde, mevcut dünya koşulları altında taban güçlerile özdeşlik kurmadan, Türkiye'de artık iktidar alınamaz, daha doğrusu bürokratlar tarafından kapılamaz. Kapılsa da bölünmeye engel olunamaz.

19. Yüzyıl başındanberi **Batı kapitalizmi,** gerektikçe, batıcı-laik bürokratlar ile islamcı çerçeveye sığınmış halk kitlelerini kullanarak karşı karşıya ko-

mustur. Bu bölme ile, **Türkiye'de gerçek bir gelişimin olanaklarını kilitlemiş, hapsetmiştir.**

Emperyalizm, **şimdi aynı oyunu, solcularla islamcılar arasında oynatmanın organizasyonu peşindedir.**

Türkiye'de tarih boyunca, halk kitleleri yenilik hareketlerini kuşku ile izlemiştir. Çok defa görmüştür ki, gelen yenilikler, halkın kendini savunmak için sarıldığı bazı şeyleri elinden alıp götürmüştür. Bu sebeple «büyük halk kitleleri, doğru yada yanlış gelen yenilikleri, kökü kendisi dışında kabul edip kuşku ile karşılayacaktır». İşte bu, tarihi olarak adeta müesseseleşmiş «tutum, kuşku, bir yenilik ifade eden sosyalizm karşısında da kendini gösterecektir». Bu ise, emperyalizm tarafından kullanılmak istenecektir.

Emperyalizm son defa, solcularla halk tabanını bağdaşmaz kamplar olarak karşı karşıya getirerek, Türkiye'yi, istediği gibi politik, ekonomik, militer, eğitim modelleriyle koşullamaya devam etmekle, milletimiz üzerine istismarcı ambargosunu temelli bir biçimde koymak yolunu aramaktadır!

■ Genel Görünüş

1 — Dünyaya ve bölgelere ait koşullar altında, aralarında çelişmeler bulunabilen Doğu Blokunun geliştiği veri kabul edilecek. Az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlık kavgaları yaptığı da veri alınacaktır.

Aşağıda çizilen çerçeveye bir noktadan sonra karşı koymak **kaçınılmaz** milli bir davranış olacaktır.

2 — Büyük kapitalist ülkeler, sanayi ülkeleri olarak, hemen her çeşit sanayi ürününü, **endüstriler**

arası yatay ve dikey tamamlaşmalarla varılmış bir endüstriyel yapı içinde, kendileri üretirler. Yani, bu ülkeler metalürji, kimya ve makine sanayileri gibi, temel sanayi kollarına dayanan ve birbiriyle yakın yada uzak karşılıklı ilişikler içinde üretilen hemen de her türlü sanayi ürününde uzmanlaşmışlardır. Emperyalist olmak, bu **nisbi otarşiye** engel değildir. Emperyalizm bunun bir gereğidir. Klasik ve neo-klasik serbest ticaret doktrinlerinde ileri sürülen uzmanlaşma modeline aykırı bir gelişmedir bu. Hattâ, tarihi bir kategoridir bu. Öyle ki, ta merkantilist dönemden beri, ulusal seviyelerde gelişmelerle, bu ekonomik yapıya gelinmiştir. Kısaca, gelişmiş büyük ülkeler, dış ilkel madde kaynaklarına ve dış pazarlara muhtaç olarak üretimde bulunmalarına rağmen, **sanayi üretimlerinde genel olarak milli bir ünite gibidirler.** Bu bü kelerde yaratılan fizik milli ürünün büyük kısmı, sanayi kesiminde üretilmektedir. Tarım alanında da verimlilik sağlamışlardır. Fakat ekonomideki asıl büyüme yada verimlilik sanayi kesimindedir. Esasen bu sonuçtan dolayı, gelişme aslında sanayi kesiminin büyümesiyle sağlanabilir denilecektir. Gelişmiş büyük ülkelerin sanayi üretiminin nisbi otarşik hali, bir yandan ülke sanayiinde temerküzü teşvik ederken, bununla beraber öte yandan finans alanında da endüstri ile içiçe bir temerküzü zorunlu kılmıştır. Bu hem sanayi içinde çeşitli dallarda tamamlaşma ve hem de finans mekanizması içinde tamamlaşma milli de olsa, sonuçları dünya seviyesinde önemli olacaktı.

3 — Söz konusu milli sanayiler, birbirleriyle rekabet halinde olunca dolar alanı, sterlin alanı, frank alanı, mark alanı gibi çevre bağlantılarını da kuracaklardı. Bunlardan birinin lehine olan gelişme, diğer birinin yada birçoklarının aleyhine sonuç verebilecek-

ti. Nitekim son yıllarda uluslararası ödemelerde gözlenen sürtüşmeleri (likidite meselesini), dolar, altın ve diğer paralar arası ilişkilerle sanki sadece tek yanlı bir finans meselesi olarak ele almak, son derece sathi ve yetersizdir. Onların gerisinde, De Gaulle'ün Mayıs 1969 olaylarına kadar Amerika'ya karşı yürüttüğü mücadelede olduğu gibi, daha derinde olan sebepler vardır. Bu milli seviyede tamamlaşmış sanayi ülkeleri arasındaki kavgayı, yani bir görünüşü ile ihracat savaşını, aslında, Amerikan kapitalizminin diğer kapitalist ülkeleri boyunduruğa bağlama uğraşını, Doğu Bloku ve az gelişmiş ülkelerle olan ve gittikçe sıkıştırıcı kavgalar çerçevesi içinde yerine korsak, var olma mücadeleleri olarak görmek yerindedir. Bunlar arasında rekabet, kaçınılmaz olarak dünya çapında kapitalist temerküze yol açacaktı. Gerçekten de bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın ve sonrasının koşulları, Amerika lehine gelişmiş, dolar diplomasisi Amerika'nın lehine nisbi bir temerküzü büyük ölçüde sağlamıştı. Ortak Pazar gibi oluşmalar, uzun dönemde temerküzü durdurmak yerine, kolaylaştırıp hızlandırabilir de...

4 — Büyük ülkelerin ekonomik hegemonya merkezleri oluşları, ayrı bir tarihi kategorik özellik yaratmıştır. Bu kategoriyi, az gelişmiş büyük yada küçük ülkelerle, gelişmiş küçük ülkelerin, gelişmiş büyük ülkelere bağlılıklarında şöylece buluruz. İlk guruba giren ülkelerin, büyük gelişmiş ülkelerle ilişkilerinin dış ticaretteki önemini gösteren şu özelliklere dikkat edilmelidir : Az gelişmişler başta olarak gelişmiş küçük ülkelerin dahi **meta** ve **coğrafi temerküz katsayıları yüksektir.** Bunlarla kastedilen basitçe şunlardır : Bir ülkenin ihracatı içinde az sayıda meta önemli bir yer tutuyorsa, bir indeks olarak he-

saplanabilen ihracat meta temerküz katsayısı büyük çıkar (Aynı hesaplar, ithalat için de yapılabilir.) Bu işlemler, bir ülkenin meta ihracatının yada ithalatının yapıldığı ülkelerin azlığı, çokluğu açısından coğrafi temerküz katsayısı hesabı olarak da yapılabilir.

Az gelişmiş ülkelerin, hattâ **gelişmiş küçük kapitalist ülkelerin** dışarı sattığı mallar açısından, ve mal alıp sattıkları ülkeler (coğrafya) açısından birer temerküze uğradıkları gözükür. Şöyle ki, özellikle, büyük olsun küçük olsun, az gelişmiş ülkelerin, bütün ihracatı içinde bir yada birkaç meta'nın indeks olarak önemini gösteren temerküz katsayısı gelişmiş, bilhassa büyük ülkelere göre yüksek çıkmaktadır. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin mal alıp sattıkları ülkelerin de çok az sayıda gelişmiş büyük ülkelerde temerküz ettiği de, yani coğrafi temerküz katsayıları da gelişmiş büyük ülkelere, hattâ gelişmiş küçük ülkelere göre de yüksek çıktığı da genel denebilecek gerçektir.* İstatistik usulleriyle hesaplanan gerek meta, gerekse coğrafi temerküz katsayıları, az gelişmiş ülkeler için en yüksektir. Onlardan sonra gelişmiş küçük kapitalist ülkeler gelmektedir. En düşük olanlar da büyük kapitalist ülkelerdir.

Yani, gelişmiş sanayi kesimi itibariyle milli seviyede büyük ölçüde tamamlaşmış büyük kapitalist ülkeler :

a) Hem çok çeşitli sanayi ürünlerini ihraç ederler (ihracat meta temerküz katsayısı düşüktür).

b) Hem çok sayıda ülkeye mal satar ve çok sayıda ülkeden mal alırlar (ihraç ve ithal coğrafi temerküz katsayıları düşüktür).

Az gelişmiş ülkelerin dış ticaretinin yüksek coğ-

* Bu hususta Gini - Hirschman temerküz katsayı formülü ile hesaplar yapılmıştır. Türkiye için olan hesabı, ilerde Türkiye'nin Sanayileşmesi Meselesinde yayınlayacağız.

rafi temerküzünü ülkeler itibariyle aradığımızda, karşımıza şöyle bir durum çıkmaktadır :

Az gelişmiş ülkelerin dış ticareti ya Amerika, ya İngiltere, ya Fransa, ya Almanya gibi büyük ülkelere olmak üzere temerküz etmiştir.

Bu istatistiklerin gösterdiği objektif ilişkiler, **az gelişmiş ülkelerin gelişmiş büyük sanayi ülkelerine bağlılığının açık bir işaretidir.** Bu bağlılık eğilimini bir dereceye kadar küçük kapitalistlerle büyükler arasında da görmek kabildir.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu bağlılık, metropolün endüstride her alanda (otomobilden uçağa,* kumaşa, v.s.'ye kadar) tamamlaşmasının, milli sanayilerinin ve emperyalizmin sonucudur. Fakat büyükler arasındaki rekabet Amerika lehine sonuçlanmaktadır. Hele batılıların ve onlara yakın çevrelerin bir reçete olarak sağlık verdikleri serbest ticaret doktrini, kuvvetli ile zayıfı güreş minderine çıkarmak için bir araç halindedir. Uluslararası seviyede diye kurulan Para Fonu (IMP), Dünya Bankası (IBDB), Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Birliği (GATT) gibi kuruluşlar bunu kolaylaştırmak fonksiyonu ile yükümlüdür.**

5 — Kapitalistler arası rekabeti Amerika lehine bozan, ve az gelişmiş ülkelerin mevcut düzenleriyle hiç bir zaman katılamıyacağı üstünlük yarışında, çok önemli bir diğer etken de Amerika ve Rusya gibi büyük ülkelerin başta oldukları **araştırma ve eğitim alanında yapılan harcamaların ve yatırımların seviye-**

* **Almanya müsaade edilmediği için halen uçak yapmamaktadır. Harpten önce yapıyordu.**

** **Bizde, devalüasyoncular, serbestçe dalgalanan kambiyo kuru isteyenler v.s. hep bu fiyat mekanizması içinde rasyonel olunabileceği temel görüşünü savunan neo-klasik iktisatçılar, aslında tekelci kapitalizmin bilinçli yada bilinçsiz araçları durumuna düşmektedirler. Sanki, objektif bir fiyat mekanizması işlermiş gibi.**

sidir. Bu yatırımlar, fizik yatırımlara oranla daha süratle artmaktadır. Bu yoldan **bilgi birikim ve temerküzü** sağlanmaktadır. Bu da üretim güçlerinde bir gelişmeden başka bir şey değildir.

6 — İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dolar diplomasisinin bir parçası olarak Avrupa'ya ve az gelişmiş ülkelere yapılan «yardım» (?) ve krediler (ekonomik ve militer) hatırlanacaktır. Bunlar Amerika dış ticareti lehine bağlayıcı (tied) ve tercihli (preferential) koşullar getirmişti (malzemenin Amerika'dan alınması, Amerikan gemileriyle taşınması, v.s. gibi). AID ve Konsorsium kurumları bu işi örgütlemektedir.

Borçlandırma, hem Avrupa ülkelerine (Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda dahil) ve hem de az gelişmiş ülkelere olmak üzere 1945'den beri artmıştır. İşin önemli görünen şu yanına dikkat etmek gerekir :

a) Az gelişmiş ülkelere daha fazla kredi verilmiştir.

b) Gelişmiş Avrupa'ya verilen Amerikan kredilerinin bakiyeleri artmakla beraber, Avrupa ülkeleri bunları nisbi olarak daha kolay geri ödeyebilmektedir.

c) Az gelişmiş ülkelerin gittikçe artan dış kamu borç bakiyesi, 1967 yılı başında 41,5 milyon doları bulmakta idi.

d) Az gelişmiş ülkeler içinde bir gurup vardır ki, **«client»** ülkeler denilen bu gurubun ayrı bir özelliği vardır. Özellik, bu ülkelerin Amerika'ya üsler için toprak sunmuş olmalarındadır. Bunlar, Yunanistan, Türkiye, İran, Vietnam, Formoza, Kore, Filipin, Tayland, Laos, İspanya, Porketiz'dir.

İşte bu ülkelere, «Amerika'nın politikası içinde, özel bir askeri önem verilmeleri» sonucu olarak yapı-

lan askeri ve ekonomik yardım (?) ve kredilerin toplamı, diğer bütün az gelişmişlere verilenleri aşar.

7 — Amerika'nın koşullu borçlandırmasında sebep ve sonuç olarak şu durum da gözlenmektedir. Az gelişmiş ülkelerin yaptığı ithalat içinde Amerika'nın payı artmaktadır.*

8 — Ayrıca, ilkel madde üreten az gelişmiş ülkelerin bunları ihraç edip, karşılığında sanayi ürünlerini (montaj dahil) satın almaları ile kayıpları olmaktadır. Bu kayıp, bilindiği gibi ilkel maddeler fiyatları ile sanayi ürünleri fiyatları artışındaki oransızlıktan doğar. Gerçekten de bu iki çeşit meta'nın mübadele haddindeki değişme eğilimi, sanayi ürünleri lehinedir. Tekelci kapitalizm, büyük ülkelerde işçi sınıfı ile nisbi tamamlaşmadan da güçlenmiştir. Bu güçlenme ile birlikte sağlanan tekelci etki, (diğer bazı etkiler yanında) sanayi ürünleri fiyatlarının, büyük çapta gelişen teknolojiye rağmen düşmesini engellemektedir; hattâ ilkel maddelerin fiyatlarına göre sanayi ürünleri fiyatlarında daha fazla artma eğilimini sağlamaktadır.** Böylece, az gelişmiş ülkeler **belli miktarda ihracatları karşılığında,** ithal ettikleri sanayi ürünlerinin miktarının yıldan yıla azalma eğiliminde olduğunu görmektedirler. Bu, büyük bir gelir kaybıdır. Fakat Dünya Bankası uzmanları, bankanın kuruluşundan beri az gelişmiş ülkelere tarım alanında uzmanlaşmalarını salık verir durur.

9 — Yukarda yaptığımız açıklamalardan çıkarılacağı gibi, bizim gibi ülkelerin, şimdiye kadar mevcut üretim ilişkileri içinde kaçınılmaz olan durumlarının düzeltilmesi yada sanayi ürünleri ihracına

---

* **Türkiye'nin ithalatı içinde Amerikan payı son üç senede bir azalma göstermekte, buna karşılık Batı Almanya ve Doğu Blokunun payları artmaktadır. Bu bir sıkışmanın işaretidir.**

** **Büyük yoğaltım (tüketim) toplumunun bir özelliğidir bu.**

doğru yapı değiştirerek ihracatlarının artması olanakları hemen de hiç yoktur. Artık açıkça bilinmektedir ki, Doğu Blokunun durumu veri alınınca, kapitalist büyük ülkeler arasında mevcut rekabet yada anlaşmalar karşısında, **ihracat aslan ağzındaki lokma** gibidir. Bu durum, dünya ihracatında sanayi ürünleri alanında yeni rakiplere piyasaları kapamıştır. Söz konusu kapanına ketegorik bir biçimde doğru gözükmektedir.

Nitekim gelişmiş ülkelerin ihracatları belli bir oranla artarken, az gelişmişlerin ihracatındaki artma bunun çok altında kalmaktadır.* Trajik sonuçlar yaratan aradaki fark ne ile kapanır?

Bunun için şu yollar açıktır :

a) Ya yeniden şartlandırıcı ilave borç alınır ve boyunduruk daha da sıkılır.

b) Ya esasen yeterli gelişme olanağı bulunmayan mütevazı ihracat gelirlerinin önemli bir kısmı dış borçları ödemeye tahsis edilir (Bizde bu oran 1/4 kadardır). Denildiği gibi, belli seneler sonunda dış borçlardan kurtulacağımız, bir eski arzuyu (desideratum'u) dile getiren safsatadan öteye geçemez!

Bunlarla birlikte baskı altına giren ülkeler, bilhassa üs verenler ikili anlaşma yapmaktan kaçamazlar.

Sanayileşme modellerinde alacaklılarına karşı rakip olarak çıkmazlar.

Politik modellerini onların kontrollerine açık tutmaya zorlanırlar.

Savunma modelinin de metropolle silahlanma

* **Hal. B. Lary'nin yaptığı hesaplar gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki trajik farkı açıklar. Şöyle ki, 1950 - 1965 yılları arasında yıllık ortalama gelişmişlerin gelişmemişlere ihracatı % 6.2 artarken, az gelişmişlerin gelişmişlere % 5.2 artmıştır. Eğer petrol ürünleri ihraç eden az gelişmişler hariç tutulursa, bu ihraç artışı % 4.2 dir. (imports of Manufactures from Less Developed Countries.)**

harcamaları içinde tamamlaştırılmasından, daha doğrusu onun emrine girmesinden kaçınamazlar.

Eğitim v.s. modelleri, psikoloji, antropoloji ilkelerinden de yararlanılarak kontrol altına alınmak istenir. Bu arada artık daha çok dışa bağlı kapitalist ilişkileri savunmak için, mevcut dinleri ve onların tarikatlarını kapitalizmin ideolojisine dahil bir kurum haline getirme gayretlerine rahatça katlanabilirler. Bunun için gerekli olanakları kapitalistler bahşedebilirler. Bizde olduğu gibi tarihi islamcı-doğucu cephe potansiyelini kullanabilmek için buna uygun tarikatların örgütlenmesine yardım edebilirler.

10 — Amerika'nın ihracat içinde AID kurumu ile finanse edilen metalara baktığımızda ilginç bir durumla karşı karşıya geliyoruz. Şöyle ki, Amerika'nın demir ve çelik fabrikaları ürünlerinden yapılan ihracatın önemli bir kısmı (% 30 kadarı)* AID'nin kredi koşullarıyla finanse edilmektedir. Bu, az gelişmiş ülkeler altyapı yatırımları için önemli olabilir. Ve bu gibi ülkelerin metalurji endüstrisinin kontrolünde rol oynayabilir. Yine Amerika'nın kimyevi gübre ihracatının da büyükçe bir kısmı (% 30 kadarı) AID kredileri ile finanse edilmektedir. Bu gübre ihracı finansman biçimini diğer kapitalist ülkeler ihracatında da (subvansiyonlu) görmekteyiz. Bu da az gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde verimi artırıcı olabilir. Bu artış ise bir bakıma sanayi ürünleri ithalatını (montaj dahil) teşvik eder.

Bu anlattıklarımızı tamamlayacak ilave unsurlar vardır; başkaları da bulunabilir.

Öyle ise, çağımızda bizim gibi kapitalist yoldan gelişmek isteyen ülkelere **açık bırakılmak** istenecek birbiriyle bağlantılı

---

* M. Magdoff, The Age of Imperializm, M. R., 1968.

a) Gelişme, daha doğrusu sanayileşme modeli,
b) Savunma modeli,
c) Politika modeli,
d) Eğitim modeli, v.s.

gibi modellerin meydana getirdiği **genel model tektir.**

Bu modeller içinde, teferruat farklılığının yada teferruat almaşıklarının bırakılması önemli değildir. Tek olan yol çaresiz, metropol kapitalizmine, üretim ilişkileri ile, ideolojisi ile **bağlı** olarak, onu tedirgin etmeyen, bir bakıma kapitalizmle **tamamlaşan** yoldur.

Bu dışa bağlayıcı yoldan bağları koparmak, milli bağımsızlık hareketi olacaktır. **Bu bağları koparma boşlukta duran bir düzeni değil, yeni bir düzeni temsil eder.**

Kapitalizmin tekelci eğilimi uluslararası seviyede yoğunlaşmaktadır. İnsanın insanla olan ilişkilerini temsil eden kapital'in İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar gözlenen uluslararası niteliği savaş sonundan itibaren değişmiştir. Bu, **artık yeni uluslararası koşulların varlığı demektir.** İşte bu koşulları, özellikle, ekonomik açıdan yeterli bir biçimde değerlendirmek gerekmektedir. Aslında **tekerrür etmeyen tarihi gelişimi, önceki modeller içinde ele almaktan mutlaka kaçınılmalıdır.** Aksi halde, olasılıklarını tekelci kapitalist cephenin de çok iyi bildiği varsayımı altında, milli ve sosyalist bir bağımsızlık kavgası başarısızlığa uğrayabilir.

Türkiye'de C.H.P.'nin devletçilik uygulamaları ile hızlanan özel birikim ve onun getirdiği ideoloji ve iç koşullar ile dış koşullar birbirine uygun düşmüştü. Bu gelişerek Türkiye'nin sanayi, savunma, politika, eğitim, v.s. alanlardaki birbirine bağlı genel modelini biçimlendirmişti. Türkiye'ye NATO adına kabul ettirilmiş savunma modelini şimdilik burada

tartışmayacağız; sadece ana hatlarıyla temel nitelik taşıyan sanayileşme biçimine ve politik gelişmeye değineceğiz. Çünkü, sanayileşme süreci içinde Türkiye'de üretim güçlerinin gelişme olanaklarını tesbit edebiliriz. Bunu olasılık sınırları içinde görebiliriz.*

Başlangıçta bürokratik özellikleri olan planları bir yana bırakmak gerekiyor. Anayasa ile, plan hedefleri ile tutarlı bağlantıları olması gereken araçları sağlama bakımından plan, uygulanabilecek bir plan değildir. Düzeni, planla, anayasa koşulları içinde değiştirmek yada geliştirmek yerine, emperyalist koşullarla kuşatılmış düzene uygun plan yapmaya gidilmektedir. Planda, gerçek araçları aranmayan parlak sözlerin ve hedeflerin varlığı bir başka gerçeğin ifadesidir!

Sanayileşmede şöyle bir gelişme vardır :

1 — Alt yapı yatırımları adı verilen (köprü, yol, baraj, liman v.s.) gibi yatırımlar kırsal bölgelerle sanayi kesimlerini (daha çok şehirleri) birbirine bağlar ve sanayileşmeyi kolaylaştırır. Bu yollardan kırsal bölgeler iç ve dış kapitalist ilişkilere dolaylı ve dolaysız bağlanırlar. Bu bağlantı ergeç tarım kesiminde üretim tekniğini ve işletme biçimini değiştirecektir. Piyasa için makineli üretim, bu bölgelerin yapısını kapitalist ilişkilere doğru dönüştürecektir. Fakat bu, genel olarak, kırsal bölgelerin nisbi fakirleşmesine, daha doğrusu istismarına yol açar. Bu süreç, doğum oranı Türkiye ortalamasının üstünde olan kırsal bölgelerden şehirlere göçü artıracaktır.

2 — Metalürji sanayii, gerek alt-yapı yatırımlarının, gerek montaj sanayiinin ve gerekse inşaat sanayiinin taleplerinin bir fonksiyonu olarak kurulmak

* Türkiye'nin sanayileşme meselesi üzerine bir araştırmamız ayrıca yayınlanacaktır.

zorundadır. Fakat bu alanda devleti de kullanarak dış sermaye, bu kuruluşların **yerli-yabancı sermayenin özel firmaları olması şartını kabul ettirecektir.** Ereğli Demir Çelik, Karadeniz Bakır Kompleksi gibi. Böylece temel yada anahtar sanayi kesimlerinden olan bu kesimi, dış kapitalizm dünya dengesi içinde kontrol edecektir.

3 — Alt yapı yatırımlarına ve şehirleşmeye bağlı olarak inşaat sanayiinde talep daima yüksek olacaktır. Artan nüfusun kırsal bölgeleri terketmesi ve şehirlerde gecekonduların artması dahi (tuğla, çimento gibi) malzemeye daha büyük ihtiyaç yaratır.

4 — Kimya sanayii kurulmadıkça ilaç sanayii olmayacak yada ambalajcı nitelikte kalacaktır. İlaç sanayiinde ilkel maddelere gidebilmek yabancı sermaye olmaksızın büyük ölçüde engellenecektir. Bu alanda önemli yeri olan petrol sanayii esasen dünya tekellerinin dünya petrol politikası içindedir. Bu arada, gayet bilinçli bir davranışla kimyevi gübre ithalatının en büyük ithal maddesi haline getirilmiş olduğunu görüyoruz. Bu, tarım kesiminde üretimi artıracaktır. Bu ise giderek dış sanayi ürünlerine talebi artıracaktır. AID'in bu ithalatın finansmanındaki önemli rolü, yerine iyi oturmaktadır. Dünya Bankası aracılığı ile yürütülen genel politikaya uymaktadır. Gıda maddeleri fiyatları yükselişi indekslerde hâlâ önemli bir yer tutmaktadır.

Bu ithal ürününün yerli ikamesini yapma adına kurulmak istenen gübre fabrikalarının da yabancı sermaye ortaklıkları ile kurulabilir oluşu dahi düzendeki gelişme çizgisini göstermektedir.

5 — Metalürji sanayii ile birlikte madenler (petrol dahil) de kapitalist metropollerin denge ve geliş-

me stratejisi içinde kontrol edilince, bunun sonuçları olarak,

aa) Gerekli bir kimya sanayii kurulamaz,

bb) Dolayısiyle ilaç sanayii ambalajcılıktan çıkamaz.

cc) Makine sanayii de kurulamaz. Motor dökebilen birkaç tesis kurulsa dahi bu makine sanayii demek değildir. Unutulmamalıdır ki, büyük kapitalist ülkeler (başta lider Amerika olmak üzere), metalürji, kimya ve makine sanayilerini birbirlerini tamamlar biçimde milli ve nisbi bir otarşi ile kurmuşlardı. Bu tamamlaşmanın yarattığı büyük ekonomik kolaylıklardan milli seviyede yararlanmışlardır. Hattâ milli savunma güçleri büyük ölçüde bu tamamlaşma ile kazanılmıştı.

Öyleyse, tekelci eğilimli kapitalizmle ortaya çıkmış kuvvet ilişkileri altında, bizim gibi ülkelere açık kalan sanayileşmenin ağırlığı montaj sanayiinde olacaktır. Alt yapı yatırımları ve tarım kesimi için yürütülen genel politika, **endüstrileşme modelini,** önce de değinildiği gibi, artan gelirlerin giderek daha çok tahsis edileceği **montaj sanayii** modeli olarak kabul ettirmektedir. İkinci Dünya Harbi sonu koşulları altında bütün az gelişmiş ülkelere kabul ettirilen yoğaltım modelinin kaçınılmaz bir sonucudur da bu.

■ Montaj ve Ambalaj Sanayiinin Ana Meselelerinin Sonuçları

Bunlar, üretim, satış ve finansman meseleleridir.

a) Üretim meselesi :

aa) **Ekonomik olmayan kuruluşlar.** Genel olarak, belli bir kapasitede montaj yapılabilecek bir atelye

yada hangar kurulur. Ve bu kuruluşlardan, üründeki yerli katkının giderek büyümesi istenir. Fakat, piyasaya çeşitli montajcıların girmesi normaldir. Çünkü kapitalist dünyanın ileri gelen büyük firmalarının temsilcileri olan eski ithalatçıların bir kısmının daha montaja girme olanakları vardır. Bu sebeple esasen küçük olan piyasa bölünebilir, küçülebilir. Bu varsayım altında, kurulan montaj atelyelerinin kuruluş kapasiteleri küçük olur. Ve kapasitenin, ancak talep artışı ile adım adım büyütülmesi gibi **teknolojik açıdan akıl dışı bir kuruluş biçimi çaresiz olarak** uygulanır. Oysa, ileriye ait gelişme ve talep tahmin hesapları ile tek yada iki gibi az sayıda firma tam olarak kurulabilse, teknolojik açıdan rasyonel olabilirdi. Tekel gücü yaratan bu gibi kuruluşlara henüz yeterli olanak da yoktur. Bu açıkça çelişik bir durumdur.

bb) **Döviz israfı.** Talep sağlanabildiğinde, ithalat için döviz talebini kaçınılmaz olarak artıracak dört eğilim gösterir. Biri, kapasiteyi genişletmek üzere ilave yatırım malları talebidir. İkincisi, daha fazla ürün (çıktılar) elde etmek üzere ilkel madde, yarı mamul, v.s. unsurların (girdilerin) giderek daha fazla artacak talebidir. Üçüncüsü ise, üründe yerli katkıyı artırma adı altında diğer montaj sanayii mamullerinin kullanılması ile, yukarki iki eğilim kümelenme ile süratlenebilir. Bu kümülatif eğilim, bizde son yıllarda döviz talebi üzerinde en büyük baskıya sebep olan özelliktir. Diğer ülkelerde de böyle olmuştur. Dördüncü olarak, şüphesiz montaj yabancı sermaye ortaklıkları halinde düşünülünce, bunların ana parasının, faizinin ve özellikle kâr transferlerinin de ödenmesi için gerekli dövizleri burada hatırlamak gerekir. Bu sonuncu etki de döviz talebini artıracaktır.

Bizim gibi döviz gelirleri kıt ülkelerde, montaj

sanayiinin yarattığı bu kümülatif baskı dış finansman meselesini yani yabancı sermaye bulma meselesini bütün ağırlığı ile hissettirecektir. Öyle ki bu ağırlık, montaj sanayiinin gelişmesini önleyen, fakat montajın kendi yarattığı kendi canavarıdır. Öyleyse başka tedbirler alınmalıdır?

b) **Satış meselesi :** Alt yapı yatırımları ile tarım kesimi kapitalist ilişkilere bağlandıkça, gübreleme arttıkça, montaj mamullerine talep artabilecektir. Bunu takviye için reklamcılığa başvurulur. Daha önemlisi Anadolu'nun ücra kasabalarına kadar esnaf ve tüccarın büyük bir kısmı, montaj örgütü içine alınarak **bayileşen esnaf** haline getirilir. Fakat montajcılar henüz rekabet halindedirler. Bu, piyasayı daha genişletmek, rekabetten temizlemek kaçınılmaz bir eğilim olacaktır. Bu rekabetten kaçınmada galip gelenler şunlar olacaktır :

aa) Çeşitli montaj alanlarını kapsayanlar,

bb) Mevcut metalürji sanayii ile yakın ilişkileri bulunanlar,

cc) Finans kurumlarını (bankaları ve sigorta şirketlerini) montaj sanayii ile tamamlaştıranlar.

Bunlar bir yada iki holding ile Ordu Yardımlaşma Kurumu (yada subay holdingi) olabilir. Bu rekabet piyasasını rakiplerden temizleyecek galipler arasında bir rekabet düşünülemez. Bunlar aralarında açıkça yada kapalı olarak yada zımni olarak anlaşabilirler. Böylece, fiyatlar yada satış miktarları üzerinde anlaşma ile bir kartele yada tekele dönüşebilirler.

c) **Finansman meselesi.** Türkiye'de kredi mekanizmasının içine girenler iki eğilimi berraklıkla görmektedirler :

aa) **Bankalar ortak yapılır.** Bankalarımızın iş-

tirak ettikleri, kurdukları başlıca kuruluşlar montaj sanayii alanındadır. Yabancı sermaye ile ortaklaşa kurulan bu firmaların kâr oram metropollerden daha yüksektir. Demek ki bankalarda her nasılsa biriken tasarrufların önemli bir kısmı, bu yolda kullanılmaya itilmiştir.

bb) **Banka kredileri, montaj sanayii satışlarını finanse eder.** Montaj örgütünün kasabadaki bayi esnafa kadar uzanan örgüt yada şebekesi ancak kredili satış şartıyla yaşayabilir. Bu krediyi verenin de montaj sanayii sahipleri olmadığı açık bir gerçektir. Montaj mamullerinin satışları için verilen kredi de bankalardan sağlanmaktadır.

Bu ağ geliştikçe, yabancı sermaye yanında, bankaların yatırım kredileri ve satış kredileri kaçınılmaz olarak büyüyecektir. **Bankalar sistemi,** montaja öncelik veren noktaya getirilerek yine kaçınılmaz olarak **montaj endüstrisi** ile iç içe **tamamlaşacaktır.**

Yukarda sözünü ettiğimiz temerküz olurken bu finans mekanizmasıyla tamamlaşma da birlikte yürüyecek ve yeni firmaların bu alana girmesi, elc geçirilen finans mekanizması ile de önlenecektir. Şüphesiz küçük sanayiciler bu işten şikayet edecektir. Fakat kısa süre sonra sesleri kesilecektir.

Öte yandan, banka kredilerinin bağlantıları artarken, bankalar sistemiyle tamamlaşacak yerde onunla rakip olabilecek bir kuruluştan söz edilmektedir. Bilindiği gibi, batıdaki tarihi kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı **biçimde** bir sermaye piyasası kurulsun istenir durur. Değerli kağıtların (esham, tahvil gibi) alınıp satıldığı bu piyasalar kapitalist sistemle bu arada bankalarla tamamlaşır. Oysa bugün Türkiye'de bu piyasa kurulabilirse, bankaların mevcut fonlarını azaltacak ve yeni gelen tasarruf-

ların da başka kanaldan akmasına sebep olabilecektir. Fakat bunun tarihi olanakları yoktur.* Böyle bir piyasanın küçük çapta kurulduğunu kabul etsek dahi, bu alan yabancı sermayenin kontrolu dışına çıkamaz.

cc) **Dış finansmanın önemi.**

İhracat gelirleri yeterince artamayınca, bilindiği gibi, ithalat yapabilmenin tek yolu, dış kredi yada yabancı sermaye gelişidir. Fakir Türkiye halkının olanaklarının büyük kısmı ile çokluk lüks yoğaltım malı üreten montaj sanayiinin döviz talebindeki kümülatif artışa yukarıda değinmiştik. Bu artış, ihracat gelirleri yetmeyince, artmayınca, zorunlulukla, yabancı sermayeye daha fazla bağlılığı teşvik edecektir. Böylece çeşitli montaj holdingleri, emperyalist ilişkilere ekonomik gelişme yada sanayileşme adı ile girecek yada saplanacaktır.

Montaj sanayiinin sınırlayıcı etkenlerini üç gurupta toplayabiliriz.

aa) Tarım kesiminde, gelir bölüşüm modelini bozmadan, gelirlerin artıp artmaması,

bb) İhracat gelirlerinin artıp artmaması,

cc) Dış finansman olanakları.

Fakat bunlar birbirine bağlı olarak montaj sanayiini koşullayacak, engelleyecektir. Emperyalist koşulların, az gelişmiş ülkelerdeki yeni sanayileştirme modeli emperyalizmin bir süre işine yaramaktadır. Fakat bu sanayileşme tipinin büyük sosyal maliyetini, fakir emekçi halklara taşıtarak ilanihaye sürdürme olanakları, hem ekonomik ve hem de politik olarak yoktur. Ekonomide tıkanmalar, politik eylemleri getirecektir.

---

* Mevcut holdingler belki tahvil ihracı ile, ortak yapmadıkları tasarrufları bulurlar, fakat esham satarak ortak aramazlar. Enflasyonist ekonomik yapı ve tahvillere hayat hakkı pek vermez.

Ekonomide emperyalist koşullar altında tıkanma eğilimi ergeç kendini gösterecektir, demiştik. Türkiye'de göstermiştir de. Bu halde, hasta bir biçimde yorganı kısa gelen ayağa ilave yorgan aranacaktır; kaçınılmaz olarak başka olanaklar aranmaya başlanacaktır. Nitekim, D. Parti'nin son yıllarında şimdiki gibi bir montaj yükü dahi olmadan meydana gelen tıkanma, Doğu Bloku ile ekonomik ilişkileri artırmıştı. Türkiye dış ticaretinde Doğu Blokunun hissesi % 28'e kadar çıkmıştı. A. Menderes, düşmesine tekaddüm eden günlerde, Rusya seyahatine hazırlanıyordu (?).

Şimdi ise, son üç yılda Amerika'nın ithalatımızdaki hissesi önemli bir anlamda azalma göstermiştir. Buna karşılık Batı Almanya'nın ve Doğu Blokunun hem ihracat ve hem de ithalatımızdaki hissesi devamlı biçimde artmaya başlamıştır. Bu nisbi kaymanın önemli dereceye varmasının önlenmesi için bazı çevrelerin tedbir araması normaldir.

Özetlersek, endüstrileşmemizde asıl kesim montaj kesimidir. Bu kesim finans kesimi ile tamamlaşarak temerküze gitmektedir. Buna, dışa önemli bir biçimde **bağlı az gelişmiş bir ekonomiye has finans kapitalizmi** belki denebilir. Yada tekelci kapitalizmin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait az gelişmiş ülkeleri sanayileştirme kategorisi diyebiliriz buna.

Bu ekonomik gelişme modelinin karşısına çıkanlar için politik tedbir alınacaktır; ekonomi saplantıya girerken ortaya çıkan huzursuzlukları gidermek üzere gereken tedbirler aranacaktır. İşte bunun denenmiş ve denenebilir olan almaşıklarını (alternatiflerini) ele alalım :

a) Kapitalizm, 19. yüzyılda, Osmanlılarda asıl

çıkarlarını batıcı-laik kapıkulu yada bürokratlar eliyle sağladı. **Yönetici bürokratlar, devlet mekanizmasındaki otonomileriyle batı kapitalistleri, finans baronları ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyi sağladılar.** Şüphesiz bu ilişkilerde levantenler de aracı idiler. Kapitalizm karşısında, Osmanlı burjuvazisi bulamadığından, ilişkilerini doğrudan devletin, artık yönetimine hakim görünen bürokratlar kanalından geliştirebilirdi. Osmanlı toplumunun devlet yapısı, Osmanlı toplumuna nüfuz edebilmenin yolunu, bürokrasiden ancak açıyordu.

Emperyalist ilişkiler, Tanzimat ve birinci ve ikinci meşrutiyet bürokratları ile kurulmuştu.

b) Cumhuriyette ise, başka bir almaşık denenecekti. Devletçiliğin, önce belirttiğimiz gibi, ilkel birikimin bir yolu olmasıyla, yerli özel birikim ortaya çıkmıştı. Bu birikim, İkinci Dünya Savaşı sonunda dış ortaklıklara tamamen uymuştu. Politik iç ve dış ilişkiler, artık yerli özel sermaye ve büyük toprak sahibi çevrelerinin aracılığı ile kurulmuştu. Bu ilişkilerin reyle iktidara gelmesi, islamcı-doğucu halk potansiyeli kullanılarak sağlanmıştı. Bürokrasinin rolü ikinci dereceye indirilmişti. D. Parti iktidarında bunu özellikle gördük. Bu ilişkiler 27 Mayıs'a rağmen devam etti. 22 Şubat, 21 Mayıs hareketleri bu arada oldu. Şimdi, A. Partisi iktidarı, özellikle aynı sermaye ve büyük toprak sahibi çevreler adına, yine doğucu-islamcı potansiyeli kullanarak sağlanmıştır. Fakat ekonomi yine dengesizliğe düşmüştür. Ve bunun sonucu olarak bir süredir gözlenen hareketler, emperyalizmin baş temsilcisi Amerika'ya karşı gelişmektedir. Türkiye'de yeni bir denge bir süredir politik arenada aranmaktadır. **İşte bu** denge arayışı, bürokratik güçleri tekrar önsaf'a çıkarmaktadır.

c) Sol ile islamcı-doğucu halk kitlelerinin arasının açılmasına çalışılırken, başka bir gelişme de olmaktadır. Ekonomik sanayileşme alanında, yabancı sermaye - yerli sermaye - bürokrat ilişkilerinin adeta ekonomik bir koalisyon olarak geliştirildiğine önce değinmiştik. İşte **bu koalisyon şimdi politik alanda da sağlanırsa, Türkiye'de denge kurulur, hesabı yapılmaktadır.**

Türkiye'de denge ve huzur için **yerli ve yabancı sermaye-bürokrat politik koalisyonu** gereğini, ortanın solunda son bürokrat İ. Paşa iyi teşhis etmiştir. Bizim gibi ülkelerde tarihi devlet yapısında, bu bürokratlar demek hâlâ önemli sanılmaktadır! C.H.P. lideri yada yakın bir arkadaşı* koalisyona baş olmaya taliptir. İ. Paşa, bu doğrusu büyük oyundaki rolünü güzel oynuyor. Daha önce değindiğimiz gibi kendini iktidardan düşüren güçleri anlıyor, düşürenler de O'nun gerekliliğini anlıyorlar!

Böyle bir işbirliği gelişmesinin, olanaklarının var olup olmadığını, kendilerini uyarmak istediğimiz C.H.P. bazı çevreleri düşüne! C.H.P.'nin bu tür işbirliği C.H.P.'yi böler mi bölmez mi bilemem!

Söz konusu koalisyon iktidarı yada işbirliği, ekonomik tabandan gelmektedir. Fakat Türkiye'nin, Orta Doğu'daki stratejik önemi unutulmamalıdır.

Ekonomik ilişkiler kendine has politik ilişkileri de zorlamaktadır. Bu ekonomik ve politik ilişkilerin savunma sistemi yada ilişkileri ise, NATO ilişkileri dışında elbette olamaz!

Ekonomik model, politik model, savunma modeli tamamlaşması, hem de emperyalist koşulları altında! İşte hikaye budur.

---

* Genel Sekreter Bülent Ecevit bu tarihi oyunun dışında, yalnız bir adam olarak gözüküyor.

Kanaatimce, böyle bir koalisyon, belki geçici bir denge kuracaktır; belki, sol gelişmeyi bir süre daha akıllıca marke edecektir. Fakat üretim güçlerini geliştiremeyecektir. Hattâ mevcut gelişmeyi daha azaltacaktır da.

Kendilerine gerçek solcu adı takan dostlar vardır. Bunlar, dünyanın ekonomik gelişmeleri içinde, petrol bölgesinde, Türkiye'nin ekonomik, politik gelişmelerini araştırmalarla, iyice yerine koymadan, 1920'lerin, İkinci Dünya Savaşı öncesinin tarihi kategorik koşulları içinde yazılmış bazı kitapları, çok kere yanlış gözüken bir biçimde ele almaktadırlar. **Türkiye için acele reçeteler vermeden önce biraz değil, çok düşünmelidir.**

İkinci Kurtuluş Savaşı diye ortaya yanlış atılan mesele, aslında gerçek **bağımsızlık ile sosyalizmin tamamlaşan** adımları dışında ortaya konursa ne olabilir? Bu biçimde yapılacak mücadelenin, sonunda sosyalizm almaşığına dönüşülecek bir aşamaya yol açacağını söylemek hiç de kolay değildir. Hattâ mümkündür ki, ikinciden sonra, üçüncü kurtuluş savaşı istenecektir! Asıl bağımsızlık ekonomik bağımsızlık olduğuna göre, ve bunu da **boşlukta** düşünemeyeceğimize göre, ekonomik bağımsızlığın sosyalizmi içinde taşıyarak tamamlaşmadığı bir almaşık da düşünülemez. Bağımsızlık hareketleri adım adım sosyalizmi taşımıyacak mıdır?

Dünyadaki gelişmeler içinde, çıkmazdaki Türkiye ekonomisi ve ona bağlı kurumlar niteliğini değiştirecek bir çürüme içinde bütünüyle bir dönüşmeye vardırılabilir. Bu bütünüyle dönüşme bağımsızlığın sosyalizmle tamamlaşan dönüşmesi olabilir, birinin köşe taşı diğerini de taşıyan taş olmalıdır.

Henüz merkezi çekirdeği bile tam belli olmayan

bir güç yığınağı, yığınak bile değilidr. Dünyanın ortasında gözüken Türkiye'de tarihi gelişmeyi yeterince değerlendirebilen bir merkez nerededir?

Klasik harp filozofu General Carl von Clausewitz, şöyle söylüyor :

> «Eğer biz düşmanı yenmeyi arzu ediyorsak, gayretlerimizi muhakkak düşmanın direnç güçleriyle orantılı yapmalıyız. Bu direnç güçleri birbirinden ayrılamıyan iki faktörün, yani, düşmanın kullanabilir olduğu araçların ve irade kuvvetinin hasılasıdır.»*

Evet bir merkez çekirdek etrafında güç yığınağı gereklidir. Fakat hangi güçler? Ve ayrıca irade kuvveti de, ne istediğini bilmeye dayanan bir irade kuvveti de son derece önemlidir. Kimlerin iradesi?

Bu kitapta bir parça bunu aramaya çalıştım.

* On War, Pelikan baskısı, s. 104.

İçindekiler

Önsöz 5

1. Türkiye Batılaşamaz 9
   - Batıda Kapitalist Kurumların Ortaya Çıkışı . 14
2. Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi . 29
3. Ortanın Solunda 'Paşalar ve Abdülhamit . . . 59
4. Son Bürokrat Paşaya Sorular ve Stratejik İpuçları 95
   - Devletçilik (İlkel Birikim) 107
5. Sonuç 138
   - Genel Görünüş 141
   - Montaj ve Ambalaj Sanayiinin Ana Meselelerinin Sonuçları 153

İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye doğru göçen ve içinde subayların da bulunduğu bir kafileyi durdurur İsmet Paşa ve subayları bir kenara toplayarak şöyle der : "İçinde bulunduğunuz vaziyeti bilesiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, kimse işitmesin, millet düşmanınızdır."

.....

Bu, batıcı-laik bürokratların islamcı-doğucu halk kitleleri karşısındaki durumunun son Osmanlı bürokrat paşasının ağzından itirafıdır. İdris Küçükömer bu kitabında, Batılaşma'nın halka nasıl karşı düştüğünü Osmanlı ve dolayısıyla Cumhuriyet düzeninin nasıl yabancılaştırıldığını, islamcı-doğucu halk kitleleri ile bugün CHP tarafından temsil edilen batıcı - laik bürokratlar arasındaki mücadelenin nedenlerini ortaya koyarak sosyalistlere stratejik ipuçları vermektedir. Kitap, ayrıca emperyalizmin bugün Türkiye'de islamcı-doğucu halk kitleleriyle Sol'un arasını açma, yerli sermaye-yabancı sermaye-bürokratlar arasında politik koalisyon kurma gayretlerine ve İsmet Paşa'nın bu koalisyona baş olma hesaplarına da ışık tutmaktadır.

DURAN OFSET BASIMEVİ TELEFON : 27 71 34 - 22 41 34

7,5 Lira